

T.C.
HİTİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

İSLAM HUKUKUNDA
DEVLETİN PİYASAYA MÜDAHALESİ

Yüksek Lisans Tezi

Celalettin TAŞOVA

ÇORUM 2020

**İSLAM HUKUKUNDA
DEVLETİN PİYASAYA MÜDAHALESİ**

Celalettin TAŞOVA

**Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı**

Yüksek Lisans Tezi

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Abdullah ÇOLAK

ÇORUM 2020

KABUL VE ONAY

Celalettin Taşova tarafından hazırlanan *İslam Hukukunda Devletin Piyasaya Müdahalesi* başlıklı bu çalışma, 20/11/2020 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

(Prof. Dr. Ferhat KOCA) (Başkan)

(Prof. Dr. Abdullah ÇOLAK) (Danışman)

(Dr. Öğr. Üyesi Abdulkadir TEKİN)

Yukarıdaki İmzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

İmza

Enstitü Müdürü

Prof. Dr. Muhammet Asif Yoldaş

T.C.
HİTİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını beyan ederim. (20/11/2020)

İmzası

Celalettin TAŞOVA

ÖZET

TAŞOVA, Celalettin. *İslam Hukukunda Devletin Piyasaya Müdahalesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Çorum, 2020.

İslam, içtimai hayatı her yönüyle düzenleyen bir dindir. Düzenin sağlanması ise belli kurallar çerçevesinde gerçekleşmektedir. İslam'ın düzeni sağlayan bu kuralları bize hukuki bir yapısının olduğunu göstermektedir. Birçok mesele hakkında Kur'an ve sünnette hayatı tanzim eden bu kurallar belirtilmiştir. Ancak bazı konular var ki zamanın şartlarına göre değişik durumlar arz edebileceğinden dolayı Şâri' tarafından haklarında kesin bir hüküm konulmamıştır. Dolayısıyla bu durum hukukçulara görüş belirtebilecekleri bir ortam oluşturmuş, dönemin şartları ve ihtiyaçlarına göre -asli kaynaklardan yararlanarak- içtihat yoluyla çözümler üretilmesine imkân sağlamıştır. Bu bağlamda hakkında zaman zaman fikri tartışmalara sebep olan konulardan birisi de devletin piyasaya müdahale etmesinin hukuken uygunluğu konusudur.

İslam hukukunun önemli konularından biri olan bey' akdi içerisinde tes'îr kavramı ile ifade edilen narh hakkında İslam hukukçuları farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Çalışmamızda konu hakkında mezheplerin gerek kendi içlerinde gerek diğer mezhep alimleri ile ittifak ve ihtilaf ettiği görüşlerden ve ilgili naslardan yararlanarak devletin piyasaya müdahalede bulunmasının İslam hukukuna uygunluğu ve hangi şartlarda müdahalenin caiz olduğu meselesi gerekçeleri ile ortaya konulmaya çalışılmıştır.

İki bölümden oluşan çalışmamızın birinci bölümünde akitler ve akitlerde maslahat ve rıza kavramlarının akde etkisi ile piyasa konuları anlatılmış, ikinci bölümde devletin piyasaya müdahalesi (narh/tes'îr) konusu anlatılıp mezheplerin görüşleri belirtilmiştir. İkinci bölümün sonunda ise meselenin aynı zamanda güncel bir problem olması nedeniyle modern iktisat anlayışının dayandığı ülkemizde şuan yürürlükte olan hukuk sistemi ile İslam hukuku açısından devletin piyasaya müdahalede bulunabilmesinin hukuki ortak noktaları tespit edilerek aktarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kavramlar: Narh, Maslahat, Rıza, Piyasa, Semen

ABSTRACT

TAŞOVA, Celalettin. State Intervention in the Market in Islamic Law, (Master Thesis), Çorum, 2020.

Islam is a religion that regulates social life in all aspects. The provision of order, of course, takes place within the framework of certain rules. These rules that provide the order of Islamic law show us that they have a legal structure. These rules that regulate life in the Qur'an and Sunnah are stated about most issues. But there are some subjects, since there may be different situations depending on the conditions of the time, no definitive provision has been made by the sharia. Therefore, this situation has created an environment where the jurists can express their opinions, according to the conditions and needs of the period -by making use of essential resources- it enabled solutions to be produced through case law. In this context one of the issues that cause idea discussions from time to time is the legal appropriateness of the state's intervention in the market.

Islamic jurists have put forward different opinions about *narh*, which is expressed by the concept of price limitation (*tes'îr*) in the shopping contract, which is one of the important parts of Islamic law. In our study, the views that the sects allied and disagreed with, among themselves and with other sectarian scholars and the appropriateness of the state's intervention in the market and the rationale for intervention in Islamic law were examined by making use of the relevant verses and hadiths.

In the first part of our work consisting of two parts, the market issues with the influence of *maslaha* and consensual concepts are explained in the contracts and contracts. In the second part, the issue of state intervention in the market (*narh/tes'îr*) is explained and the views of the sect are stated. At the end of the second part, since the issue is also a current problem, the legal common points of the state's intervention in the market in terms of constitutional law and Islamic law were identified and transferred.

Key Words: Price limitation, Maslaha, Consent, Market, Saleprice

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	i
ABSTRACT	ii
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR	vii
ÖN SÖZ	viii
GİRİŞ	1
1. Konun Önemi ve Amacı	4
2. Konunun Sınırlandırılması	6
3. Konunun Sunumu	7

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLAM BORÇLAR HUKUKUNDA AKİT TEORİSİ VE PİYASA OLUŞUMU

1.1. İSLAM BORÇLAR HUKUKUNDA AKİT TEORİSİ	8
1.1.1. Akdin Tarifi.....	9
1.1.2. Akdin Gerçekleşmesi İçin Aranılan Şartlar	11
1.1.2.1. Akdin Tarafları.....	11
1.1.2.1.1. Ehliyet	12
1.1.2.1.1.1. Vücub Ehliyeti	12
1.1.2.1.1.2. Eda Ehliyeti.....	13
1.1.2.1.2. Ehliyeti Daraltan veya Tamamen Ortadan Kaldıran Durumlar (Ehliyet Arızaları)	18
1.1.2.1.2.1. İkraah	18
1.1.2.1.2.2. Sefeh ve Hacr	18
1.1.2.2. İrade Beyanı	21
1.1.2.3. Akdin Konusu/Mahalli (Ma'kudun Aleyh)	23

1.1.2.3.1. Akit Mahallinin Akit Yapılırken Mevcut Olması.....	24
1.1.2.3.2. Akdin Mahallinin Meşru Olması	25
1.1.2.3.3. Akit Mahallinin Akit Esnasında Tesliminin Mümkün Olması	25
1.1.2.3.4. Ma'kûdun Aleyhin Taraflarca Malum Olması	25
1.1.2.3.5. Tağrir ve Gabn	26
1.1.2.3.6. Cehalet	28
1.1.3. Akitlerde Gözetilen Amaçlar (Kamu Yararı /Maslahatı).....	28
1.1.4. Akdi İptal ve İfsad Eden Şartlar (Akitlerde Fesad ve Butlan)	36
1.1.4.1. Rıza Kavramı ve Akitlerin Sıhhatine Etkisi.....	37
1.1.4.2. Akdi İptal Eden Şartlar	39
1.1.4.3. Akdi İfsad Eden Şartlar.....	40
1.1.4.3.1. İkrâh	40
1.1.4.3.2. Ğarar (Belirsizlik)	42
1.1.4.3.3. Zarar	42
1.1.4.3.4. Cehalet	43
1.1.4.3.5. Fasid Şart.....	44
1.1.4.4. Değerlendirme.....	44
1.2. PİYASA OLUŞUMU	46
1.2.1. Fiyat	46
1.2.2. Arz.....	46
1.2.3. Talep.....	47
1.2.4. Piyasa ve Çeşitleri.....	48
1.2.4.1. Piyasa	48
1.2.4.2. Piyasa Çeşitleri.....	49
1.2.4.2.1. Rekabet Açısından Piyasa Çeşitleri	49
1.2.4.2.1.1. Tam Rekabet (Serbest Piyasa Ekonomisi).....	50
1.2.4.2.1.2. Eksik Rekabet	51
1.2.4.2.1.2.1. Bayi Yönünden Piyasa Türleri.....	51
1.2.4.2.1.2.2. Müşteri Yönünden Piyasa Türleri.....	52
1.2.4.2.2. Genişliği Açısından Piyasa Türleri	52
1.2.4.2.3. Bey Akdine Konu Olan Malların Niteliği Açısından Piyasa Türleri ..	52
1.2.5. Değerlendirme.....	53

İKİNCİ BÖLÜM
DEVLETİN PİYASAYA MÜDAHALESİ

2.1. TİCARETTE FİYAT BELİRLEME	55
2.1.1. Fiyat Oluşumu.....	55
2.1.2. Adil Bir Fiyat Belirlemek	56
2.2. KÂR HADDİ	58
2.2.1. Kâr Kavramı ve Kâr Haddi	59
2.2.2. İslam'da Tüketici Hakları	62
2.2.2.1. Muhayyerlik Hakkı	64
2.2.2.1.1. Ayıp Muhayyerliği (Hıyaru'l-Ayb).....	64
2.2.2.1.2. Vasıf Muhayyerliği (Hıyaru'l-Vasf).....	66
2.2.2.1.3. Hıyanet Muhayyerliği (Hıyaru'l-Hıyanet).....	67
2.2.2.1.4. Aldanma Muhayyerliği	68
2.3. NARH/TES'İR.....	68
2.3.1. Narh/Tes'irin Tanımı	68
2.3.2. Naslarda Narhın/Tes'irin Meşru Olup-Olmaması Meselesi.....	70
2.3.2.1. Konuyla İlgili Ayet ve Yorumları	71
2.3.2.1.1. Batıl Yolların Kullanılması	72
2.3.2.1.2. Karşılıklı Rıza	73
2.3.2.1.3. Birbirinizin Kârına Mani Olmayın.....	75
2.3.2.2. Hadis Kaynaklarında İlgili Hadis, Sahabe Uygulaması ve Yorumları ..	76
2.3.2.2.1. Hz. Peygamber'in Narh/Tes'ir Talebine Karşı Tutumu.....	77
2.3.2.2.2. Hz. Ömer'in Narh/Tes'ir İle İlgili Tutumu	78
2.3.2.2.3. Rivayetlerin Aktarıldığı Dönemlerde Bölgenin Ekonomik Durumu ..	79
2.3.3. Narh/Tes'irin Hükümü	82
2.3.4. Değerlendirme.....	87
2.4. İSLAM HUKUKUNDA DEVLETİN PİYASAYA MÜDAHALE	
ŞEKİLLERİ.....	89
2.4.1. Teftiş ve Tanzim (Denetim ve Düzenleme) Yoluyla Müdahale	90
2.4.2. Yaptırım Yoluyla Müdahale	91
2.4.2.1. Kısıtlama veya Tamamen Yasaklama.....	91

2.4.2.2. Ta'zir Cezası.....	92
2.4.2.2.1. Para Cezası.....	93
2.4.2.2.2. İtlaf.....	94
2.4.2.2.3. Müsâdere.....	95
2.5. NARHI GEREKTİREN DURUMLAR	95
2.5.1. İhtikar (Karaborsacılık).....	95
2.5.2. Neceş (Müşteri Kızıştırma).....	106
2.5.3. Telakki'r-Rukbân (Pazara Gelen Malların Yolda Karşılanması)	108
2.6. HİSBE TEŞKİLATI VE İSLAM TARİHİNDE NARH/TES'İR UYGULAMALARI.....	110
2.6.1. Hisbe Teşkilatı	110
2.6.1.1. Hisbe ve Muhtesib Kavramlarının Tanımı.....	110
2.6.1.2. Hisbe Teşkilatının Ticari Hayatı Tanzim Eden İlkeleri	111
2.6.1.2.1. Ölçü ve Tartıda Dürüst Olmak.....	112
2.6.1.2.2. Hile-Kalite Kontrolü ve Fiyat Denetimi	113
2.6.2. İslam Tarihinde Narh/Tes'ir Uygulamaları	114
2.7. MODERN İKTİSAT ANLAYIŞININ DAYANDIĞI GÜNÜMÜZ HUKUK SİSTEMİNE GÖRE DEVLETİN PİYASAYA MÜDAHALESİ VE MÜDAHALE GEREKÇELERİ AÇISINDAN İSLAM HUKUKU İLE ORTAK NOKTALARI.....	118
2.7.1. T.C 1982 Anayasası	119
2.7.1.1. T.C 1982 Anayasasına Göre Devletin Toplum Karşı Görevleri	120
2.7.2. T.C 1982 Anayasası'na Göre Devletin Piyasaya Müdahale Yetkisi	122
2.7.2.1. Piyasaya Müdahalenin Anayasal Dayanağı	123
2.7.2.2. Devletin Piyasaya Müdahale Yolları	126
2.7.3. Piyasaya Müdahale Gerekçeleri Açısından İslam Hukuku ve Modern İktisadın Dayandığı TC 1982 Anayasa Hukukunun Ortak Noktaları	128
2.7.3.1. Toplum/Kamu Düzeninin Korunması.....	129
2.7.3.2. Haksız Rekabetin Giderilip Adil Rekabet Ortamının Sağlanması ve Sürdürülebilirliği	130
2.7.3.3. Tüketicinin Korunması	132
SONUÇ	135
KAYNAKÇA.....	138

KISALTMALAR

bkz.	: Bakınız
BDDK	: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu
c.	: Cilt
çev.	: Çevirmen
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
ed.	: Editör
FİSKOBİRLİK	: Fındık Tarım Satış Kooperatifleri Birliği
gr.	: Gram
İ.İ.B.F.	: İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
İHA	: İhlas Haber Ajansı
md.	: Madde
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
Mv.F	: el-Mevsûâtü'l-Fıkhıyye
RK	: Rekabet Kurumu
SPK	: Sermaye Piyasası Kurulu
sy.	: Sayı
t.y.	: Tarih Yok
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCK	: Türk Ceza Kanunu
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
TKHK	: Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun
TMK	: Türk Medeni Kanunu
TMO	: Toprak Mahsulleri Ofisi
vd.	: ve diğerleri
y.e.y.	: Yayın evi yok
y.y.	: Yer yok

ÖN SÖZ

İnsanlar fıtratları gereği sosyal bir varlıktır. Fıtratlarında bulunan sosyallik neticesinde toplumlar meydana gelmiştir. Her insanın bir beşer olarak yeme, içme, giyinme gibi hayatî bazı ihtiyaçları bulunmaktadır. Gerek duyulan ihtiyaçların karşılanması ise diğer insanların yardımını gerektiren bir durumdur. Çünkü insanın tek başına bütün ihtiyaçlarını karşılayacak üretim gücüne sahip olması zor bir ihtimaldir. Her insan yaratılış gereği farklı özelliklere sahiptir. Bu da doğal olarak kendisinde bulunmayan özelliğin dışarıdan gelecek bir yardım sayesinde tamamlanması ihtiyacını hissettirmektedir. Zikredilen sebep insanların bir araya gelerek topluluklar halinde yaşamasını gerekli kılmıştır. Topluluklar ise zamanla büyüyerek devletleri meydana getirmiştir. Devletlerin de kendisini meydana getiren toplulukta bulunan insanlar gibi tabii bir sirkülasyonu vardır. Doğarlar, gelişirler ve yıkılırlar. Bu yaşam sürecine tam bir vakit tayin etmek mümkün değildir. Ancak bu ömrü etkileyen bazı etkenler vardır ki bunların içerisinde ekonomi unsuru oldukça önemlidir. Bir devlet, ekonomisi ne kadar güçlü ise o kadar sağlıklı ve hayata bağlı demektir. Dolayısıyla devletin ekonomisinin güçlü olması için çabalaması ve ekonomide -iç veya dış etkenlerden kaynaklanan muhtemel tehlikelere karşı tedbirli olması gerekmektedir.

İslam piyasa için prensip olarak serbest rekabet ortamını tercih etmiş bir hukuk nizamına sahiptir. Çünkü serbest piyasada hem bayi' hem de müşterinin rıza gösterdiği doğal bir düzen söz konusudur. Bu sayede oluşan doğal denge ile toplum huzur ve refaha ermektedir. Ancak zaman zaman bazı arızalar bu dengenin bozulmasına neden olmaktadır. Piyasada meydana gelen arızalar kimi zaman bayi' kimi zaman müşteriye zarara uğratmaktadır. Bu durum ise ekonominin düzgün olması adına piyasa denetimi ve yeri geldiğinde toplum maslahatı gereği devletin piyasaya müdahalesi konusunu gündeme getirmektedir.

Piyasada yaşanan buhranlar devletlere müdahalede bulunma imkânı sağlarken bu hususla ilgili tarihte fukaha arasında görüş ayrılıkları olmuştur. Fıkıh kitapları farklı başlıklar altında da olsa konuyla ilgili bilgilere temas etmişlerdir. Ancak özellikle ahkâmu's-sultaniye eserlerinde ve fıkıh kitaplarının bey' bölümlerinde konumuza dair bilgiler bulunmaktadır. Konuyla ilgili meydana gelen ihtilaflar nedeniyle tarihte devletlerin farklı uygulamalar izlediği görülmüştür. Bu hususlar tez içerisinde aktarılacaktır.

Bu çalışmada tarihin belli dönemlerinde ve günümüzde etkisi hissedilen ekonomik buhranlara karşı İslam hukukunun çözüm ve önerilerini incelenmiştir. Ayrıca konunun güncelliğini koruyan bir özelliğe sahip olması nedeniyle konu İslam hukuku açısından incelendikten sonra şuan himayesi altında yaşadığımız devletimizin ana kurallarını belirten anayasa ve kanunlarda devletin piyasaya müdahalesi ile ilgili maddeleri incelenmiş ve İslam hukuku ile ortak noktaları belirtilmeye çalışılmıştır.

Tez konumuzun belirlenmesinden itibaren kaynak temininde ve çalışmanın şekillenmesinde yardım ve desteklerini esirgemeyen tez danışmanım Prof. Dr. Abdullah ÇOLAK hocama, piyasa ile ilgili bilgilerde kendisinden istifade ettiğim Dr. Öğr. Üyesi Güngör KARAKAŞ hocama, yüksek lisans eğitimim boyunca kendilerinden çokça istifade ettiğim Prof. Dr. Ferhat KOCA ve Prof. Dr. Kaşif Hamdi OKUR hocalarıma ve Samsun'da lisans eğitimim süresince ilmi birikimlerinden istifade ettiğim kıymetli hocalarıma şükranlarımı sunarım. Ayrıca eğitim hayatım boyunca maddi ve manevi desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen ve bundan sonra da esirgemeyeceklerini bildiğim kıymetli aileme ve eşime de gönülden teşekkürü borç bilirim.

Celalettin TAŞOVA

Kasım 2020

GİRİŞ

İnsanoğlu varlığından beri hayatını idame ettirebilmek için çeşitli alanlarda sũrekli bir yaşam mũcadelesi içinde olmuştur. Bu mũcadele ilk çağlarda avlanarak ve tarım yaparak hayatta kalabilmeleri için gerekli olan yeme içme ihtiyaını gidermek gibi daha çok mũnferit ve basit yardımlaşmalar şeklinde kendini gũstermiřtir. Daha sonraları insanlar çoğalmış toplumlar oluşmuş ırklara, kabilelere bũlũnmũřtũr.¹ Zamanla yeni gelişmeler meydana gelmiş, insanoğlu basit toplum yapısından daha derin ve girift toplum yapısına geçmeye başlamıştır. Bunun neticesi olarak her toplumun gerek kendi içinde gerekse diğer toplumlara karşı ihtiyaçları da haliyle artmıştır. Artan ihtiyaçlar zamanla ticareti beraberinde getirmiş, ihtiyaa binaen ũretimler yapılmış ve satılmıştır. İşte bu arz talep dengesi içerisinde ũretimi ve ticareti yapılan malların şartlara gũre değer ve semeninde değeriklikler olabilmıştir.

İnsanoğlunun ticaret ve ekonomi ile olan bağı zaman içerisinde gũlenmiř, dũnyadaki çoğu insanların ve devletlerin şekillenmesinde rol sahibi olacak kadar etkin hale gelen iktisadĩ sistemler ortaya çıkmıştır. Genellikle sosyal ve iktisadĩ hayatta gũrũlen problemlere ũzũm aramak için uğraşan ve tũm dũnyada olumlu veya olumsuz etkisi hissedilen iktisadĩ sistemlerden başlıca ũ tanesi şunlardır: Kapitalizm, sosyalizm, ve İslamĩ iktisat sistemleri. Farklı uezelliklere sahip olmakla birlikte benzer yanlarının da bulunduğu bu ũ iktisadĩ sistem hakkında malumat sahibi olmak bu iktisadĩ sistemlerin etkilerini gũndelik yaşamı içerisinde hissedilen biz insanlar için uezemlidir. Kısaca zikredilen sistemler hakkında bilgi verecek olursak:

1- Kapitalist Ekonomi Sistemi: Țretimin ve ũretim araçlarının uezel mũlkiyetine ve bunların kũr amacıyla işletilmesine dayanan ekonomi sistemidir. Kapitalist sistemde uezelik ferdir. Ferdin mutluluğu sağlanırsa toplum huzuru sağlanmış olur dũřuncesi hakimdir.² Kapitalist sistemde genellikle fiyatlar devlet tarafından belirlenmez, rekabet

¹ Hucurat, 49/13.

² Fikir.Gen.Tr, "Ekonomik Sistemler Nelerdir? Kapitalizm ve Sosyalizm Nedir?", *Ekonomi Nedir*, erişim 25 Kasım 2020, <https://www.fikir.gen.tr/ekonomik-sistemler-nelerdir-kapitalizm-ve-sosyalizm-nedir/>

şartları içerisinde oluşur³ ve devletin piyasaya müdahalede bulunması pek kabul gören bir anlayış değildir. ⁴ Günümüzde birçok ülkede hakim bir ekonomi sistemidir. Kapitalist sistemde sermaye az kişinin elinde dolaşır ve gelir dağılımı adaletsizdir. Bu nedenle de tekelleşmeye açık bir piyasa sistemidir.⁵ Çünkü büyük balığın küçük balığı yemesi gerekir anlayışı kapitalist ekonomi sisteminde oturmuş bir düşünce yapısıdır. Kapitalist sistemde amaç genellikle daha fazla ve hızlı kazanç elde etmektir. Sistemin takipçileri bahsedilen amaç uğruna arzı fazla olan ürünleri yok etmekten dahi geri durmayacak bir anlayışa sahiptir.⁶ Günümüzde dünya ülkeleri üzerinde ortalığı kasıp kavurucu etkisi bariz olarak hissedilen kapitalist sistemin milletler arasında ne kadar büyük ekonomik uçurumlar oluşturduğu ortadadır. Kimi insanlar açlıktan ölümlerine kimilerinin obeziteden öldüğü, hem fakirliğin hem de zenginlik ve israfın uç noktalarda seyrettiği kapitalist ekonomi sisteminin İslam'ın ekonomi (iktisat) anlayışı ile pek fazla uyduğu söylenemez.

2- Sosyalist Ekonomi Sistemi: Sosyal ve ekonomik alanlarda toplumsal refahın ön planda tutulduğu, herkesin ortaklaşa katılım gösterdiği ve üretim araçlarının özel teşebbüslere değil topluma ait olduğu iktisadî sistemdir.⁷ Toplumculuk, halkçılık anlamında bir kelime olan sosyalist ekonomiye göre fert değil kamu ön plandadır.⁸ Ayrıca bankacılık ve faizin etkin olmadığı bir sistemdir. Her ne kadar bu yönüyle İslamî anlayışa yakın olsa da tam anlamıyla İslam ekonomi sistemine uygun değildir. Çünkü sosyalist sistemde herhangi bir suni müdahale olmadan dahi fiyat oluşumu arz talep döngüsüne bırakılmayıp alt-üst sınırları belirlenmiş aşırı baskıcı bir anlayış söz konudur.⁹ Günümüzde etkisi kapitalizmaya nazaran daha az bölgede hissedilmektedir.

³ Mehmed Erkal, "İslam Hukukunda Alışverişte Kâr Haddi Araştırmasına Dair Tenkidi Görüş: 7", *İslam Hukukuna Göre Alışverişte Vade Farkı ve Kâr Haddi*, Ed. Ali Şafak, Hayreddin Karaman (İstanbul: İlmî Neşriyat, 1989), 200.

⁴ Kürşad Zorlu ve Hale Kırmızıoğlu, "Adam Smith'in Devlet Anlayışı Üzerine Kuramsal Bir İnceleme" *Akademik Bakış Dergisi 11*, sy.22 (2018): 79; Fikir.Gen.Tr, "Ekonomik Sistemler Nelerdir? Kapitalizm ve Sosyalizm Nedir?", *Ekonomi Nedir*, erişim 25 Kasım 2020, <https://www.fikir.gen.tr/ekonomik-sistemler-nelerdir-kapitalizm-ve-sosyalizm-nedir/>

⁵ M. Yavuz Alptekin, "Kapitalizmin Ortaya Çıkışı: Jeo-Kültürel Yaklaşım", *KTÜ SBE Sosyal Bilimler Dergisi* sy. 10 (2015): 232.

⁶ Erkal, "İslam Hukukunda Kâr Haddi Araştırmasına Dair Tenkidi Görüş: 7", 199.

⁷ Erkal, "İslam Hukukunda Kâr Haddi Araştırmasına Dair Tenkidi Görüş: 7", 200.

⁸ Fikir.Gen.Tr, "Ekonomik Sistemler Nelerdir? Kapitalizm ve Sosyalizm Nedir?", *Ekonomi Nedir*, erişim 25 Kasım 2020, <https://www.fikir.gen.tr/ekonomik-sistemler-nelerdir-kapitalizm-ve-sosyalizm-nedir/>

⁹ Erkal, "İslam Hukukunda Kâr Haddi Araştırmasına Dair Tenkidi Görüş: 7", 200.

Gün geçtikçe de etkisi azalmaktadır. Mesela sosyalist rejimin uygulandığı Çin artık ferdî mülkiyeti tanımaktadır.¹⁰

Bir de iki tarafın ortak özellikleri ile orta çıkmış ayrı bir ekonomi sistemi daha vardır. Karma ekonomi denilen bu sistem diğerlerine nazaran İslam ekonomi (iktisat) sistemi ile büyük oranda benzerlik göstermektedir.

3- İslamî Ekonomik Sistem: İslam ekonomi sistemi ise tez içerisinde sıklıkla bahsedeceğimiz üzere İslam dininin emir ve yasakları çerçevesinde toplum maslahatını gözeterek insanı ekonomi için kullanan değil ekonomiyi insan için kullanmak isteyen sistem anlayışına sahiptir.¹¹

İslamî ekonomik sistem bahsi geçen diğer iki sistemle kısmi olarak benzerlikleri bulunmakla beraber büyük ölçüde farklı özellikler barındıran bir sistemdir. Çünkü İslam her alanda olduğu gibi ekonomide de ifrat ve tefritten kaçınmıştır. Kapitalist sistem zengini çok zengin fakiri de çok fakir yapan aşırı serbest anlayışa sahiptir. Sosyalist sistem ise kişinin kazandığının tüm halka ortak olduğunu benimsemesinden ötürü ferdî kazanç ve mülkiyet anlayışına karşı çıkan, kişilerin hürriyet hakkına kısıtlama uygulayan aşırı müdahaleci ve baskıcı anlayışa sahiptir. Oysa İslam'ın ekonomi anlayışı ne insanlar arasında ekonomik uçurumlara neden olacak kadar serbest ve tekelci ne de kişi hürriyet haklarını tamamen kısıtlayacak kadar katı ve müdahaleci bir anlayışa sahip değildir. İslam her ikisinin de ortası bir yaklaşımla serbest ama toplum maslahatı gerektiğinde müdahaleci olabilecek bir ekonomi anlayışına sahiptir.

İslam iktisadının diğerlerinden ayrılmasının çeşitli nedenleri vardır. Farklı bir ekonomi sistemi olarak adlandırılması bile başlı başına bir nedendir. Ancak önemli görülen unsurlarından biri dünyevi sorumluluğun yanında insanlara uhrevi sorumluluk da yüklemesidir. İslam'ın insanlara yüklemiş olduğu uhrevi sorumluluk sayesinde bayi' ve müşteri alışverişlerinde her türlü hile, aldatma ve haksız fazla kazanca karşı daha temkinli davranmaya teşvik ve tenbih edilmektedir. Ayırt edici bir diğer unsur ise İslamî iktisat anlayışında tek taraflı kâr mekanizmasının değil, adil ve karşılıklı rızaya dayalı bir mekanizmanın mevcut olmasıdır.¹² Karşılıklı rıza demek bayi' ve müşteriden her iki tarafın da serbest bırakılması demektir. Yani normal piyasa şartlarında satıcıya malını satarken bir semen belirlemesi konusunda şerî bir kısıtlamanın olmaması anlamına gelir.

¹⁰ Abdullah Çolak, "İslam'ın İktisadi Prensipleri" *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi III*, sy. 1 (2003): 38.

¹¹ Ahmet Tabakoğlu, *İslam ve Ekonomik Hayat*, (İstanbul: DİB Yayınları, 1987), 96.

¹² Nisa, 4/29.

Ancak bununla beraber İslam'da piyasanın kapitalist sistemde olduğu gibi tamamen kontrolsüz bırakılması da uygun görülmemiştir.¹³ Bazı durumlarda karşılıklı rıza zarar görmüşse veya karşılıklı rıza olsa dahi karşılıksız ve tek taraflı fazla kazanç oluşmaya başlamışsa burada devletin yetkili kurumlarının -toplum maslahatı gereği- müdahalesine ihtiyaç duyulabilmektedir. Ele aldığımız mevzu iktisat ile yakından alakası bulunan hukuki bir konudur. Bu açıdan araştırmamızın konusu olarak İslam'da devletin piyasaya müdahalesinin hukuken uygun olup olmadığı incelenecektir.

Günümüzde ülkemizin yürürlükte olan hukuk sistemine dayalı modern iktisat anlayışı da karma ekonomi sistemine müsait bir yapıda olmasından ötürü kısmi olarak İslam hukukunun iktisat prensipleri ile uyuma göstermektedir. Günümüz beşeri hukuk sisteminin normal şartlarda serbest ancak gerekli durumlarda müdahaleci piyasa anlayışı takip edebilmesine müsaade edilmiştir. Bu yaklaşım tıpkı İslam'ın ekonomi anlayışı ile benzerlik göstermektedir. Zikredilen benzerlik örneğini devletin piyasaya müdahalesi başlığında İslam hukukunun iktisadî yaklaşımı ile günümüz hukuk sistemine dayalı modern iktisat arasındaki ortak noktaları izah ederken göstermiş olacağız.

1. Konun Önemi ve Amacı

Piyasaya devlet müdahalesinin olup olmayacağı konusu toplumun tamamını ilgilendiren bir konudur. Çünkü bu konu ekonomi ile alakalıdır ve her insan içinde yaşadığı toplumun bir parçası olarak meydana gelen ekonomik olaylardan asgari düzeyde bile olsa etkilenecektir. Her insanın farklı işlerle meşgul olarak diğer insanların ihtiyacını karşıladığı gerçeğinden hareketle doğal bir bayi' müşteri döngüsünün olduğu görülmektedir. Bu döngünün herhangi bir yerinde meydana gelen bozulma haliyle diğerlerini de etkileyecektir. Böylesi bir bozulma zincirine mahal vermeyip düzenin sağlanması önem arz eden bir konudur.

İslam, genel manada tüccara semen hususunda -dürüst olmak kaydıyla- serbest rekabet ortamı içerisinde belirleme yetkisi tanımış,¹⁴ ticarete kâr için üst bir sınır belirlememiş, serbest piyasa fiyatlarındaki istikrara daha fazla önem vermiştir.¹⁵ Allah Rasülü'nden piyasaya müdahale etmesi istendiğinde bu istikrarın bozulmaması ve arz-

¹³ Alparslan Alkış, "İslam Hukuku Açısından Tüketicinin Korunması", (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2012), 114.

¹⁴ Ebu Davud, *Buyu*, 49.

¹⁵ Nihat Dalgın, *Gündemdeki Tartışmalı Dini Konular 2*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2018), 107.

talebe göre ekonomide serbest piyasa oluşmasına engel bir durumun ortaya çıkmaması için müdahaleyi kabul etmemiş, bu müdahalenin yerine güvene dayalı piyasanın oluşumuna engel olan ihtikâr, neceş ve faiz gibi muameleleri yasaklayarak, çarşı ve pazar denetimi yaptırarak iktisadî hayatı otokontrolü ile düzenleyen kalıcı bir uygulama inşa etmiştir.¹⁶ Fakat zamanın değişmesi ve İslam topraklarının genişlemesi ile bir takım ekonomik tedbirlere ihtiyaç duyulmuştur. Bu tedbirleri almak ve gerek duyulan miktarda uygulamak elbette ki devletin görevlerindedir.

İslam hukuku kaynaklarımızda hem üretici hem tüketici adına zarar vermeden ama asıl olarak toplum maslahatını dikkate alan devletin piyasaya müdahalesi konusu ile ilgili temel bilgiler bulunmaktadır. Devletin piyasaya müdahalesi, İslam hukuk kaynaklarının buyu' başlıkları, klasik kaynaklarda Ahkamu's-Sultaniyye kitaplarının tes'ir başlıkları ve piyasa ile ilgili yazılan makalelerin alt başlıklarında ele alınmıştır. Ancak konu ile ilgili müstakil eser sayısı çok azdır. Narh ile ilgili Cengiz Kallek'in "Hz. Peygamber Döneminde Devletin Piyasaya Müdahalesi" konulu yüksek lisans tezi, Mübahat S. Kütükoğlu'nun "Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri" isimli eseri, makale olarak; Cengiz Kallek'in "Narh'a Yeniden Bakış", Ahmet Tabakoğlu'nun "Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi" konulu çalışmaları ve bazı makalelerde dönemsel narh incelemeleri gibi çok az sayıda müstakil eser bulunmaktadır. Ayrıca uygulamalarının kaydı olarak Osmanlı devleti döneminde şeri'ye sicillerinde narh ile ilgili bölümler de bulunmaktadır.

İslam tarihinde piyasaya müdahale görevini yerine getiren devletin belirli kurumları olmuştur. Bu kurumların temelini teşkil eden Hisbe teşkilatı bu konuda ayrı bir yere sahiptir. Hisbe teşkilatına yine İslam hukuku ve İslam tarihi kaynaklarında ve makalelerde değinilmiştir. Müstakil olarak Hisbe teşkilatı ve görevleri üzerine yazılan eserler; İbn Teymiyye'nin (728/1328) yazmış olduğu "Hisbe", Abdurrahman eş-Şeyrezi'nin (589/1193) yazmış olduğu "İslam Devletinde Hisbe Teşkilatı", Mustafa Hizmetli'nin yazmış olduğu "Endülüste Hisbe Teşkilatı" kitaplarıdır. Bununla birlikte konu üzerine yazılan müstakil makaleler de bulunmaktadır. Bunlardan bazıları; Alpaslan Alkış'ın "Tüketicinin Korunması Açısından Hisbe Teşkilatı ile 4077 Sayılı Tüketici Kanunundaki Kurum ve Kuruluşların Karşılaştırılması", Yüksel Demirkaya'nın "Osmanlı Devletinde Belediye (Hisbe) Teşkilatı" makaleleridir. Yine bu eserlerden faydalanılarak hisbe teşkilatı hakkında bilgiler verilmiştir.

¹⁶ Alkış, "İslam Hukuku Açısından Tüketicinin Korunması", 115.

Toplumunu yakından ilgilendiren bu önemli konu hakkında güncel konulara da değinmesi açısından bir araştırma yapmanın faydalı olacağını düşünerek bu çalışmayı yapmış bulunmaktayız. Bu çalışmamızın diğer çalışmalardan farkı ise günümüz hukuk sistemine dayalı modern iktisatta yer alan narh/ekonomik regülasyon ile ilgili hükümlerden hareketle İslam hukuku ile ortak noktalarını araştırıp sunmaktır. Bu çalışmayı yapmaya yönelmemizin bir diğer nedeni ise günümüzde meydana gelen ve toplumun sırtında bir kambur gibi yük olan aşırı fiyat artışlarıdır. Çalışmamızda ticari hayatta spekülatif aşırı fiyat uygulamalarına karşı İslam hukukunun nasıl bir tavır aldığını ve nasıl bir yol izlediğini ele almaya çalışacağız.

2. Konunun Sınırlandırılması

Beşeri anlamda yaşamsal ihtiyaçların görülebilmesi için insanların iktisadî olarak belli ölçüde özgürlüğe sahip olmaları gerekir. Bu ölçü her insan için eşit olmak zorunda değildir. Ancak her insanın faydalanabileceği asgari düzeyde ekonomik hakkı bulunmaktadır ve bütün insanların, hayati bir gereklilik olan bu hakka saygı gösterip riayet etmeleri gerekir. Şayet insanlar kendi aralarında bu dengeyi sağlayamıyorlarsa olması gereken ölçüyü ayarlamak için devletin piyasaya müdahalede bulunmasına ihtiyaç duyulacaktır. Devletin piyasaya müdahalesi ile ilgili Hz. Peygamber'in hadisi, Hz. Ömer (23/644) dönemi olayı ve Nisa suresi 29. ayet üzerinden uygun görülüp görülmediği yönünde görüşler bildirilmiştir.

Araştırmamızda asli kaynaklar ayet, hadis, Hz. Ömer dönemi olayını anlatan metin ve bunlara getirilen yorumlar olmuştur. Asli kaynaklara ek olarak İslam tarihinde devletlerin bir kısım tes'ir uygulamalarına da yer verilmiştir. Konumuz narh/tes'irin İslam hukukundaki yeri ve önemine dair bir araştırma olmakla beraber -konunun güncelliğini de görmek adına- günümüzde modern iktisat sisteminin dayandığı devletimiz nazarında geçerli hukuk sistemi olan Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası'nda narh ile ilgili hükümlerden de yararlanılarak iki hukukta yer alan narh hükümlerinin ortak noktaları üzerinden bir neticeye varılmak suretiyle sınırlandırılmıştır.

3. Konunun Sunumu

Tezimiz giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm akitler ve piyasa hakkında temel bilgilerin verildiği bölümdür. İlk olarak çalışma konumuzun akitler ile alakalı olması nedeniyle akit ile ilgili literatür bilgisi verilmiştir. Akitler başlığı altında devletin piyasaya müdahalesinin toplum yararı ile yakından olan ilgisi nedeniyle maslahat ve akitlerin üzerine bina edildiği rıza kavramları anlatılmıştır. Bu bölümün ikinci başlığında piyasanın terimsel tanımı yapılmış ve piyasa çeşitleri hakkında bilgi verilmiştir.

İkinci bölümde ilk olarak semen belirleme ve kâr haddi anlatılmış, kâr haddi başlığı altında İslam'da tüketici hakları incelenmiştir. Daha sonra tezimizin de ana konusu olan devletin piyasaya müdahalesi konusu işlenmiştir. Bu bölümde ilgili naslar tek tek değerlendirilmiş ve mezheplerin farklı görüşlerine yer verilmiştir. İslam tarihinde devletlerin bir kısım narh ile ilgili uygulamaları aktarılmıştır. Daha sonra narha sebep olabilecek uygulamalar incelenmiştir. Son başlıkta ise güncel bir konu olması nedeniyle devletimiz nazarında geçerli olan hukukta narh ile ilgili hükümleri ve iki farklı hukuk olarak İslam hukuku ve modern iktisadın dayandığı beşeri hukukun (TC 1982 Anayasası'nın) piyasaya müdahalede gerekçeleri üç noktada anlatılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLAM BORÇLAR HUKUKUNDA AKİT TEORİSİ VE PİYASA OLUŞUMU

Piyasaya müdahaleden önce bu ortamın oluşmasını sağlayan akitler ve piyasa hakkında bilgilendirme yapılması konunun bütünlüğünü takip edebilmemiz için önemlidir. Çünkü piyasadan ve piyasada meydana gelebilecek sorunlara karşı devletin müdahalesinden bahsedebilmemiz için öncelikle piyasanın oluşmasını sağlayan akitler hakkında bilgi sahibi olmamız gerekir. Piyasaya müdahale uygulanabilmesi için söz konusu piyasa bozulmuş olmalıdır. Piyasada meydana gelen bozulmalar ise yapılan akitlerde bir sorun olduğunu göstermektedir. Bu nedenle devletin hangi durumlarda müdahale edebileceğini ifade edebilmemiz için öncelikle akdin sıhhatini etkileyen unsurlar bilinmelidir. Mesela ikinci bölümde bahsedeceğimiz piyasaya müdahaleyi gerektiren durumlar birinci bölümde bahsedeceğimiz akitlerde rıza ve toplum maslahatı konuları ile doğrudan bağlantılı konulardır. Akitlerde rıza ve maslahat konuları ise akitlerin sıhhat ve butlanını ilgilendirmektedir. Bu konuların işlenmesi ise akitlerin konu olarak anlaşılmasına bağlıdır. Aynı şekilde piyasa ile ilgili terimler ve arz talep kanunları hakkında bilgi sahibi olunması suni etkenler ile doğal piyasa döngüsünü kavramamız açısından önemlidir. Bu bağlamda birinci bölüm akit teorisi ve piyasa başlıklarından oluşmaktadır. Akit teorisi içerisinde maslahat ve rıza kavramlarının akitlere olan etkisi ve önemi de ele alınacaktır.

1.1. İSLAM BORÇLAR HUKUKUNDA AKİT TEORİSİ

İnsanoğlunun çoğalması ile birlikte birçok olayda karşılıklı ilişkiye dayalı sosyal bir yaşam tarzı ortaya çıkmıştır. Bu sosyal hayatın olmazsa olmazı olan karşılıklı ilişki ihtiyacı insanlar arasında akitlerin oluşmasına yol açmıştır. Geçmişte olduğu gibi günümüzde ve gelecekte de hayatın akitler üzerine devam etmesi kaçınılmaz bir durumdur. Çünkü akit yapmak demek her iki taraf adına da ihtiyacı karşılamak demektir.

İnsanoğlunun ihtiyacının ise doğumundan ölümüne kadar hiç bitmeden devam edeceği değişmez bir gerçektir. Evlilikten satın almaya, vakfetmekten borç vermeye kadar her şey bir akitlerdir. Akitler hukuka dayalı sosyal hayatın kaçınılmaz bir parçası olduğuna göre İslam'dan önce hukuksal düzenlemeler olduğu gibi akitler de mevcuttur.¹⁷ Ancak İslam, bunları ıslah ederek tüm insanların menfaatlerini kuşatacak şekilde düzenlemiş ve kendi hukuk nizamına uyarlamıştır.

Fakihler kendi dönemlerinde bilinen her akit için ayrı ayrı izahatta bulunmuşlar, en ince ayrıntısına kadar araştırıp aktarmışlardır. Günümüzde de yeni çıkan meselelere dair sürekli araştırmalar yapılmakta ve ulaşılan sonuçlar aktarılmaktadır. Biz de İslam hukukunda devletin piyasaya müdahale yetkisinin mümkün olup olmadığını inceleyeceğiz. Tabii öncesinde akitler hakkında, toplum maslahatının ve rıza kavramının akitlere etkisi hususunda bilgiler sunup daha sonra devletin piyasaya müdahalesini aktaracağız.

1.1.1. Akdin Tanımı

Akit Arapça "عقد" (akade) fiilinin mastarıdır. Lügatte iki şeyin arasını bağlamak anlamına gelir.¹⁸ İstilahta ise her bir akit türü için kendine özel tanımları olmakla beraber ortak unsurlardan hareketle Mecelle akdi şu şekilde tanımlamıştır: "Akit tarafeynin bir hususu iltizam ve taahhüt etmeleridir ki icap ve kabulün irtibatından ibarettir."¹⁹ Akdin umumi ve hususi olarak iki manası vardır.

Umumi manada akit, kişinin yapmaya yöneldiği her türlü tasarruftur. Bu tasarruf boşama ve yemin gibi tek taraflı irade beyanıyla veya satış, kira, vekâlet gibi çift taraflı irade beyanıyla olabilir. Hususi manada akit ise icap ve kabulün bir konu üzerinde meşru olarak birbirine bağlanmasıdır.²⁰

Akit ve tasarruflar kavaid ve usul kitaplarında farklı yönlerden tasnif ve taksime tabii tutulmuşlardır. Bunlardan birkaçını kısa maddeler halinde zikredecek olursak:

a. Meşruiyet bakımından: Akitler meşru ve gayr-ı meşru olarak ikiye ayrılmaktadır. Meşru akitler hukuki tasarruflara konu olmalarında dinen sorun

¹⁷ Hayreddin Karaman, "Akid", *DİA*, c.2 (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 252.

¹⁸ Ebu'l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mukerrem Ibn Manzur, *Lisani'l-Arab*, (Beyrut: Daru's-Sadr, t.y), "akd" md., 1: 296; Seyyid Muhammed Murtaza el-Huseyni ez-Zebidi, *Tacu'l-Arus*, (Kuveyt: Turas el-Arabiyye, 1973) "akd" md., 8: 394.

¹⁹ Mecelle, md., 103.

²⁰ Vehbe Zuhayli, *el-Fıkhü'l-İslamî ve Edilletuhu*, (Dimeşk: Dâru'l-Fıkr, 1985), 4: 81.

görülmeyen akitlerdir. Gayr-ı meşru akitler ise yapılması dinen yasak olan akitlerdir.²¹ Bu konuda Vehbe Zuhaylî (1436/2015) Mecelle'de geçen açıklamaları şöyle aktarmıştır: "Eseri mahallinde zahir olacak şekilde meşru vecih ile icap ve kabulün irtibatıdır."²² Zuhaylî "meşru vecih ile" kaydını eklemiştir. Bu kayıt ile maksat İslam'a göre gayri meşru olan uygulamaları akitlerin dışında bırakmaktır. Mesela birden fazla kimsenin hırsızlık yapıp elde ettiklerini aralarında paylaşmak üzere yapılan şirket meşru bir akit değildir. Veya adam öldürmek için yapılan bir vekâlet anlaşması akit sayılmaz. Bu tür anlaşmaların akdin mahallinde hiçbir geçerliliği yoktur.²³ Kısacası herhangi bir akdin meşru olabilmesi için naslarda meşru görülmesi yahut naslara aykırı olmaması gerekir.

b. Sıhhat bakımından: Akitler sıhhat bakımından sahih ve gayr-ı sahih akitler olarak ikiye ayrılır. Cumhur bu ayrımı sahih ve batıl olarak zikrederken Hanefiler muamelatta vasıfla ilgili kusurları bulunanları fasid olarak nitelendirerek üçüncü gruba ayırmaktadır.²⁴ Bu madde ile ilgili tafsilat ileride verilecektir.

c. İsimli ve sınırlı olması bakımından: Akitler isimli ve isimsiz olabilir. Konu ve gayelerine göre isimlendirilen akitlere isimli akitler denir. Mesela satım akdi, kira akdi, evlilik akdi gibi. Bazı akitler de vardı ki sadece akit, anlaşma gibi adlarla anılırlar. İkinci tür akitleri insanlar ihtiyaçlarına binaen çıkarır ve hukukun genel prensipleri içerisinde uygularlar. Dönem dönem ortaya çıkmış olan bu tasarruflara kimi zaman İslam hukukçuları yeni isimler de bulmuşlardır.²⁵ Mesela bey'u'l-îne, bey' bi'l-vefa gibi sonraları ortaya çıkan akitler isimsiz akitler için örnek verilebilir.

Akitler aynı şekilde ayna bağlılık, geçerlilik zamanı, tarafları bağlayıcılığı, mevzuun karşılığı, ödeme, gaye, süreklilik, şekil yönlerinden sınıflandırmalara tâbi tutulmuşlardır.²⁶

Bir akdin kurulabilmesi için bazı unsurların bulunması gerekmektedir. Bu unsurlarla ilgili Hanefiler ve diğer mezhepler arasında görüş ayrılığı mevcuttur. Hanefilere göre bir akdin kurulabilmesi için gerekli olan asgari unsur irade beyanı yani icap-kabuldür. Hanefiler irade beyanını akdin kurulabilmesi için tek başına yeterli

²¹ Karaman, "Akid", *DİA*, 2: 252.

²² Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslamî*, 4: 81.

²³ "Bunlar dinimizce yasak olduğu gibi tüm dünyada ve diğer dinlerde de yasak olarak kabul gören insan hak ve hürriyetine aykırı uygulamalardır." bkz. Aslan Akgündüz, "İnsan Hakları" *DİA*, c.22 (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 325; TBMM İnsan Hakları Evrensel Beyanname, <http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/203-208pdf>, erişim tarihi: 20.07.2019

²⁴ Abdullah Çolak, *İslam Borçlar Hukuku*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2020) 136.

²⁵ Karaman, "Akid", *DİA*, 2: 252.

²⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Karaman, "Akid", *DİA*, 2: 252.

görmüşlerdir. Taraflar ve konuyu ise akdin kuruluş şartı olarak kabul etmektedirler. Unsur ve şartların olmaması halinde akit batıl olur. Diğer mezhepler ise akdin unsurları olarak irade beyanının yanında taraflar ve konuyu da akdin rükunları arasında kabul etmişlerdir. Yine aynı şekilde cumhura göre de bu unsurların olmaması halinde akit batıl olur.²⁷ Şimdi bahsetmiş olduğumuz bu unsurlara ait ayrıntılı bilgileri ele alacağız.

1.1.2. Akdin Gerçekleşmesi İçin Aranılan Şartlar

Akitlerin sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilebilmesi ve kargaşaya meydan oluşturulmaması için belli şartlar vardır. Bu şartlar pratik bir ifade ile Mecelle'de yapılan akdin tarifinde geçen "tarafeyn", "bir husus" ve "icab-kabul"dür. Bu tanımdan hareketle ele alacağımız şartlar akdin tarafları (tarafeyn), akdin konusu (bir husus) ve irade beyanı (icab-kabul) olmak üzere üç şarttır.

1.1.2.1. Akdin Tarafları

Bir akdin konulabilmesi için tarafların bulunması gereklidir. Akitte taraflar denildiğine akla ilk gelen sayı ikidir. Ancak bu sayı ikiden fazla veya az da olabilir.²⁸ Boşama ve yemin gibi bazı akitler tek taraflı irade beyanı ile gerçekleşirken, bey' ve evlilik gibi bazı akitler çift taraflı (karşılıklı) irade beyanı ile gerçekleşmektedir.²⁹ Bu noktada akdin gerçekleşmesi ve sonuç doğurabilmesi için taraflarda:

a) Her ne kadar istisnaları olsa da tarafların ayrı kimselerce temsil edilmesi,

b) Tarafların akit yapmaya ehil olması olarak iki şart aranır. Akdin tarafları gerçek kişiler olabileceği gibi tüzel/hükmi kişiler de olabilir.

İslam hukukuna göre her şahıs belli ölçülerde hak sahibidir. Ancak her hak sahibi tasarruf yetkisine sahip değildir. Kişinin tasarrufta bulunabilmesi için o tasarrufu yapmaya ehil olması gerekir.³⁰ Akdi yapan kişilerin de akde taraf olabilmeleri için ehliyet sahibi olmaları gerekir.³¹ Bilindiği üzere devletin piyasaya müdahalesi

²⁷ Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslamî*, 4: 92; Karaman, "Akid", *DİA*, 2: 253.

²⁸ Orhan Çeker, *İslam Hukukunda Akitler*, (Konya: İttifak Holding Yayınları, 1999), 11.

(Ayrıca ayrıntılı bilgi için bkz. aynı eser 11-15)

²⁹ Ahmet Yaman ve Halit Çalış, *İslam Hukukuna Giriş*, (İstanbul: İfav Yayınları, 2010), 233; Hamdi Döndüren, *İslam Ticaret İlmihali*, (İstanbul: Erkam Yayınları, 2016), 59.

³⁰ Çeker, *İslam Hukukunda Akitler*, 15.

³¹ Yaman ve Çalış, *İslam Hukukuna Giriş*, 223; Suat Erdoğan, "Özel Borç İlişkileri I" *İslam Hukuku II*, Ed. Abdullah Çolak, Mehmet Dirik (İstanbul: Lisans Yayınları, 2019), 71.

hususunda üzerinde en çok düşünölen meselelerden biri de rızadır. Rızanın oluşabilmesi için kişinin kendi hür iradesi ile tasarrufta bulunması gerekir. Ehliyeti olmayan bir kişinin kendi hür iradesi ile tasarrufta bulunma yetkisi yoktur. Bu durum ise dolaylı olarak rızayı zedeleyen bir durumdur. Rıza kavramı ile olan irtibatından ötürü ehliyet kavramının biraz daha ayrıntılı incelenmesi faydalı olacaktır.

1.1.2.1.1. Ehliyet

Ehliyet bir şahsı dinî ve hukukî hükme muhatap olmaya elverişli hale getiren vasıftır.³² Bir diğere ifade ile ehliyet kişinin kendisine sunulan haklardan faydalanmaya ve bu hakları kullanmaya elverişli olmasıdır. Bu haklar ise cenin döneminden başlayıp rüşd çağına kadar devam eden süreç içerisinde kazanılan haklardır. Ehliyet insanların zamanla sahip oldukları hakların neticesinde tedricen gelişen ve olgunlaşan bir vasıftır. Ehliyet sayesinde kişiye dinen ve hukuken geçerli söz ve davranışlarda bulunabilme yetkisini bizzat kullanma hakkı verilir.

İslam hukukunda ehliyetler tek bir ehliyet ile ifade edilmemektedir. Kişi bazı hakları canlı bir varlık olmasından dolayı kazanırken bazı hakları da hayatın belli safhalarında kazanır. Ehliyetin belirlenmesinde kişinin konumu kadar karşılaşılan dini ve hukuki fiil de önemlidir. Bunun neticesi olarak İslam hukukunda ehliyet "vücub ehliyeti" ve "eda ehliyeti" olarak ikiye, ehliyetin her iki bölümüyle de bağlantılı olan insanın hayatı ise cenin dönemi, çocukluk dönemi, temyiz dönemi, buluş ve rüşd dönemleri olarak beş bölüme ayrılır. Şimdi sırasıyla ehliyet türleri ve bu dönemleri inceleyeceğiz.

1.1.2.1.1.1. Vücub Ehliyeti

Vücub ehliyeti usul ilminde geçen tanımla kişinin ilzam ve iltizama yetkili olmasını sağlayan vasıftır.³³ Bir diğere tabirle dini ve hukuki haklara sahip olabilme ve borçlar altına girebilme salahiyetidir.³⁴ Vücub ehliyetine sahip olabilmenin temel şartı

³² Ali Bardakoğlu, "Ehliyet", *DİA*, c.10, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 533; Çolak, *İslam Borçlar Hukuku*, 23.

³³ Bardakoğlu, "Ehliyet" *DİA*, 10: 34-35; Çeker, *İslam Hukukunda Akitler*, 16; Zekiyüddin Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkıh)*, çev: İ. Kafi Dönmez, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2015), 296; Muhammed Ebu Zehra, *İslam Hukuk Metodolojisi Fıkıh Usulü*, (Ankara: Fecr Yayınları, 2014), 286.

³⁴ Zuhaylî, *el-Fıkıh'ul-İslamî*, 4: 117; Çolak, *İslam Borçlar Hukuku*, 23.

insan ve hayatta olmaktır.³⁵ Bundan dolayı henüz dünyaya gelmediği için tam manada kişi vasfını kazanmasa da canlılık belirtileri gösterdiği için kişiye daha anne karnından itibaren vücut ehliyeti verilmektedir. Yani vücut ehliyetinde kişinin yaşı ve diğer vasıfları önemli değildir, kişinin akıllı-akılsız, hür-köle, mümeyyiz-gayrı mümeyyiz ayrımı yapılmaksızın canlı olmasından dolayı kazanmış olduğu haklardır.³⁶ Yaşayan her insanın vücut ehliyetinin varlığının kabul edilmesi hem insan haklarını hem de insanların onurunu koruyucu bir davranıştır.

1.1.2.1.1.2. Eda Ehliyeti

Eda ehliyeti insanın sorumlu olacak şekilde şer'an muteber bazı fiiller işlemesi ve kendisinden bir kısım ilzam edici meşru tasarruflar sadır olması salahiyetidir. İnsanların doğumla birlikte kazanmış oldukları vücut ehliyeti bazı hakları beraberinde getirmiş olsa da sosyal bir varlık olarak birbirleri ile muamelede bulunmaları için yeterli bir ehliyet değildir. Bu hakların kullanılabilmesi ise eda ehliyeti ile tanınan dini ve hukuki tasarruflarda bulunabilme ve yükümlülük altına girebilme salahiyeti sayesinde sağlanabilmektedir.

Tanımdan da anlaşıldığı üzere eda ehliyeti tasarrufta bulunabilme ehliyetidir. Tarafların irade beyanına sonuç bağlayabilmek için ifadelerin sonuçlarını hesap edebilecek ve sorumluluğunu yüklenebilecek aklî olgunluğa erişmiş olması gerekir.³⁷ Bu nedenle temyiz ve eda ehliyeti akla bağlıdır. Birbirlerini tamamlayıcı etkisi göz önünde bulundurularak vücut ve eda ehliyetlerinin ehliyetin iki farklı kısmı değil iki ayrı safhası olarak düşünülmesi daha doğru olur. Yani bu durumda eda ehliyeti vücut ehliyetinin daha kapsamlı hale dönüşmüş ikinci safhası olarak kabul edilebilir.³⁸ Aralarındaki fark ise vücut ehliyetinde aslolan hayat, eda ehliyetinde aslolan temyizdir.³⁹

Eda ehliyeti dönem olarak temyiz yaşı ile başlayıp rüşt yaşı ile kemale ermektedir. Bu dönemler hem bedenen hem de zihnen gelişmelerin yaşandığı dönemdir.

³⁵ Bardakoğlu "Ehliyet", *DİA*, 10: 534. (Bununla birlikte Hanefilere göre öldükten sonra da geçici bir süre vücut ehliyeti devam edebilir. Mesela ölen kişinin techiz, tekfin ve borç gibi işlemlerinin bırakmış olduğu tereke üzerinden yapılması kişinin hayattayken malı üzerinde tasarrufta bulunması gibi değerlendirilmiş ve vücut ehliyeti gibi görülmüştür. bkz. Bardakoğlu "Ehliyet", *DİA*, 10: 535.)

³⁶ Çolak, *İslam Borçlar Hukuku*, 23.

³⁷ Yaman ve Çalış, *İslam Hukukuna Giriş*, 233.

³⁸ Bardakoğlu, "Ehliyet" *DİA*, 10: 536.

³⁹ Çolak, *İslam Borçlar Hukuku*, 24.

Bu yaş dönemine göre de eda ehliyeti nakıs ve kâmil olarak ikiye ayrılmaktadır. Mümeyyiz çocuk ve benzerlerinin tam manası ile kendi haklarını kullanamamalarından dolayı onların eda ehliyeti nakıstır. Şer'î mükellefiyetler bakımından baliğ, mali muameleler bakımından da rüşd çağına ulaşıldığında ehliyet kâmil eda ehliyeti olur.⁴⁰ Eda ehliyeti kazanma aşamaları yönünden insanların yaşı doğum-temyiz, temyiz-buluğ, akıl baliğ ve rüşd dönemi olarak dört döneme ayrılır.⁴¹ Bireyin ve fiillerinin gerek toplum nazarında gerekse devlet nazarında muteber sayılması her bir döneme göre değişkenlik göstermektedir.

a) Temyiz Öncesi Çocukluk Dönemi: Ceninin dünyaya sağsalım gelmesi ile nakıs olan vücub ehliyeti tam hale gelir. Bu dönem doğumdan temyiz çağına kadar olan dönemdir. Bu yaşlardaki çocuğa literatürde sabıyy-i gayr-ı mümeyyiz denilmektedir.⁴² Bu dönemde çocuk belli seviyede akli olgunluğa eremediği için iyi, kötü, faydalı, zararlı ayrımı yapabilecek yeterlilikte değildir. Bu dönemdeki çocuk sadece doğum ile kazanmış olduğu vücub ehliyetine sahiptir. Eda ehliyeti henüz yoktur. Buna bağlı olarak tasarrufta bulunma yetkisi de bulunmamaktadır.⁴³ Çünkü bu dönemdeki çocuğun söz ve fiilleri hukuken muteber değildir. Kendisinin bizzat yapmaya kalktığı tasarruflar velisinin izni dahi olsa batıldır.⁴⁴ Bu nedenle onun namına tasarrufları veli veya vasisi yürütür.⁴⁵

b) Temyiz Dönemi (Mümeyyiz Çocuk): Lügat olarak "iki şeyi birbirinden ayırmak, idrak etmek" anlamına gelen temyiz kelimesi bir fıkıh terimi olarak insanın söz ve fiillerinin sebep ve sonuçlarını idrak edebilme ve buna uygun biçimde iradesini kullanabilme gücünü ifade eder.⁴⁶ Tanımdan da anlaşıldığı üzere temyiz dönemi çocuğun iyi ve kötüyü, faydalı ve zararlıyı ayırt edebildiği dönemdir. Çocuk her ne kadar bu merhalede derinlemesine bir idrak ve ayırt etme kabiliyetine sahip olmasa da belli ölçüde menfaat ve mefsedet ayrımı yapabilecek akli yeterliliğe sahip olur.⁴⁷

⁴⁰ Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslamî*, 4:121-122; Bardakoğlu, "Ehliyet" *DİA*, 10: 536; Çolak, *İslam Borçlar Hukuku*, 24.

⁴¹ Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslamî*, 4:121-122; Bardakoğlu, "Ehliyet" *DİA*, 10: 536; Çolak, *İslam Borçlar Hukuku*, 24.

⁴² Çolak, *İslam Borçlar Hukuku*, 27.

⁴³ Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslamî*, 4:124; M. Akif Aydın, "Çocuk" *DİA*, c.8 (İstanbul: TDV Yayınları: 1993), 362.

⁴⁴ Mecelle md. 966.

⁴⁵ Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkh)*, 297.

⁴⁶ İbrahim Kafi Dönmez, "Temyiz", *DİA*, c.40 (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 437.

⁴⁷ Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkh)*, 297; Çolak, *İslam Borçlar Hukuku*, 28.

Temyiz dönemindeki çocuğa mümeyyiz çocuk denir. Mümeyyiz çocukluk dönemi buluğ çağının başlaması ile son bulur. Temyiz döneminin başlangıcı ise fakihler tarafından yedi yaşının başlaması olarak kabul edilmiştir.⁴⁸ Bu görüşün kaynağı; "*Çocuklarınız yedi yaşına geldiklerinde onlara namaz kılmalarını emrediniz...*"⁴⁹ hadisidir. Bu hadisi delil getirmekten maksat şudur: Bir çocuk namazın önemi anlayabilecek yaşa gelmişse günlük muamelattan bazı şeyleri de idrak edebilecek kapasiteye sahip olmuş demektir. Fakihler bu sebeple yedi yaşı temyiz yaşı olarak kabul etmektedirler. İnsana bu yaşında bazı tasarruf hakları verilir. Ancak vacip derecesinde bir teklife muhatap değildirlir.⁵⁰

Mümeyyiz çocuğun buluğa erinceye kadar eda ehliyeti nakıstır. Bu nedenle çocuğun tasarruflarının tamamı geçerli kabul edilmez. Bu konuda mümeyyiz çocuğun hukuki tasarruflarını ilgilendiren hukuki işlemler üçe ayrılır.

1. Lehine olan işlemler: Mümeyyiz çocuk tamamen menfaatine olan tasarrufları veli veya vasisinin izni olmaksızın yapabilir. Kendisine yapılan bağış, hibe veya karlı çıkacağı bir işlem buna örnek verilebilir.

2. Aleyhine olan işlemler: Mümeyyiz çocuğun tamamen zararına olan tasarrufları batıldır. Bu tür tasarruflar veli veya vasisinin izninde gerçekleşmiş olsa bile sahih olmaz. Mesela vakıf kurmak, kefil olmak gibi işlemlerde mümeyyiz çocuğun tasarrufu geçersizdir.

3. Hem lehine hem aleyhine olan işlemler: Menfaat ve zarar arasında olan tasarruflardır. Bu tür tasarruflar mevkuftur (askıdadır). Velisi veya vasisi mümeyyiz çocuğun menfaatine görür izin verirse akid sahih, zararına görürse batıl olur.⁵¹

Bu üç maddeden de anladığımız üzere mümeyyiz çocuk kendi tasarruflarında tam manası ile söz sahibi değildir. Dolayısıyla yüzde yüz kendi rızasına dayalı bir akit yapma salahiyeti yoktur.

c) Buluğ Dönemi: Temyiz döneminden sonraki merhale olan buluğ çağı insanın cinsî ve bünyevî ergenlik (yetişkin insan özelliği kazanma) dönemine verilen isimdir.⁵² Buluğ dönemi insanın fiziken olgunlaştığı ve neslini devam ettirmeye elverişli duruma geldiği haldir.

⁴⁸ Çolak, *İslam Borçlar Hukuku*, 28.

⁴⁹ Ebu Davud, *Salat*, 26; Tirmizi, *Mevâkitü's-Sala*, 182.

⁵⁰ Ebu Zehra, *İslam Hukuk Metodolojisi Fıkıh Usulü*, 289.

⁵¹ Mecelle, md., 967; Ebu Zehra, *İslam Hukuk Metodolojisi Fıkıh Usulü*, 289; Çolak, *İslam Borçlar Hukuku*, 28-29.

⁵² Ali Bardakoğlu, "Buluğ" *DİA*, c.6 (İstanbul: TDV Yayınları, 1992.), 413.

Buluğa ermiş kişi namaz, oruç, hac gibi ibadet konularında mükelleftir. Şayet bir suç işleyecek olursa ceza kendisine uygulanır. Bu dönem bedenen olgunluğa ermiş olmanın neticesi olarak ceza ehliyeti tam hale gelir.⁵³ Bundan dolayı da bedenen olgunluğun getirdiği teklif ve cezalara ehildir. Ancak mali tasarruflarının bizzat kendisine teslim edilebilmesi için kişinin akli olgunluk dönemi olan rüşd çağına ermesi gerekir. Rüşd ve buluş çağlarının farklı olduğu ayette; "*Yetimleri evlenme çağına kadar deneyin. Onların rüşde erdiklerini görürseniz onlara mallarını verin...*"⁵⁴ bu şekilde ifade edilmiştir. Evlenme çağını buluş çağı olarak kabul edersek, hemen sonrasında rüşde ermek şartı ile malların teslimine izin verilmiştir. Kişi buluşa ermekle birlikte veya hemen sonrasında reşid olabileceği gibi bu vasfı kazanamayabilir. Rüşd ile ilgili ayrıntılar aşağıda belirtilecektir. Ancak şunu ifade etmek gerekir ki reşid olmayan baliğ, İslam hukukçularına göre eksik eda ehliyetine sahiptir. Bu nedenle de bizzat kendi yapmış olduğu mali tasarrufları mevkuftur.⁵⁵ O halde sadece buluşa ermiş olmak rızaya dayalı bir akit gerçekleştirmek için yeterli değildir.

d) Rüşd Dönemi: Rüşd, akli ve ruhî olarak olgunlaşma, malını idare edebilme, savurganlıktan korunma vasfıdır. Bu vasa sahip olan kişiye reşid denir. Reşid vasfına ulaşmış olan kişi ibadât ve muamelata dair bütün konularda tam eda ehliyetine sahiptir. Yani tüm tasarruflarını hür bir şekilde kendisi yapma salahiyeti vardır. Veli, vasi veya hukuki temsilciye ihtiyacı yoktur.⁵⁶ Rüşd döneminin sabit bir yaşı olmamakla birlikte Kur'an'da "*Yetimleri evlenme çağına kadar deneyin. Onların rüşde erdiklerini görürseniz onlara mallarını verin...*"⁵⁷ buyrulmaktadır. Ayetten anlaşıldığı üzere rüşd yaşı kişinin buluş çağına ermiş olması veya bu yaşlara yakın bir dönemdir. O halde kişi buluşla birlikte reşid de olabilir. Ancak şunu belirtmekte fayda var ki kişi iyi-kötü, yararlı-zararlı ayrımını yaptığı halde malının idaresi konusunda başarısız olabilir. Bu nedenle kişi baliğ olsa da reşid olmayabilir. Kişinin almış olduğu eğitimler sayesinde bu durumun tersi olarak buluşa ermeden reşid olma ihtimali de vardır. Bu sebepten ötürü rüşd dönemi için belli bir yaş sınırı bulunmamaktadır.⁵⁸

⁵³ Çeker, *İslam Hukukunda Akitler*, 20; Çolak, *İslam Borçlar Hukuku*, 30.

⁵⁴ Nisa, 4/6.

⁵⁵ Çeker, *İslam Hukukunda Akitler*, 21; Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkh)*, 298; Ebu Zehra, *İslam Hukuk Metodolojisi Fıkh Usulü*, 290; Çolak, *İslam Borçlar Hukuku*, 31.

⁵⁶ Çolak, *İslam Borçlar Hukuku*, 31.

⁵⁷ Nisa, 4/6.

⁵⁸ Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslamî*, 4: 126.

Rüşdün zıddı sefehtir. Bu vasfı taşıyan kişiye sefih denir. Sefeh akli melekesi ve temyiz gücü yerinde olmasına rağmen mali konularda idare kabiliyeti olmayan ve israfa bulunan kişilerin vasfıdır.⁵⁹ Sefihin rüşd dönemi ve malının tasarruf yetkisinin kendisine verilip verilmeyeceğinde ihtilaf edilmiştir. Cumhura göre sefih hacr altına alınmalıdır. Hacr altına alınma işlemi kimine göre mahkeme kararı ile olmalı iken kinine göre mahkeme kararı olmaksızın da alınabilir.⁶⁰ İmam Âzam ise bu hususta diğer imamlardan farklı bir içtihatta bulunarak sefih bir kimsenin en fazla yirmi beş yaşına kadar mahcur sayılabileceğini, bu süreden fazlasının kişinin şahsiyetine zarar vereceğini belirtir. Yaş sınırını belirlerken buluş çağı üzerinden yapmış olduğu hesapla kişinin yirmi beş yaşında dede olabilme ihtimalinden hareket etmiş ve insanlık onurunu göz önünde bulundurmıştır.⁶¹

Devletler de kendi kanunlarında rüşd yaşını farklı belirlemişlerdir. Mesela ülkemizde Türk Medeni Kanunu'na göre rüşd yaşı on sekiz yaşının doldurulması ile başlar.⁶² Mali tasarruflarda rüşd şartının koşulması ile hedef kişinin kendisinin ve aynı zamanda toplum maslahatının koruma altına alınmasıdır.

Buluş ve rüşd dönemlerinin değerlendirmesi olarak şunları söyleyebiliriz; kişi âkil olarak buluşa erdiğinde her türlü şer'i tekliflere muhatap olur. Reşid olduğunda ise malında tasarruf hakkı da dahil bütün tasarruf yetkileri tamamen kendisinin olur.⁶³

İnsanın cenin evresinden rüşd dönemine kadar sürekli belli haklara sahip olduğu görülmektedir. İnsana tanınan bu haklar bedenen ve aklen olgunlaştıkça her bir merhalede tedrici bir şekilde kendisinin tasarrufuna bırakılmıştır. Buluş çağına ermesiyle birlikte kişi artık kendi hakları konusunda ciddi manada söz sahibi olmaktadır. Ancak mali konuların ayrı bir yetenek ve idare kabiliyeti istemesinden dolayı buluşa ermiş olmak da mali konularda kişiyi tam ehliyet sahibi kılmamıştır. Bütün konularda tasarruf yetkisi kişiye ancak rüşd döneminde verilmiştir. O halde kişinin rızaya dayalı bir şekilde alışveriş (bey') akdi yapabileceği dönem tam manası ile rüşd dönemdir. Dolayısıyla kişinin -özellikle- mali konularda devlet tarafından muteber görüldüğü dönem rüşd dönemidir.

⁵⁹ Mecelle, md., 946, 947.

⁶⁰ Saffet Köse, "Rüşd", *DİA*, c.35 (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 299.

⁶¹ Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-Hükkam Şerhu Mecelleti'l-Ahkam*, (İstanbul: DİB Yayınları, 2017), 3: 1783.

⁶² TMK, md. 11

⁶³ Ebu Zehra, *İslam Hukuk Metodolojisi Fıkıh Usulü*, 291.

1.1.2.1.2. Ehliyeti Daraltan veya Tamamen Ortadan Kaldıran Durumlar (Ehliyet Arızaları)

Devletin piyasaya müdahalesi aynı zamanda kişinin ürettiği veya ticaretini yaptığı malı istediği fiyattan satma, kiraya verme gibi haklarına bir müdahale anlamına geldiğinden ehliyeti daraltan veya tamamen ortadan kaldıran hususları görmekte yarar vardır.

Ehliyet arızaları kişinin eda ehliyetine sahip olduktan sonra bazı sorunların ortaya çıkması sonucu kazanmış olduğu ehliyeti daraltan veya tamamen ortadan kaldıran durumlardır. Bazen kişinin ehliyeti de ortadan kalkmaksızın şahsına özel bazı hükümlerin değişmesi olarak da görülebilir. Bu arızaların şahıslar özelinde meydana gelmesi durumunda elbette ki bireyin şahsi hak arama ve bu arızanın kendisi adına doğurduğu olumsuz sonuçlardan korunma hakkı vardır. Ancak bu arızalar toplumun genelini etkileyecek boyutta hissedilirse devletin toplum ve piyasa düzeni ile ilgili yetki ve sorumlulukları devreye girmektedir. Biz de bu başlıkta toplumsal düzen ve piyasaya müdahale ile bağlantılı olan ehliyet arızalarını ele alacağız.

1.1.2.1.2.1. İkraah

Bir şahsı tehdit yolu ile hukuken yapmakla mükellef olmadığı veya kendisinin rızası olmadığı bir işi yapmaya zorlamaktır.⁶⁴ İkraah yapan kimseye mükrih, kendisine ikraah yapılan kimseye mükreh denir. Kişiyi kendi isteği dışında icbar yoluyla tasarrufta bulundurulması bir anlamda kişinin özgürlük alanına müdahaledir. Dolayısıyla rızayı olumsuz olarak etkileyen ve akdin sıhhatine mani olan bir durumdur. İkraah ile ilgili ayrıntılı bilgi akdi ifsad eden şartlar başlığında verileceği için burada bu kadarı ile iktifa ediyoruz.

1.1.2.1.2.2. Sefeh ve Hacr

Sefeh lügatte "anlayışta zayıflık, anlayış eksikliği" manalarına gelir.⁶⁵ Bir fıkıh terimi olarak sefeh akli melekeleri ve temyiz gücünde bir sorun olmamakla birlikte mal varlığını iyi yönetememek, savurganlık etmek veya -bilinçsiz tasarrufları nedeniyle-

⁶⁴ Abdullah Çolak, *İslam Hukuku Ceza ve Borçlar*, (Çorum: Öncü Yayınları, 2017), 242.

⁶⁵ İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, "sefeh" md., 13: 497.

malını telef etmek suretiyle dinin, aklın ve iktisadın gerektirdiğine aykırı bir şekilde harcamaktır.⁶⁶ Bu tür bir davranış sergileyip tasarruflarında akliselim davranmayan kişiye ise *sefih* denir.⁶⁷

Sefeh, şahsın para idaresi hususunda asgari seviyede de olsa eğitilmemesinden kaynaklı bir durumdur.⁶⁸ Yani sefihin ehliyetine etkisi mali tasarruflarla sınırlıdır. Bu yönüyle sefihin ehliyeti kısıtlıdır.⁶⁹ Ehliyet kısıtlılığı ise beraberinde hukuki kısıtlılık olan hacr konusunu gündeme getirmektedir. Hacr konusunda Ebu Hanife (ö. 150/767) ve cumhur arasında ihtilaf bulunmaktadır. Ebu Hanife'ye göre sefihlik hacr sebebi değildir. Ona göre sefihin tasarrufları reşid kimsenin tasarruflarına eşittir.⁷⁰ Ancak rüşd başlığında da bahsettiğimiz gibi mali tasarruflarının da kendisine teslimi için yirmi beş yaşına kadar beklenilebilir. Burada Ebu Hanife'nin, mali tasarrufların kişiye yirmi beş yaşa kadar verilmeyebileceği görüşü kişinin o yaşa kadar hacr altında tutulması anlamında değil, sefihin mallarının idaresi açısından eğitimi ve hayata hazırlanması amacıyla yapılan bir uygulamadır.⁷¹

İmam Âzam'ın bu görüşünün delili Habban b. Munkız hadisidir. Habban alışverişte çokça aldatılan birisiydi. Akraları Hz. Peygamber'den onu sınırlandırmasını (hacr altına almasını) istediler. Hz. Peygamber ise onu hacretmedi ve şu tavsiyelerde bulundu: "*Bir şey aldığımda; 'Aldatma yok, benim için üç gün muhayyerlik hakkı var' de.*"⁷² Hadisten anlaşıldığı üzere Habban sefih birisidir. Ancak durum Rasulullah (s.a.v)'a ulaştığında o muhayyerlik hakkını kullanmasını tavsiye etmiş hacrdan farklı bir yol göstermiştir. Şayet sefihin hacr altına alınması caiz olsaydı Hz. Peygamber farklı bir yol göstermek yerine onu hacr ederdi. Ebu Hanife'nin bir diğer delili ise akitlere bağlı kalınmasını telkin eden ayetlerdir. Sefihin sınırlandırılması yaptığı akitlerin gereğini yerine getirmeye engel olmaktadır.⁷³

Ebu Hanife son olarak ileri sürdüğü görüşte sefihin hacr altına alınmasının onun malını korumak amacıyla yapıldığı ancak insanlık onurunun düşünülmediğini

⁶⁶ Çeker, *İslam Hukukunda Akitler*, 31; Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkh)*, 300; Çolak, *İslam Borçlar Hukuku*, 35.

⁶⁷ Mecelle, md., 946; Köse, "Rüşd", *DİA*, 35: 298; Yaman ve Çalış, *İslam Hukukuna Giriş*, 224.

⁶⁸ Çeker, *İslam Hukukunda Akitler*, 31.

⁶⁹ Yaman ve Çalış, *İslam Hukukuna Giriş*, 224; Çolak, *İslam Borçlar Hukuku*, 36.

⁷⁰ Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslamî*, 4: 130; Yaman ve Çalış, *İslam Hukukuna Giriş*, 225; Çolak, *İslam Borçlar Hukuku*, 36.

⁷¹ Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-Hükkam Şerhu Mecelleti'l-Ahkam*, 3: 1783; Çeker, *İslam Hukukunda Akitler*, 32.

⁷² Buhari, *Buyu'*, 48; Müslim, *Buyu'*, 48; Ebu Davud, *Buyu'*, 66.

⁷³ Çeker, *İslam Hukukunda Akitler*, 32.

söylemektedir. Oysa insanın onurunun korunması malının korunmasından önde gelmelidir.⁷⁴

Cumhurun görüşü ise sefih, mali akitlerde zimmetindeki malın/paranın idaresini yapamadığı için hacr altına alınır.⁷⁵ Onlara göre sefih için yaş sınırı yoktur. Yaş kaç olursa olsun sefihlik devam ettiği sürece hacr uygulanır.⁷⁶ Cumhur görüşlerine "...Eğer borçlu akılca zayıf veya eksik yahut kendisi yazdıramaz durumda olursa velisi adaletle yazdırsın..."⁷⁷ ve "Allah'ın geçiminize dayanak kıldığı mallarınızı akli ermezlere vermeyin; o mallarla onları besleyin, giydirin ve onlara güzel şeyler söyleyin"⁷⁸ ayetlerini delil getirmektedir. İki ayette de sefihe mallarının verilmemesi ve onun hakkında tasarrufu velisinin yapması bildirilmektedir.

Cumhur sefihe hacr koymalarının sebebini hem sefihi hem de toplum maslahatını korumak olduğunu belirtmişlerdir.⁷⁹ Sefihi savurganlığı nedeniyle dilenci durumuna düşmekten korumak, toplumu ise birilerini birilerinin üzerinden haksız kazanç elde edeceği ortamdan korumaktır.

Her iki görüşün ortak noktası olarak belli bir yaşa kadar da olsa sefih malî kısıtlamalara tabi tutulabilir. Bu durumda sefihin ehliyeti malî tasarrufları açısından kısıtlı sayılmaktadır.

Hacr hürriyet haklarını olumsuz olarak etkiler. İslam hukuku hür kişilerin hürriyet haklarını rahatça kullanabilmelerine önem vermiştir. Kişinin mali özgürlüğü bu hakları arasında en önemlilerinden biridir. Bu nedenle kişinin mali haklarına müdahale aynı zamanda hürriyet haklarına da müdahale olarak sayılabilir. Mesela devletin "şu malı şu fiyattan alacaksın, şu fiyattan satacağsın" demesi kişinin hürriyet hakkına müdahale olarak zikredilebilir.

Devletin piyasaya müdahalesi bir grup insan topluluğuna yapılmakta ve toplumun geriye kalanı da bu müdahaleden etkilenmektedir. Sefihin hacr altına alınması ise şahsın mali tasarruflarına müdahaledir. Sefih ve hacr için doğrudan devletin piyasaya müdahalesi ile alakalıdır diyemeyiz. Ancak sefihin hacr altına alınarak kısıtlanması ile -cumhurun da belirttiği gibi- toplum düzeni de koruma altına alınmış

⁷⁴ Çolak, *İslam Borçlar Hukuku*, 36.

⁷⁵ Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslamî*, 4: 130; Yaman ve Çalış, *İslam Hukukuna Giriş*, 225; Çolak, *İslam Borçlar Hukuku*, 36.

⁷⁶ Çeker, *İslam Hukukunda Akitler*, 32.

⁷⁷ Bakara, 2/282.

⁷⁸ Nisa, 4/5.

⁷⁹ Yaman ve Çalış, *İslam Hukukuna Giriş*, 226.

olması ve birilerinin birileri üzerinden haksız kazanç elde etme yollarının kesilerek ekonomik düzenin korunmaya çalışılması dolaylı da olsa piyasa düzeninin bozulmaması adına devletin aldığı tedbirler arasında zikredilebilir.

1.1.2.2. İrade Beyanı

İrade beyanı hukuki bir işlemi gerçekleştirmek için iç iradenin dışa yansımaları ifade eder. Klasik kaynaklarda rıza ve ihtiyar kavramlarıyla ifade edilmiştir. Bu kavramlardan "rıza"yı çağdaş hukukçular "iç irade", "ihtiyar" ise "dış irade" şeklinde nitelendirmişlerdir.⁸⁰ Akitler ihtiyaçlar neticesinde ortaya çıkar ve akitlerde meşruiyeti sağlayan temel ölçü; "*Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret dışında mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin. Ve kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir.*"⁸¹ ayetinde ve "*Rızası olmadığı sürece bir müslümanın malı helal değildir.*"⁸² hadisinde geçmekte olan tarafların rızasının bulunmasıdır. Rıza kavramı kişinin iç dünyası ile alakalıdır ve ancak dışa yansımaları ile bilinir. Rızanın dışa yansımaları ise söz, yazı, işaret, teati veya sükut şeklinde olabilir. Şahısların normal şartlarda ve serbestçe yapmış oldukları irade beyanlarının içteki rızalarını yansıttıkları düşünülür ve hukuki işlemler bu açıdan iradeye bina edilir.⁸³

Akitler iki tarafın karşılıklı irade beyanı ile gerçekleşir. Tarafların karşılıklı ifadelerinin hukuki olarak bir sonuç doğurabilmesi iki irade beyanının birbirine uygun olarak gerçekleşmesine bağlıdır ki buna icab-kabul denir. İlk irade beyanına icab, ikincisine ise kabul denir.⁸⁴ İcab ve kabulün tanımları Mecelle'de: "*İcâb inşâ-yı tasarruf için ibtidâ' söylenilen sözdür ki, tasarruf onunla isbât olunur.*"⁸⁵, "*Kabûl inşâ-yı tasarruf için sâniyen söylenilen sözdür ki, onunla akid tamâm olur*"⁸⁶ ifadeleri ile yapılmıştır.

İcab ve kabul akdin rükünleridir. Rükün, bir şeyin aslını oluşturan ve onun en kuvvetli yanını teşkil eden parçalardan birini ifade eder. Rükünlerden biri yoksa o şey de yok hükmündedir. Bu nedenle icab ve kabulün bulunmadığı akitler batıldır.⁸⁷

⁸⁰ Yunus Apaydın, "İrade Beyanı", *DİA*, c.22 (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 387.

⁸¹ Nisa, 4/29.

⁸² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5: 113.

⁸³ Yaman ve Çalış, *İslam Hukukuna Giriş*, 237; Çolak, *İslam Borçlar Hukuku*, 73.

⁸⁴ Apaydın, "İrade Beyanı", *DİA*, 22: 388; Çolak, *İslam Borçlar Hukuku*, 73.

⁸⁵ Mecelle, md., 101.

⁸⁶ Mecelle, md., 102.

⁸⁷ Döndüren, *İslam Ticaret İlmihali*, 58.

İrade beyanı/icab-kabul lafzî (sözlü), yazılı, teatî ve işaret olarak dört farklı yolla gerçekleşebilir. Bu yöntemlerden aslolan lafzî olarak beyanda bulunmaktır. Sözlü irade beyanı tarafların doğrudan kendi ifadeleri ile olabileceği gibi vekil veya elçileri vasıtaları ile de olabilir.⁸⁸ Lafzi beyanla ilgili alimler sigâ (zaman kipi) yönünden ortada bir şüphe kalmaması için hassas bir ölçü belirlemişlerdir. Bu kısım ile ilgili ayrıntılı bilgileri icab ve kabulün geçerli sayılabilmesinde gerekli olan şartları ifade ederken aktaracağız.

İcab ve kabul sözlü olarak yapılabilirdiği gibi mektup yazma,⁸⁹ yazışma, telefon veya günümüzde kullanılan diğer haberleşme yöntemleri kullanılarak da yapılabilir.⁹⁰ Yazışma yolu ile yapılan akitler genellikle farklı mekânlarda gerçekleştikleri için hata ve aldanma riski biraz daha fazladır. Ancak riskin sözlü irade beyanına göre fazla olması yazışma yolu ile yapılan irade beyanını geçersiz kılmaz. Çünkü sıfır riske dayalı bir hukuki sistem arayışı ticari -ve buna bağlı olarak sosyal- hayatı sekteye uğratar. Bu nedenle iki tarafın birbirini -akdi gerçekleştirebilecek- asgari düzeyde anlayabilmesini sağlayan bütün iletişim araçları ile yapılan irade beyanı geçerli olacaktır. Bununla beraber akitte tarafların karşılıklı rızalarının olmadığı durumlarda muhayyerlik ve akdi feshetme hakları tanınmalı ve hile yapanlar cezalandırılarak konu ile ilgili ihtilaf ve şüphelerin giderilmesi sağlanmalıdır.⁹¹ Nitekim akdin her anlamda aldanma ve aldatmalara karşı güvenliğinin sağlanması, toplumsal düzeni ve ticari ahlakı bozacak olası yanlış davranışlara cezaların verilmesi hukukun gereği olarak devletin görevleri arasındadır. Bu husus da devletin piyasaya müdahalesi konusunu gündeme getirmektedir.

Bir diğer icab kabul yöntemi ise hiç bir söz veya yazışma olmadan fiilli olarak yapılan irade beyanıdır. Bu icab kabul türüne fıkıh literatüründe teatî veya muâtât adı verilir.⁹² Teatî yolla yapılan akitte tarafların rızası delalet yoluyla anlaşılmaktadır. Bu nedenle mezhepler bu yolla yapılan irade beyanı hakkında ihtilaf etmişlerdir.⁹³ Müteahhir Şafiiler ve Hanefilerden Kerhî (340/952) gündelik alışverişler dışında teatîyi caiz görmemişlerdir. Hanefi, Maliki ve Hanbeli mezhepleri nikah dışında bütün

⁸⁸ Apaydın, "İrade Beyanı", *DİA*, 22: 389.

⁸⁹ Mecelle, md., 69, 173.

⁹⁰ Çeker, *İslam Hukukunda Akitler*, 52-53; Çolak, *İslam Borçlar Hukuku*, 78.

⁹¹ Ahmet Özdemir, "Akitlerde İrade Beyanı", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 8/2 (2008): 127

⁹² Mecelle, md., 175.

⁹³ Çolak, *İslam Borçlar Hukuku*, 79.

akitlerde caiz görmüşlerdir. İbn Teymiyye hiç bir ayırım yapmaksızın bütün akitlerde teatiyi caiz görmüştür.⁹⁴

İslam hukuku konuşma ve duyma engeli bulunan insanların da hukuki tasarruflarda bulunabilmesini mümkün görmüştür. Bu insanlar gündelik hayatta kendilerini ifade ederken kullanmış oldukları işaretler vasıtasıyla irade beyanlarını ortaya koyabilirler.⁹⁵ Nitekim Mecelle'de bu husus; "Dilsizin işaret-i ma'hudesi lisan ile beyan gibidir.",⁹⁶ "Dilsizin işaret-i ma'rufesi ile bey mün'akid olur"⁹⁷ şeklinde ifade edilmiştir. Normal şartlarda bir niza olmaması adına irade beyanının sözlü veya yazılı olması gerekmektedir. Ancak bu tür engeli bulunanlar için bu yöntemin kullanılmasında sorun yoktur. Dolayısıyla işaretle akit yapmak dilsiz/konuşma engelli insanlara mahsustur.⁹⁸

1.1.2.3. Akdin Konusu/Mahalli (Ma'kudun Aleyh)

Devletin piyasaya müdahalesi sadece semende yapılan sınırlama şeklinde değerlendirilmemelidir. Devletin akde konu olan malın üretimi ve satışı ile ilgili bir kısıtlama veya tamamen yasaklama getirmesi de devletin piyasaya müdahalesi sayılıp sayılmayacağı aynı şekilde değerlendirmelere açıktır. Konu ile ilgili bilgiler İslam hukukunda devletin piyasaya müdahale yolları başlığında aktarılacaktır. Ancak burada akdin konusu ile ilgili bilgi vermek faydalı olacaktır.

Akdin sonuç ve hükmünün üzerinde gerçekleştiği unsura akdin konusu/mahalli denir. Bu konu akdin türüne göre değişiklik gösterir. Akdin mahalli alım-satım, rehin gibi muavazat akitlerde ayn/eşya; kira, âriyet gibi akitlerde menfaat; müzaraa ve hizmet akitlerinde emek/iştir.⁹⁹

İslam malların kullanımını mevcudiyet, helallik ve haramlık, mülkiyet sahibi gibi yönlerden ayırma tabi tutmuştur. Bu ayırım aynı şekilde malların alım-satımı, borç verilmesi, hibe ve vakıf işlemleri gibi mallardan menfaat elde edilen tasarrufları da etkilemektedir. Bundan dolayı İslam hukukçuları tarafından akdin mahalli için dört şart

⁹⁴ Alaüddin Ebi Bekr b. Mesud el-Kasani, *Bedaiu's-Sanai*, (Beyrut: Daru'l-Kütübi İlmiye, 2003/1424), 6: 530; Çolak, *İslam Borçlar Hukuku*, 79.

⁹⁵ Özdemir, "Akitlerde İrade Beyanı", 125.

⁹⁶ Mecelle, md., 70.

⁹⁷ Mecelle, md., 174.

⁹⁸ İbn Nüceym, *el-Eşbah ve'n-Nezair*, (Beyrut: Daru'l-Kütübi İlmiye, 1999), 297.

⁹⁹ Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslamî*, 4: 172; Çeker, *İslam Hukukunda Akitler*, 67; Yaman ve Çalış, *İslam Hukukuna Giriş*, 241; Döndüren, *İslam Ticaret İlmihali*, 63.

koşulmuştur.¹⁰⁰ Mecelle'de bu dört şart: "*Bey'in hükmü kâbil olan mahalli mevcûd ve makdûru't-teslim ve mâl-i mütekavvim ve fî nefsihî memlûk olan mebîdir. Binâen alâ zâlik ma'dumun ve makduru't-teslim mâl-i mütekavvim olmayan şeyin bey'ibatıdır.*"¹⁰¹ şeklinde ifade edilmiştir. Bu şartlar tarafların nizaâ düşmemeleri için konulmuş şartlardır. Şimdi bunları madde madde ele alalım.

1.1.2.3.1. Akit Mahallinin Akit Yapılırken Mevcut Olması

Akdin yapılması için akde konu olan şeyin/ma'kudun aleyhin akit esnasında mevcut olması gerekir. Çünkü olmayan bir şey üzerine yapılan akit geçerli değildir. Mesela ziraat mahsulünü yetiştirmeden ya da hayvanın karnındaki yavruyu daha doğmadan satmak için yapılan akit hukuken geçerli değildir. Çünkü henüz yetiştirmemiş olan ziraat ürününün hiç olmama ihtimali vardır. Yine aynı şekilde hayvanın karnındaki yavrunun ölü doğması ihtimali vardır.¹⁰² Bu nedenle ileriki süreçte taraflar arasında bir mağduriyet ve niza olmaması için akdin yapıldığı esnada ma'kudun aleyhin mevcut olması gereklidir.

Bu şartı Hanefiler ve Şafiiler gerekli görmüşlerdir. Akdin karşılıklı akitlerden veya hibe, vakıf gibi teberru' akitlerden olması farketmeksizin ma'dum/olmayan şey hakkındaki tasarrufları geçersiz kabul etmişlerdir.¹⁰³ Malikiler sadece malî olan karşılıklı akitlerde bu şartı gerekli görmüşler, hibe ve vakıf gibi teberru' akitlerde gerekli görmemişlerdir.¹⁰⁴ Hanbeliler ise içinde gararın bulunduğu bütün akitleri menettirler.¹⁰⁵

Ma'kûdün aleyhin akid esnasında mevcut olmasını gerekli kılan delil ise Hz. Peygamber'in develerin sulbünün¹⁰⁶ ve karnındaki yavrunun satılmasını yasakladığı hadistir.¹⁰⁷

¹⁰⁰ Maliki, Şafii ve Hanbeli mezhepleri 5. şart olarak "Malın temiz olması" şartını getirmişlerdir. Hanefi mezhebi bu dört şartla iktifa etmiştir. bkz. Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslamî*, 4:181.

¹⁰¹ Mecelle, md., 363.

¹⁰² Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslamî*, 4:172; Çeker, *İslam Hukukunda Akitler*, 68; Abdülkerim Zeydan, *el-Medhal*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risaleti'n-Nâşirin, 2012), 292; Muhammed Taki el-Osmanî, *Fıkhu'l-Buyu'*, (Karaçi: Mektebetü Mearifi'l-Kur'an, 2015), 1:326; Döndüren, *İslam Ticaret İlmihali*, 66; Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-Hükkam Şerhu Mecelleti'l-Ahkam*, 1:544.

¹⁰³ Şemsüddin es-Serahsi, *el-Mebcut*, (Beyrut: Daru'l-Marife, t.y), 12:194; Ebu İshak İbrahim b. Ali eş-Şirazi, *el-Mühezzeb* (Dımeşk: Daru's-Şamiyye, Beyrut: Daru'l-Kalem, 1996/1417), 3: 34.

¹⁰⁴ Ebu'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed İbn Rüşd, *Bidayetü'l-Müctehid ve Nihayetü'l-Muktesid*, (Kahire: Mektebetü İbn Teymiye, 1994/1415), 3:305.

¹⁰⁵ Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslamî*, 4:174.

¹⁰⁶ Muvatta, *Buyu'*, 63.

¹⁰⁷ Müslim, *Buyu'*, 5, 6; Ebu Davud, *Buyu'*, 24.

1.1.2.3.2. Akdin Mahallinin Meşru Olması

İslam hukukunda akdin sahih olabilmesi için akde konu olan malın/akdin mahallinin mütekavvim (şer'an alım-satımında herhangi bir yasaklama olmayan) bir mal olması gerekir. Şayet akdin mahalli şer'an meşru değilse yapılan akid geçersizdir.¹⁰⁸ Mesela murdar olmuş hayvanın eti, kan, domuz, içki (sarhoşluk verici maddeler) gibi mallar üzerinde tasarrufta bulunmak ayet¹⁰⁹ ve hadislerde¹¹⁰ yasaklanmıştır. Bu nedenle akde konu olan unsurun dinen meşru olması şarttır.

1.1.2.3.3. Akit Mahallinin Akit Esnasında Tesliminin Mümkün Olması

Akde konu olan unsurun akdin yapıldığı vakitte teslim edilebilir olması gereklidir. Ma'kudun aleyhin kişinin mülkiyetinde olup olmaması farketmez, kişi ma'kudun aleyhi teslim edebilecek güce sahip değilse akit sahih olmaz. Bu şarta örnek olarak havadaki kuşun, denizdeki balığın durumu zikredilebilir. Bunlar kişinin mülkiyetinde değildir, bu nedenle yakalanıp teslim edilebilir duruma gelene kadar bunlar üzerinden yapılan akit geçersizdir. Aynı şekilde kişinin mülkiyetinde olsa bile kaçmış hayvan üzerinde yapılan akit geçersizdir.¹¹¹ Bu örnekler ve zikredilen hususlar gereği ma'kudun aleyhin akit esnasında teslim edilebilir olması gereklidir.

1.1.2.3.4. Ma'kûdun Aleyhin Taraflarca Malum Olması

Akdi yapan taraflar akit mahallini bilmelidir. Çünkü mahaldeki bilinmezlik/cehalet tarafları niza'a götürür.¹¹² Bu şartla ilgili garar ve meçhul olan şeylerin satışını yasaklayan hadisler de bulunmaktadır.¹¹³ Müşteri için mal

¹⁰⁸ Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslamî*, 4: 177; Çeker, *İslam Hukukunda Akitler*, 67; Zeydan, *el-Medhal*, 294; Osmanî, *Fıkhü'l-Buyu'*, 1: 369; Döndüren, *İslam Ticaret İlmihali*, 64.

¹⁰⁹ Bakara, 2/173, 219; Maide, 5/3, 90, 91; Enam 6/145; Yunus, 10/4; Nah, 16/67, 115.

¹¹⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3: 324; Buhari, *Buyu'*, 112; Müslim, *Müsakat*, 71; Ebu Davud, *Buyu'*, 64; Tirmizi, *Buyu'*, 61.

¹¹¹ Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslamî*, 4: 178; Çeker, *İslam Hukukunda Akitler*, 69; Zeydan, *el-Medhal*, 294; Osmanî, *Fıkhü'l-Buyu'*, 1: 369; Döndüren, *İslam Ticaret İlmihali*, 65.

¹¹² Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslamî*, 4: 179; Çeker, *İslam Hukukunda Akitler*, 69-70; Zeydan, *el-Medhal*, 294; Osmanî, *Fıkhü'l-Buyu'*, 1: 369; Döndüren, *İslam Ticaret İlmihali*, 66.

¹¹³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2: 376; Müslim, *Buyu'*, 5, 6; Ebu Davud, *Buyu'*, 24; İbn Mace, *Ticaret*, 23.

meçhullüğünü koruduğu sürece tasarruf geçerli olmaz. Burada ölçü tarafları niza götürmesidir. Akdin mahallinin bilinmesi ise görmekle veya işaretle olur. Görmek ya akit esnasında ya da akitten önce olmalıdır. Eğer akde konu olan şey birbirine benzer parçalardan oluşuyorsa veya bir kısmı bütünü temsil edebiliyorsa ma'kudun aleyhin bir kısmının görülmesi ile de cehaleti giderir. Son yöntem ise akde konu olan unsurun tasavvuru ile olur. Mesela demir, şu ebatta, şu kalınlıkta, şu yoğunlukta gibi vasıflarla anlatılabilir. Dolayısıyla bu yöntem de ma'kudun aleyh hakkındaki cehaletin giderilmesinde geçerli olur.¹¹⁴ Akdin mahallinin taraflarca bilinmesi şartı malî muavaza akitlerde fakihlerin ittifakıyla gereklidir.¹¹⁵

Akdin konusu ile ilgili belirtmiş olduğumuz şartlardan sonuncusu olarak belirttiğimiz bu dördüncü maddede "garar" ve "cehalet" kavramlarından bahsetmiştik. Bu iki kavram akdin konusu hususunda rızayı zedeleyen unsurlardandır. Bu nedenle "garar-gabn" ve "cehalet" kavramlarını akdin konusu başlığı altında inceleyeceğiz.

1.1.2.3.5. Tağrîr ve Gabn

Hem lügat hem terim anlamı olarak bir kimseyi aldatmak, yanıltmak¹¹⁶ anlamına gelen tağrîr, alım-satım, icare gibi ivazlı akitlerde taraflardan birinin diğer tarafı söz veya davranışla aldatmasıdır.¹¹⁷ Yani eşyayı (ma'kudun aleyhi) olduğundan farklı göstermeye çalışmaktır. Tağrîr garar ile aynı kökten türemiştir. Hem sözlük hem de terim anlamı olarak hemen hemen aynı anlama gelmektedir. Bununla birlikte bu iki kavram mahiyet ve hüküm yönünden önemli farklılıklar da taşımaktadır.¹¹⁸ Akdin mahalli üzerinde hile yapılması karşılıklı rızayı zedeleyici bir davranıştır. Öyle ki böyle bir davranış ayet¹¹⁹ ve hadislerde¹²⁰ de yasaklanmıştır.

Gabn ise lügatte bir şeyi unutmak, eksiklik, zayıflık gibi anlamlara gelir.¹²¹ Bir fıkıh terimi olarak satım akdinde mebi' ile semen arasındaki değer/bedelin denk

¹¹⁴ Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslamî*, 4: 179; Çeker, *İslam Hukukunda Akitler*, 69-70; Zeydan, *el-Medhal*, 294; Osmanî, *Fıkhü'l-Buyu'*, 1: 369; Döndüren, *İslam Ticaret İlmihali*, 66.

¹¹⁵ Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslamî*, 4: 180.

¹¹⁶ Zebidî, *Tacu'l-Arus*, "ğarar" md., 13: 214.

¹¹⁷ Mecelle, md., 164, 200, 213, 364; Hacı Mehmet Günay, "Tağrîr", *DİA*, c.39 (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 375; Zeydan, *el-Medhal*, 338.

¹¹⁸ Günay, "Tağrîr", *DİA*, 39: 375. (ayrıca ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Kafi Dönmez, "Garar" md., *DİA*)

¹¹⁹ Bakara, 2/188; Nisa, 4/29, 161.

¹²⁰ Buhari, *Buyu'*, 64; Müslim, *Buyu'*, 11.

¹²¹ Zebidî, *Tacu'l-Arus*, "ğabn" md., 35: 468.

olmamasıdır.¹²² Satım akdinde malı değerinin altında satma veya değerinin çok üstünde bir bedelle satın almaya gabn denir.¹²³ İki taraflı akitlerde edimler arasında değer yönünden makul bir denklik olması şarttır. Aksi halde bu denkliğin olmaması, bozulması veya ortadan kalkması ile aldatılan tarafın da rızasının ortadan kalkması ihtimali yüksektir. Çünkü gabnda, malın satım bedelinde aldatılmış olan tarafın bilgi ve rızası olmadan bir eksilme olmuştur.¹²⁴ Oysa akitlerde ve hukuki işlemlerde rızanın korunması, zararın önlenmesi ve dürüstlüğün sağlanması önemlidir.¹²⁵ Yukarıda örneğini vermiş olduğumuz Habban b. Munkız hadisi yine burada Hz. Peygamber'in aldatmayı yasakladığına dair delil olarak getirilebilir.¹²⁶

Gabn aldanma ölçüsüne göre klasik fıkıh literatüründe gabn-ı fahiş ve gabn-ı yesir olarak ikiye ayrılmaktadır. Gabn-ı fahiş, bir malın fiyatının çok fazla üstünde satılarak elde edilen kâr sonucu alıcı tarafın aldatılmasıdır ki asıl sıkıntılı görülen gabn budur. Gabn-ı yesir ise, fahiş derecesinde olmayıp tüccar örfünde kaçınılması mümkün olmayan, bu nedenle de normal karşılanan aldatmalardır.¹²⁷ Literatürde gabn denilince gabn-i fâhiş kastedilir. Bu hususta kanunlaşmış ölçü ise şöyledir: Ticaret eşyasında % 5, hayvanlarda % 10 ve akarlarda %20'lik aldanma alışverişi feshettirme hakkı verir. Diğer mezheplerde değişik oranlar ileri sürülmüştür. Bu yüzdeyi Mâlikîler bütün mallar için 1/5 olarak veya 1/3 olarak, Şâfiîler ise 1/5 olarak verirler.¹²⁸ Mesela bir malın değerini bilirkişiler 11, 15, 17 birim fiyatı tespit ettiklerinde 11-17 arasındaki bütün bedeller gabn-ı yesirdir, alışverişi bozamaz. 11'in altı veya 17'nin üstü bedeller ise gabn-ı fahiştir. Aldatılan taraf dilerse akdi feshedebilir.¹²⁹

Gabn, ticaret ahlakı ve piyasa düzenine toplumsal boyutta zarar verebilecek bir unsurdur. Zararın toplumsal boyutta olması ise devletin denetleme gibi bazı yollarla aldanmaya karşı koruyucu tedbirler alıp almaması durumu ile alakalıdır. İleride bahsedeceğimiz üzere İslam'da tüketiciye verilen aldanma muhayyerliği, hisbe teşkilatının aldanma ve aldatmalara karşı çarşı pazar denetimi görevi bu bağlamda değerlendirilebilir.

¹²² Ali Bardakoğlu, "Gabn", *DİA*, c.13 (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 268; Zeydan, *el-Medhal*, 338.

¹²³ Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslamî*, 4: 222.

¹²⁴ Çolak, *İslam Borçlar Hukuku*, 129.

¹²⁵ Bardakoğlu, "Gabn", *DİA*, 13: 269, 271.

¹²⁶ Buhari, *Buyu'*, 48; Müslim, *Buyu'*, 48; Ebu Davud, *Buyu'*, 66.

¹²⁷ Döndüren, *Ticaret ve İktisat İlmihali*, 278, 279.

¹²⁸ Mehmed Emin Ankaravî, *Feteva-yı Ankaravî*, (y.y.: y.e.y., t.y), 1: 265; Mecelle, md. 165; Çeker, *İslam Hukukunda Akitler*, 90; Zeydan, *el-Medhal*, 337-338; Çolak, *İslam Hukuku (Ceza ve Borçlar)*, 226.

¹²⁹ Bardakoğlu, "Gabn", *DİA*, 13: 270.

1.1.2.3.6. Cehalet

Akdin konu veya bedel bakımından bilinmezlik durumudur. Konu ile ilgili bilgiler akdi ifsad eden şartlar başlığında verilecektir.

1.1.3. Akitlerde Gözetilen Amaçlar (Kamu Yararı /Maslahatı)

İlk insan olan Hz. Adem'den günümüze kadar insanların yaşantısı her dönemde değişim yaşamak zorunda kalmıştır. Çünkü insanoğlu her zaman kendisinden bir önceki toplumun yapmış olduklarının üstüne bir şeyler ekleyerek bir sonraki nesle bilgi ve tecrübelerini devretmiştir. Bazı istisnalar olmakla beraber¹³⁰ toplumlar sosyal ve kültürel manada bu değişimler sayesinde bugünkü yapısına ulaşmıştır ve hayat aynı bu şekilde değişimlere maruz kalarak devam edecektir. Dünya hayatının olmazsa olmazı olan bu değişim sünnetullahın bir gereğidir.

Hz. Peygamber (s.a.v)'in İslam'ı ilk tebliğ ettiği dönem ile günümüz arasındaki zaman farkı on dört asırdır. Nesillerin değişmesiyle toplumsal yapının da değişmesi, sosyal ve kültürel hayatta da farklılıkların meydana gelmesi durumu göz önüne alındığında haliyle İslam'ın ilk geldiği döneme göre günümüzde toplumsal yapıda oldukça fazla değişimler meydana geldiği görülmektedir. Teknoloji gelişmiş, devlet yapıları değişmiş, ticaret ve ulaşım açısından dünya artık küçük bir köy haline gelmiştir.

Bütün bunların yanında ise toplum adına değişmeyen bazı durumlar ve kurallar vardır ki, bunlardan bir tanesi de toplumsal hayatı koruyan belli bir takım hukuki yaptırımlar ve kanunların olması gerekliliğidir. Tabi yaşam değiştikçe haliyle hukuki bir takım düzenlemelere ve hatta yeni kanunlara da ihtiyaç duyulmuştur. Bu düzenlemeler

¹³⁰ Furkan, 25/37. "Bu ayette Hz. Nuh'un kavminin helak oluşu anlatılmaktadır. İnsan sayısı o dönemde azdır. Helak gerçekleştiğinde -Kur'an'da bildirildiği kadarıyla- dünyada başka topluluk olup olmadığı konusunda müfessirler arasında ihtilaf vardır. Ancak başka topluluk olmadığı görüşü tercihen daha uygun bulunmaktadır. Çünkü Nuh Suresi'nde Hz. Nuh "Ey Rabbim yeryüzünde kafirlerden hiç kimseyi bırakma" diye dua etmiş ve Allah İsra Suresi'nde "Ey Nuh'la beraber gemide taşıyarak kurtardığımız kimselerin soyundan olanlar.." diye hitap etmiştir. Bu ayetten anladığımız üzere de insanoğlunun ikinci atası Hz. Nuh ve yanında gemiye binen müminlerdir. Burayı istisna olarak almamızın nedeni ise bir düzen tamamıyla helak olmuş ve her ne kadar o toplumdaki kurtulan bir kaç insan olsa da ortada devamı getirilecek kültürel ve sosyal bir birikim kalmamıştır. İşte bu nedenle Nuh kavmi bu kültürel birikim durumuna bir istisnadır. Diğer peygamberlerin kavimlerinden de toplu helaklar olmuştur. Ancak aynı dönemde yaşayan başka toplumların olduğu ile ilgili Kur'an'da delillerimiz olduğu için tam manası ile ifade etmek istediğimiz anlamı karşılamamaktadır."

ise insanların menfaatini koruma prensibine yönelik olmaktadır. İşte bu prensip İslam hukukunda maslahat kavramı ile ifade edilmektedir.

Lügatte; "meşguliyet, kârlı iş" anlamına gelen maslahat, istilahta; "bir işin faydalı, iyi, menfaatli olmasına vesile olan şey" anlamında kullanılmaktadır. Çoğulu "mesalih"tir. Zıttı ise "mefsedet" ve "mazarrat"tır.¹³¹ Maslahat fikhi literatürde terim olarak şöyle geçmektedir:

"دفع المفسدة و جلب المنفعة: Zararlı olanı defetmek ve faydalı olanı elde etmek" yani yararı sağlayıp zararı gidermek demektir.¹³² İşte bu faydayı elde etme, zararı defetme anlamına gelen maslahat terimiyle asıl kastedilen Şâri'in amacını korumaktır. Tabi burada Şâri'in amacından kasıt insanlara yönelik amaçtır. Şâri'in insanlara yönelik amacı ise "din, can, akıl, nesil ve mal"larını korumak olarak beş esas üzerinde toplanır. Bu beş esası koruyan her ne varsa menfaat, bunlara zarar veren her ne varsa mefsedettir. İşte bu mefsedetin giderilip menfaatin sağlanması da maslahattır.¹³³ Akitler için ileri sürülen şartların asıl amacı da Allah'ın emirlerine itaatle insanlar arasındaki kardeşlik duygularını yok eden, onlar arasında olması gereken güven duygusunu zedeleyen şeyleri önlemektir. Yani akitler de asıl itibariyle insanların menfaatini sağlamak, mefsedeti def etmek esasına göre kurulmalıdır ki bu durum akitlerin kuruluşu ve işleyişine dair bazı kavramları bir anlamda doğrudan maslahat prensibi ile ilişkilendirmemize yardımcı olabilecek derecede kuvvetli bir bağ teşkil etmektedir.

Maslahat kavramı kuvvet derecesi bakımından zaruriyyat, haciyyat ve tahsiniyyat olarak üçe ayrılır:

1. *Zaruriyyat*: Maslahat mertebelerinin en güçlü olanıdır. Çünkü yukarıda bahsedilmiş olan korunması gereken beş temel esas bu mertebede bulunmaktadır. Kâfirin öldürülmesi, bidatçinin cezalandırılması, kısasın vacip kılınması, faizin yasaklanması, zinaya had uygulanması ve hırsıza el kesme cezası zaruri maslahatları korumaya yönelik uygulamalardır.

2. *Haciyyat*: Zaruret olmamakla beraber, hayatın normal işleyişi için gerekli olan maslahatlardır. İnsanların dünyevî ve uhrevî vazifelerini yerine getirebilmeleri için bazı zorluk ve meşakkatlerin kaldırılmasında ihtiyaç duyulan bir maslahattır. Selem ve istisnâ' akitlerine müsaade edilmesi bu maslahat türüne örnek verilebilir.

¹³¹ Ibn Manzur, *Lisani'l-Arab*, "slh" md., 2: 517; Zebidî, *Tacu'l-Arus*, "slh" md., 6: 549.

¹³² Muhsin Koçak vd. *Fıkıh Usulü*, (İstanbul: Ensar Yayınlar, 2013), 143.

¹³³ Ferhat Koca, "Mefsedet", *DİA*, c. 28 (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 356; Gazzalî, *Mustasfâ*, çev. Yunus Apaydın, (İstanbul: Klasik Yayınları, 2017), 470.

3. *Tahsiniyyat*: Tahsiniyyat mertebesi ise zaruri olmayan ve kendisine de ihtiyaç duyulmayan maslahatların yer aldığı mertebedir. Bu mertebede amaç insani ilişkilerin daha da güzelleştirilmesi ve kolaylaştırılmasıdır. Güzel giyinmek, adabı muaşerete uymak bu maslahat türüne örnektir.¹³⁴

Bu üç maddenin incelenmesinden sonra bir konuya dikkat çekmek gerekir. Hacıyyat ve tahsiniyyat mertebesinde olan maslahatlar bir "asl"a dayandırılmadan tek başına maslahat olarak hüküm ifade etmez. Çünkü bu tür maslahatların kendisinde zarurîlik, katîlik ve küllîlik yoktur. Zaruriyatta ise muayyen bir aslın şahitliğine ihtiyaç duyulmaksızın tek başına maslahat olarak hüküm verilebilir. Mesela, bir grup Müslüman düşmanlar tarafından esir alınmış olsa, düşmanlar esir müslümanları kendilerine siper ederek müslümanların olduğu bölgeye doğru gelseler esir olan müslümanlar öldürülmeli midir? Normal şartlar altında müslümanın kanı müslümana haramdır, ancak burada esir olan müslümanların öldürülmesi gereklidir. Çünkü bu örnekte esirler zarar görmesin diye hareket edecek olursak hem İslam toprağı gidecek hem de daha fazla müslüman ölecektir. Esir olan müslümanlar her iki halde de zarar göreceğine göre az evvel bahsetmiş olduğumuz "zarurîlik, katîlik ve küllîlik" esasları göz önüne alınarak daha fazla müslümanın katledilmemesi için siper edilen esir müslümanların öldürülmesi zarurîlik prensibince maslahat gereği caizdir.¹³⁵

Piyasanın ve doğal olarak insanların malının korunması da zaruriyyat derecesinde bir öneme sahiptir. Çünkü Şâri'in korunması için belirlemiş olduğu beş temel esastan biri de malın korunmasıdır. Malın korunması bütün kavimler için ilahi bir düsturdur. Kur'an'da bunun en bariz örneği gönderildiği toplumun iktisadî yapısını düzenlemekle görevli olan Hz. Şuayb peygamberdir. Medyen ve Eyke halkı ölçü ve tartıda hile yapan haksız kazanç elde eden bir topluluktu. Hz. Şuayb onları Allah'ın yoluna çağırması ve onlara "*Ölçüyü tam yapın, (insanların hakkını) eksik verenlerden olmayın. Doğru terazi ile tartın. İnsanların hakkı olan şeyleri kısmayın, yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın.*"¹³⁶ diyerek -başta iktisadî olmak üzere- toplumun düzenini bozacak davranışlardan kaçınmayı emretmiştir. Özellikle "*İnsanların hakkı olan şeyleri kısmayın*" ifadesi bizim şuan anlatmakta olduğumuz

¹³⁴ Ferhat Koca, "İslam Hukukunda Maslahatı Mürsele ve Necmeddin et-Tûff'nin Bu Konudaki Görüşlerinin Değerlendirilmesi", *İlam Araştırma Dergisi*, sy. 1 (1996): 94; Hayreddin Karaman, *Fıkıh Usulü*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2010),125; Gazzalî, *Mustasfa*, 470-472.; Abdullah Çolak, *İslam Hukuk Tarihi ve İslam Hukukunun Kaynakları*, (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2020), 214.

¹³⁵ Gazzalî, *Mustasfa*, 473.

¹³⁶ Şuara, 26/181-183.

toplum maslahatının gözetilmesi gerektiğine işaret eden bir ifadedir. Çünkü insanların hakkı olan şeyin verilmemesi veya eksiltilmesi onların zarara uğratılması demektir ki bu da toplum maslahatına aykırı bir durumdur. O halde bir kimse kendi ürettiğini satarken veya başkasının ürettiğini alırken karşı tarafı zarara sokmamalıdır.

İslam'da malın korunması yukarıda da zikrettiğimiz üzere beş temel esastan biridir. Bu öneme binaen İslam malı korumaya yönelik bazı tedbirler almıştır. Faiz, rüşvet, hırsızlık, gasp, neceş, telakki'l-celeb (telakki'r-rukban), ihtikâr gibi fiillere yasak konulması bu tedbirler arasında zikredilebilir. İslam'ın getirmiş olduğu bu yasaklardan neceş, telakki'l-celeb (telakki'r-rukban) ve ihtikâr ikinci bölümde kendi başlıklarında açıklanacaktır. Geriye kalan yasaklardan rüşvet, hırsızlık, gasp ve faiz hakkında kısa da olsa açıklama yapacak olursak;

a) Rüşvet: Lügatte "Haksız menfaat elde etmek için verilen ücret, ödenen bedel"¹³⁷ anlamına gelen rüşvet, ıstilahta verilen yetkiyi veya gücü kötüye kullanarak sağlanan gayr-ı meşru menfaat demektir.¹³⁸ Haksız kazanç yollarından biri olan rüşvet kavramı Kur'an'da lafız olarak geçmese de; "*Mallarınızı aranızda haksız sebeple yemeyin, insanların mallarından bir kısmını bile bile günaha girerek yemek için o malları hâkimlere (yetkililere) aktarmayın*"¹³⁹ ayeti ile yasaklanmıştır. Aynı şekilde hadislerde rüşvet alan veren ve rüşvet işlemlerine aracılık edenler lanetlenmiştir.¹⁴⁰ Dinen günah boyutunun yanında rüşvetin toplumsal anlamda verdiği zarar büyüktür. Bunun bir göstergesi olarak İslam haricinde diğer dinler ve topluluklar da rüşveti yasaklamaktadır.¹⁴¹ Rüşvete bu denli kötü bakılmasının altında yatan sebep maslahat gereği insanların mallarını/paralarını korumak ve bu sayede toplumsal bozulmaya mani olmaktır. Rüşvetin naslarda belirlenmiş bir cezası olmadığı için bu faaliyetlerde bulunan kimselere ta'zir cezaları uygulanır.

b) Hırsızlık: Hırsızlık bir şeyi gizlice almak anlamına gelir.¹⁴² İnsanların helal yollarla kazanmış oldukları mallarına kolay yolla kazanç elde etmek adına yapılan çirkin ve dinen haram kabul edilmiş bir fiildir. Yüce Şâri' insanların emeklerini yok etmeye yönelik bu menfur fiili ayette; "*Hırsızlık eden erkek ve kadının yaptıklarına*

¹³⁷ İbn Manzur, *Lisani'l-Arab*, "rşv" md., 14: 322.

¹³⁸ Saffet Köse, "Rüşvet", DİA, c.35 (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 303.

¹³⁹ Bakara, 2/188.

¹⁴⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5: 279; İbn Mace, *Ahkâm*, 2; Ebu Davud, *Akziye*, 4; Tirmizi, *Ahkâm*, 9.

¹⁴¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Köse, "Rüşvet", DİA, 35: 304; Ayrıca fıkıh kitaplarının "Edebü'l-Kâdi" bölümlerine bakılabilir.

¹⁴² Zuhaylî, *el-Fikhu'l-İslamî*, 6: 92; Kasani, *Bedaiu's-Sanai*, 9: 275; Ali b. Muhammed Seyyid Şerif Cürcanî, *Mu'cemu't-Ta'rifât*, (Kahire: Daru'l-Fazilet, ty.), 102.

karşılık bir ceza, Allah'tan bir ibret olarak ellerini kesin. Allah güçlüdür, hikmet sahibidir."¹⁴³ buyurarak en ağır cezalardan olan uzvun (elin) kesilmesi cezası ile cezalandırmıştır. Böylesi ağır bir ceza bütün hırsızlık olaylarında uygulanmamaktadır. Böyle bir cezanın gerçekleşmesi için gereken şartlardan bazıları şunlardır:

1) Çalınan şey mal niteliğinde ve belli bir değerde olmalı,¹⁴⁴

2) Çalınan mal koruma altında olmalı, hırsız kendi isteği ile ve mal sahibinin rızası dışında gizlice alarak bu suçu işlemiş olmalı, çalınan mal kısa sürede bozulan bir mal olmamalı,¹⁴⁵

3) Fiil kasten ve gizlice yapılmış olmalıdır.¹⁴⁶

Hırsızlık suçunun had cezası gerektirebilmesi için bu şartları taşıması gereklidir. Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi fıkıh kitaplarının "hadd" bölümlerinde yer almaktadır. Konumuzun dağılmaması için bu kadar malumatla iktifa ediyoruz. Bizim değinmek istediğimiz husus İslam'da hırsızlığa bu denli ağır bir ceza verilmesinin altında elbette ki yine insanların helal yollarla elde etmiş oldukları mallarını korumak ve doğal olarak toplum maslahatını gözetmek vardır.

c) Gasp: Lügat anlamı olarak "bir şeyi zorla almak, bir kimseye üstün gelmek" anlamına gelen gaspın terim olarak fakihler arasında farklı tanımlamaları bulunmaktadır. Ebu Hanife, Ebu Yusuf (182/728), İmam Malik (179/795) ve İmam Şafii (204/820) gaspı bir kimsenin malına izni ve yetkisi olmaksızın zorla el koymak olarak tanımlamışlardır.¹⁴⁷ Gaspın haram olduğu Kitap, sünnet ve icma ile sabittir.¹⁴⁸ Kur'an'da: "*Ey iman edenler! Birbirinizin mallarını batıl yollarla yemeyin...*"¹⁴⁹ ayeti; sünnette: "*Müslüman bir kimsenin malı başkasına ancak gönül hoşnutluğu ile helal olur*"¹⁵⁰ ve "*Kim haksızlıkla bir araziden bir karış alırsa kıyamet günü o arazinin yedi*

¹⁴³ Maide, 5/38.

¹⁴⁴ Çalınan malın hırsızlık sayılabilmesi için kabul edilen nisab Hanefilere göre 10 dirhem (gümüş para olan 1 şer'i dirhemi ağırlığı 2,97 gr.; 10x2,97=29,7 gr.); Maliki ve Hanbelilere göre çeyrek dinar (1/4; bu da gram olarak 4,25 gr.) veya 3 dirhem (8,91 gr.); Şafii'lere göre 1/4 dirhem olmalıdır. (bkz.Kasani, *Bedaiu's-Sanai*, 9: 315; Abdullah Çolak, *İslam Ceza Hukuku*, (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2020), 108.)

¹⁴⁵ Bu şart Hanefilerde vardır, diğer mezhepler bu tarz mallerin çalınmasını da had gerektiren hırsızlık saymışlardır

¹⁴⁶ Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslamî*, 6: 100-123; Çolak, *İslam Ceza Hukuku*, 108, 109.

¹⁴⁷ Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslamî*, 5: 707; Mehmet Akif Aydın, "Gasp", *DİA*, c.13 (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 387.

Ayrıca; diğer fakihlerden gaspın sadece mala yönelik bir fiil olmasının şart olmadığı yönünde görüş bildirenler de olmuştur.

¹⁴⁸ Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslamî*, 5: 706.

¹⁴⁹ Nisa, 4/29

¹⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5: 113.

katı onun boynuna dolandır"¹⁵¹ hadisleri gaspın haram kılınmasına nasslardan getirilen deliller arasındadır. El koyma işleminin gasp olarak nitelendirilebilmesi için bazı şartların bulunması gerekir. Bunlar; gaspa konu olan nesnenin değeri olan mal olması, malın mütekavvim olması, dokunulmaz (yani koruma altında olması, ortalık yerde bulunmaması), malın menkul olması, maddi olarak değerinin olması, zorla alınması ve en önemlisi de gasp fiilinin açıktan yapılması gerekir. Hırsızlıkla arasındaki en önemli fark da budur. Çünkü gizli yapılırsa fiil gasp değil hırsızlık olur.¹⁵² Gasp hakkında Şâri' tarafından bir ceza belirlenmediği için gâsıba ta'zir cezası uygulanır. Doğurduğu hukuki sonuca göre ise şayet gasp edilen mal duruyorsa aynen iade edilir, satılmış veya tüketilmiş ise malın kıymeti tazmin edilir.¹⁵³ Gaspla ilgili ayrıntılı bilgiler fıkıh kaynaklarında bulunmaktadır. Biz konumuzdan kopmamak adına fazla ayrıntıdan bahsetmedik. Aynı şekilde diğer maddelerde olduğu gibi asıl dikkat çekmek istediğimiz husus görüldüğü üzere gasp yasağının da malın korunması ve toplum maslahatına yönelik tedbirler kapsamında olduğu ve İslam'ın bu iki hususa ne kadar özen gösterdiğiidir.

d) Faiz: Ribâ Arapça "ربو" kökünden türemiştir. Lügatte "artmak, çoğalmak, türemek, şişmek, fazlalık" gibi manalara gelir.¹⁵⁴ İstilahta ise, verilen borç veya yapılan alışverişte, şart koşularak taraflardan birinin karşılıksız menfaat elde ettiği fazlalık kazanç anlamına gelir.¹⁵⁵ Mana olarak tam karşılayıp karşılamadığı hususunda farklı görüşler olmakla birlikte Türkçe'de ribâ kelimesi yerine daha çok "faiz" kelimesi kullanılmaktadır.¹⁵⁶ Faiz gerek cahiliye Arapları'nda gerekse diğer toplumlarda fırsatçılık kollayan insanlar tarafından sürekli kullanılmıştır.¹⁵⁷

Faiz, ayet ve hadislerde tedrici olarak yasaklanmış, insanların zararına bir muamele olmasından dolayı haram kılınmıştır. Kur'an'da yedi yerde faiz ayeti geçmektedir. Farklı zamanlarda nüzülü gerçekleşen bu yedi ayette ilk başta: "*İnsanların malları içinde artsın diye faizle her ne verirsiniz, Allah katında artmaz. Ama Allah'ın hoşnutluğunu isteyerek her ne zekât verirsiniz; işte bunu yapanlar sevaplarını kat kat*

¹⁵¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1: 188; Buhari, *Bedü'l-Halk*, 2; Müslim, *Müsakat*, 137.

¹⁵² Aydın, "Gasp", *DİA*, 13: 388.

¹⁵³ Aydın, "Gasp", *DİA*, 13: 389.

¹⁵⁴ Zebidî, *Tacu'l-Arus*, "rbv" md., 38: 117.

¹⁵⁵ Kasani, *Bedaiu's-Senai*, 7: 54; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 134.

¹⁵⁶ Döndüren, *Ticaret ve İktisat İlmihali*, 386; Abdulkadir Tekin, "Faiz ve Karaborsa (İhtikâr)" *İslam Hukuku II*, 195; Çolak, *İslam Borçlar Hukuku*, 181.

¹⁵⁷ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezid et-Taberî, Tefsiru't-Taberî, (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1994), 2: 327; İsmail Özsoy, "Faiz", *DİA*, c12 (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 110-112.

arttıranlardır." ¹⁵⁸ Allah'ın indinde kıymeti olmayan çirkin bir muamele olduğu belirtilmiştir. Daha sonra: " ...Allah, alışverişi helâl, faizi haram kılmıştır..."¹⁵⁹ ayeti ile net bir şekilde faizin haram olduğu ifade edilmiştir. Bir başka ayette ise: " Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve eğer gerçekten iman etmiş kimselerseniz, faizden geriye kalanı bırakın." ¹⁶⁰ emri verilmiş faizden kaçınmayanlar için: " Eğer böyle yapmazsanız, Allah ve Resulüyle savaşa girdiğinizi bilin..."¹⁶¹ denilerek faizin Allah ve Rasulü'ne harb ilan etmek kadar büyük bir günah olduğu belirtilmektedir. Aynı ayetin devamında "... Eğer tövbe ederseniz haksızlık etmemek ve haksızlığa uğramamak adına anaparalarınız sizindir." ¹⁶² buyrulurak İslam iktisat anlayışında mümkün olduğunca hiç kimseyi zarara uğratmamanın esas olduğuna işaret edilmiştir. Faizin haram olduğunu belirten başka ayetler de bulunmaktadır.¹⁶³ Hz. Peygamber de faizi alana ve verene lanet etmiştir.¹⁶⁴ Aynı şekilde veda hutbesinde faizi kaldırdığını bildirmiş, ilk kaldırdığı faizin de amcası Hz. Abbas'ın faizi olduğunu ilan etmiştir.¹⁶⁵

Faizin haram kılınmasında bazı hikmetler vardır. Bunlar: Emek sarfetmeden başkalarının mallarının haksız yollarla yenmesi (emek sömürgeciliği); insanlar arasında şefkat, merhamet ve yardımlaşma duygularını zedelemesi; çalışma ve üretme duygularını köreltmesi ve taraflardan birine karşılıksız fazla kazanç sağlaması nedeniyle ortada bir zulüm olmasıdır. Faiz her ne kadar şahısları etkiliyor olsa da bahsetmiş olduğumuz bu sorunlar toplumsal inkıza, bir sonraki aşamada ise devletlerin yıkılışına sebep olabilecek kadar büyük sorunlardır.¹⁶⁶ Bu nedenle devletin faize karşı yaptırım uygulama yoluyla müdahalesi halkın ve ülkenin refahı için önemli görünmektedir. Nitekim İslam hukukunda faizli muameleler için ta'zir cezası vardır.¹⁶⁷ Ayrıca dinen haram bir muamele olduğu için faizde tarafların karşılıklı rızasının hükmü yoktur.¹⁶⁸ Bu nedenle faizli işlemler fasiddir.

Bu fiillere karşı yasak getirilmesinin nedeni bu fiillerin özelde şahısları bağlasa da genel itibariyle toplumu da olumsuz etkileyen eylemler olmasıdır. Zararın toplumsal

¹⁵⁸ Rum, 30/39.

¹⁵⁹ Bakara, 2/275.

¹⁶⁰ Bakara, 2/278.

¹⁶¹ Bakara, 2/279.

¹⁶² Bakara, 2/279.

¹⁶³ Âl-i İmran, 3/130; Nisa, 4/161.

¹⁶⁴ Müslim, *Müskat*, 105,106; İbn Mace, *Ticaret*, 58.

¹⁶⁵ Müslim, *Hac*, 147; Ebû Davud, *Buyu'*, 5.

¹⁶⁶ Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslamî*, 4: 682; Çolak, *İslam Borçlar Hukuku*, 186

¹⁶⁷ Tuncay Başoğlu, "Ta'zir", *DİA*, c.40 (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 199.

¹⁶⁸ Çolak, *İslam Borçlar Hukuku*, 186.

boyutta bozulmalara yol açması halinde devletin toplumu koruyucu tedbirler alması gerekmektedir. Aynı zamanda piyasa da bu eylemlerden ciddi manada zarar görmektedir. Bu durum da devletin piyasaya dair tedbirleri ve piyasa düzenini sağlama adına ne gibi yetki ve görevlerinin olduğu sorusunu gündeme getirmektedir ki, devletin piyasaya müdahalesi ile ilgili görüşler ikinci bölümde ele alınacaktır.

İslam Hukuku'nun en önemli prensiplerinden biri olan maslahatın özelliği insanlara bir fayda sağlamak veya bir zararı defetmektir. İncelediğimiz zaman İslam'da hali hazırda mevcut olan hükümlerin insanların maslahatlarına uygun olduğu görülmektedir. Fukahaya göre de İslam hukuku bütün hükümlerde insanların maslahatlarını öncelemiştir. Bu sebeple de Kitap, sünnet, icma ve kıyasta bir konu ile ilgili özel ve kesin bir delil olmadığı durumlarda maslahat prensibinden yararlanılarak -naslara aykırı bir hükme varmamak kaydı ile-¹⁶⁹ toplumun yeni ihtiyaçlarına cevap veren kanunlar konulabilmektedir. Aynı zamanda bu sayede İslam hukuku toplum ihtiyaçlarını cevapsız bırakmamış ve yeni meselelere karşı durağanlıktan sıyrılıp, dinamizmini kaybetmemiş olmaktadır.¹⁷⁰

Çalışma konumuz olan "Devletin Piyasaya Müdahalesi" hakkında konuya dair elimizde delil olarak bir hadis ve Hz. Ömer döneminden bir örnek olay vardır. Aynı zamanda konuyla bağlantılı olduğunu düşündüğümüz Nisa Suresi 29. ayet vardır. Ancak bu ayet doğrudan bir sonuç bildiren ayet değildir. Yani konu hakkında Şâri' tarafından belirlenmiş net bir hüküm yoktur. Devletin piyasaya müdahalesi konusunda gerek bayiin hakları, gerekse müşterinin haklarını muhafaza edecek, toplumsal mağduriyeti önleyecek bir takım düzenlemelere de her daim ihtiyaç duyulmuş ve insanoğlu var oldukça da ihtiyaç duyulacaktır. Maslahatla ilgili değindiğimiz bilgilere de dayanarak naslardan delil olarak yeterli seviyede yararlanılamaması veya aranan delilin naslarda hiç olamaması halinde -şayet zarurilik, katilik ve küllilik şartları mevcut ise- toplum yararı için maslahatla bir hükme ulaşılması mümkündür. Nitekim piyasaya müdahalenin uygun olup olmaması hakkında görüş bildirenler de genellikle maslahat prensibinden faydalanmışlardır.

¹⁶⁹ Daha öce de bahsetmiş olduğumuz gibi "zarulilik, katilik ve küllilik" olması durumunda naslara aykırı gibi görülen ancak fayda hasil olması için zararın daha azını tercihen yapılan maslahatlar bu durumdan istisnadır.

¹⁷⁰ Yaman ve Çalış, *İslam Hukukuna Giriş*, 56; Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkıh)*, 177.

1.1.4. Akdi İptal ve İfsad Eden Şartlar (Akitlerde Fesad ve Butlan)

İslam hukukunda muameleler rükun ve şartlarının tam veya eksik olması durumu dikkate alınarak sahih ve gayr-ı sahih akit olarak ikiye ayrılmaktadır.¹⁷¹ Yukarıda akdin gerçekleşmesi için aranan şartlar başlığında sayılan ve açıklanan şartları (ini'kad şartları) kendisinde bulunduran ve biraz sonra sayacağımız fasit şartları bulandırmayan akitlere sahih akit denir. Bir diğer tanım ile sahih akit aslı ve niteliği itibarıyla meşru olan akitlerdir.¹⁷² Sahih akdin etkisi hemen sabit olur ve bütün hukuki sonuçları doğurur. Yani müşteri mebia, bayi' semene malik olur.¹⁷³

Gayr-ı sahih akit ise rükun ve şartların eksik olduğu veya bu şartların hiç bulunmadığı akitlerdir.¹⁷⁴ Gayr-ı sahih akitlerle ilgili mezhepler farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Maliki, Şafii ve Hanbeli mezhepleri gayr-ı sahih akitleri tek başlık altında batıl olarak kabul ederken, Hanefi mezhebi gayr-ı sahih akitleri fasit ve batıl şeklinde ikiye ayırmıştır. Yani Hanefi mezhebine göre akitler sahih, fasit ve batıl olarak üçe ayrılmaktadır. Mecelle, Hanefilerin yapmış olduğu batıl fasit ayrımını "Bey"-i fasid aslen sahih olup, vasfen sahih olmayan yani zâten münakid olup da bazı evsâfi hariciyesi itibarıyla meşru' olmayan bey'dir."¹⁷⁵ ve "Bey'-i batıl, aslen sahih olmayan bey'dir."¹⁷⁶ şeklinde tarif etmiştir. Bu ayırım muamelatta vardır. İbadetler ve karşılıklı borçlanma sonucu doğurmayan malî akitlerde bütün mezhepler batıl ve fasit ayrımı yapmaksızın aynı kabul etmektedirler.¹⁷⁷

İbadetlerde fasit demek aynı zamanda batıl demektir. Ancak muamelatta Hanefiler dışındaki mezhepler asıl ve vasıf ayrımı yapmaksızın rükun ve şartlardaki eksikliğe batıl demişler, vasıf ayrımı yapmamışlardır. Hanefiler ise rükun ve şartlardaki eksikliği batıl, vasıftaki eksikliği fasit kabul etmektedirler.¹⁷⁸ Batıl akit hiç bir sonuç doğurmaz ve ıslahı da mümkün değildir. Ancak fasit akit yürürlüğe konulduğunda bazı

¹⁷¹ Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslamî*, 4: 234; Döndüren, *İslam Ticaret İlmihali*, 158.

¹⁷² Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslamî*, 4: 234.

¹⁷³ Çolak, *İslam Borçlar Hukuku*, 142.

¹⁷⁴ Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslamî*, 4: 235.

¹⁷⁵ Mecelle, md., 109.

¹⁷⁶ Mecelle, md., 110.

¹⁷⁷ Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslamî*, 4: 235; Çolak, *İslam Borçlar Hukuku*, 136.

¹⁷⁸ Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslamî*, 4: 235; Çeker, *İslam Hukukunda Akitler*, 97; Hayreddin Karaman, *Ana Hatlarıyla İslam Hukuku*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2014), 3: 113; Döndüren, *İslam Ticaret İlmihali*, 159.

hukuki sonuçlar bağlandığı gibi fesad sebebinin giderilmesi ile geçerli hale getirilebilir.¹⁷⁹

Netice olarak kaynaklardaki tariflerden çıkan genel tanım şu şekildedir: "Aslen ve vasfen meşru akitler sahih, aslen meşru vasfen gayr-ı meşru akitler fasit, aslen ve vasfen gayr-ı meşru akitler batıldır."¹⁸⁰ Şimdi yukarda tanımladığımız iptal ve ifsada sebep olan şartları ayrı ayrı inceleyeceğiz.

Batıl ve fasit ayrımının tam anlaşılabilmesi için akdin asılları ve vasıflarının tanımlanması gerekmektedir. Akdin unsurları akdin aslını oluşturur. Bu unsurları tamamlayıcı vasıflar ise akdin vasıflarıdır.¹⁸¹ Bu zikredilen unsurlar ve vasıfları kendisinde bulunduran akitler münakittir. Bu unsur veya vasıflarda eksikliğin olması ise taraflardan birinin veya karşılıklı olarak her ikisinin de rızasına olumsuz bir etkide bulunduğu (yani zedelediği veya tamamen ortadan kaldırdığı) için akit batıl veya fasit olmaktadır. Dolayısıyla bu şartlarda asıl göz önünde bulundurulacak olan etken yine rıza kavramıdır. Bu öneme binaen rıza kavramı ve akitlere olan etkisi hakkında bilgi verip daha sonra sırasıyla akdi iptal ve ifsad eden şartları açıklayacağız.

1.1.4.1. Rıza Kavramı ve Akitlerin Sıhhatine Etkisi

Rıza lügatte hoşnut olmak, memnun olmak, muvafakat etmek anlamlarına gelir.¹⁸² İstilahî anlamda ise hukuki işlemlerde iç iradeyi ifade etmektedir. Fıkıhta hukuki işlemlerin temelini teşkil eden iradenin belirlenmesinde önemli bir kavramdır.¹⁸³ Kur'an'da rıza kelimesi doğrudan bulunmasa da iki ayette "teradin" şeklinde geçmektedir.¹⁸⁴ Hadislerde ise "teradin" kelimesi birçok yerde geçse de hukuki işlemlerdeki irade beyanı anlamında nadir olarak kullanılmıştır. Birçok delil olmakla birlikte özellikle ayet ve hadislerdeki kullanımından hareketle fakihler akitlerde tarafların rızasını olmazsa olmaz şartlar arasında saymışlardır.¹⁸⁵

¹⁷⁹ Döndüren, *İslam Ticaret İlmihali*, 159; Çolak, *İslam Borçlar Hukuku*, 137.

¹⁸⁰ İbn Âbidin, *Reddül-Muhtar alâ Dürri'l-Muhtar*, (Beyrut: Daru'l-Marife, 2015), 7: 232.

¹⁸¹ Çeker, *İslam Hukukunda Akitler*, 97, 98.

¹⁸² Zebidî, *Tacu'l-Arus*, "rdy" md. 38: 156; "Rıza", *el-Mevsuatü'l-Fıkhiyye*, c.22 (Kuveyt: Tabaatü Zati's-Selam, 1990), 227.

¹⁸³ *Mv.F*, "Rıza", 22: 227; Abdüsselam Arı, "Rıza", *DİA*, c.35 (İstanbul: TDV Yayınları, 2008); Yaman ve Çalış, *İslam Hukukuna Giriş*, 237.

¹⁸⁴ Bakara, 2/233; Nisa, 4/29.

¹⁸⁵ Arı, "Rıza", *DİA*, 35: 57.

İç iradeyi ifade eden bir diğer unsur ise ihtiyar kavramıdır.¹⁸⁶ İhtiyar kavramı ve rıza kavramının birbiriyle olan ilişkisi konusunda görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Bu nedenle rıza mezhepler arasında farklı tanımlanmıştır.¹⁸⁷

Hanefilere göre ihtiyar ve rıza iç iradeyi meydana getiren iki ayrı unsurdur. İhtiyar kavramı kişinin gücü dahilinde olup varlık ve yokluk ihtimallerine açık bulunan bir durumda iki ihtimalden birine göre tercihte bulunmasıdır. Rıza ise ihtiyarın yüzde gülümseme gibi en ufak belirtilerinin dahi dışı yansımasıdır.¹⁸⁸ Hanefilere göre rıza iç iradenin temel unsuru olan ihtiyarın uzantısıdır. Bu nedenle bazen ihtiyar olduğu halde rıza olmayabilir.¹⁸⁹ Mesela ciddiye alınmayacağını düşünerek irade beyanında bulunan bir kimsede ihtiyar olduğu halde bu işin hukuki bir netice doğurmayacağını düşünerek beyanda bulunduğu için ortada rıza yoktur.¹⁹⁰

Diğer mezhepler ise iç iradeyi ortaya koymak demek olan irade beyanı ile rızayı eş anlamlı olarak değerlendirmişlerdir. Bu mezheplere göre rıza ve iç irade bir bütün ifade etmektedir.¹⁹¹

İradeyi ihtiyar ve rıza ayrımına tabi tutan Hanefilerin cumhurdan ayrıldığı noktalar üç maddede şu şekilde özetlenebilir;

1) Hukuki işlemler feshedilebilenler ve feshedilemeyenler olarak ikiye ayrılır;

- a) Feshedilebilenler: Rızanın sıhhat şartı olarak bulunduğu akitlerdir. Bu tür akitler şaka (hezl) veya zorlama (ikrah) gibi rızayı ortadan kaldıran sebeplerle kurulamayan, kurulsa dahi ikale veya fesih yoluyla geri ortadan kaldırılan akitlerdir.
- b) Feshedilemeyenler: Her ne kadar konumuzu ilgilendirmese de akitlerin bir parçası olarak kısaca bahsedecek olursak; akit kurulduktan sonra tarafların isteğiyle dahi hukuki etkisi ortadan kaldırılamayan nikah, talak gibi akitlerdir.

2) İhtiyarı hukuki işlemin inikad şartı, rızayı ise sıhhat şartı kabul ederler. Buna göre ihtiyarın olmaması akdi iptal ederken rızanın olmaması ifsad eder.

¹⁸⁶ Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkıh)*, 302.

¹⁸⁷ Arı, "Rıza", *DİA*, 35: 57.

¹⁸⁸ Abdülaziz el-Buhari, *Keşfu'l-Esrar*, (Beyrut: Daru'l-Kütübi İlmiye, 1308), 4: 383.

¹⁸⁹ Yaman ve Çalış, *İslam Hukukuna Giriş*, 237.

¹⁹⁰ Arı, "Rıza", *DİA*, 35: 58.

¹⁹¹ Arı, "Rıza", *DİA*, 35: 57.

3) Hanefiler rızayı ihtiyara göre ikinci derece olarak gördüklerinden dolayı (satım sözleşmesi gibi) iki taraflı hukuki işlemlerde karşılıklı rıza kaydına yer vermezler.¹⁹²

Beyan edilen iradenin hukuki olarak bir netice meydana getirebilmesi için beyanda bulunan kişinin ehliyet sahibi olması ve belirtilen beyan ile iç irade arasında uygunluk olması şarttır. Şayet bunlar yoksa rıza zedelenmiş/sakatlanmış demektir ki bu da akdi ifsad eder. Rızayı zedeleyen sebepler; yanılma (galat), yanıltma (tedlis), baskı ve zorlama altında iş yapma veya yaptırma (ikrah) şeklinde üç maddede toparlanmıştır. Bunlara ilaveten şaka (hezl), belirsizlik (ğarar), zarar, cehalet ve fasid şart gibi rızayı doğrudan veya dolaylı olarak zedeleyen başlıkları da zikredebiliriz.¹⁹³ Birazdan akdi ifsad eden şartlar başlığımız altında saymış olduğumuz bu maddeleri ve rızaya etkilerini açıklayacağız.

1.1.4.2. Akdi İptal Eden Şartlar

Yukarıda başlıklar halinde açıklanmış olan akdin unsurlarını maddeler halinde tekrarlayacak olursak;

A) Taraflar

1. Ehliyet
2. İcab ve kabul taraflarının birden fazla olması

B) İcab ve Kabul

3. İcab ve kabulün birbirine uygun olması
4. İttihad-ı Meclis

C) Mahal

5. Mevcut ve teslimi mümkün olması
6. Malum olması
7. Akdin hükmünü uygulamaya müsait olması¹⁹⁴

Bu unsurların bulunması akdin ini'kadı için yeterli olsa da sıhhati açısından yeterli değildir. Bu nedenle Hanefiler bu unsurları tamamlayıcı yedi tane de vasıf şart koşmuşlardır. Bu vasıfların bulunmadığı akitler fasid kabul edilmektedir.

¹⁹² *Mv.F*, "Rıza", 22: 229.

¹⁹³ *Arı*, "Rıza", *DİA*, 35: 58.

¹⁹⁴ *Çeker*, *İslam Hukukunda Akitler*, 98; *Çolak*, *İslam Borçlar Hukuku*, 138.

1.unsur için: İkra ve hezl'den uzak olması (Burada amaç rızanın zedelenmemesi)

5. unsur için : Mahalde garar ve taraflara herhangi bir zarar olmaması

6. unsur için : Mahalde cehalet olmaması

7. unsur için: Fasid şart ve ribanın olmaması¹⁹⁵

şeklinde yedi tane vasfın bulunmasını da akdin sıhhati için gerekli görmüşlerdir.

Şimdi akdi ifsad eden şartlar başlığında bu maddelerden ilgili olanları inceleyeceğiz.

1.1.4.3. Akdi İfsad Eden Şartlar

Akdi taraflarının bazı durumlarda hür iradeleri ile geçerli bir akit yapmalarına engel durumlar ortaya çıkabilir. Bu durumların akdin sıhhati ve yürürlüğe girmesi açısından etkisi vardır

Başlıca yedi vasf vardır ki bunların olması akdi fasid eder. Bunlar: İkra ve hezl, garar, zarar, cehalet, fasit şart ve ribadır. Ribayı daha önce anlattığımız için burada diğerlerine yer verilecektir.

1.1.4.3.1. İkra ve hezl

Bir şahsı tehdit yolu ile hukuken yapmakla mükellef olmadığı veya kendisinin rızası olmadığı bir işi yapmaya zorlamaktır.¹⁹⁶ Mecelle'nin tarifıyla; "Bir kimseyi korkutarak, rızası olmaksızın bir işi yapmaya haksız olarak icbar etmektir."¹⁹⁷ İkra ve hezl yapan kimseye mükrih, kendisine ikra ve hezl yapılan kimseye mükreh denir. Kişiyi kendi isteği dışında icbar yoluyla tasarrufta bulundurulması bir anlamda kişinin özgürlük alanına müdahaledir. Ancak bununla beraber her zorlama ikra ve hezl sayılmaz. Yapılan zorlamanın ikra ve hezl olarak kabul edilebilmesi için;

1) Mükrih tehdit ettiği işlemi yerine getirmeye muktedir olmalı,

2) Mükrehin tehdit edildiği unsurdan korktuğu için tasarrufta bulunmuş olması,

3) Mükrehin canı veya vücudundan herhangi bir organı, aile veya akrabalara zarar ya da malına verilecek bir zarar ile tehdit edilmiş olması,

4) İkra ve hezl edilen fiilin yasak veya mükrehi külfet altına sokması

¹⁹⁵ Çeker, *İslam Hukukunda Akitler*, 98; Çolak, *İslam Borçlar Hukuku*, 138.

¹⁹⁶ Çolak, *İslam Hukuku Ceza ve Borçlar*, 242.

¹⁹⁷ Mecelle, md., 948.

şartlarını taşıması gerekir.¹⁹⁸

Akitlerde iki kavram vardır ki bunlar yukarda değindiğimiz üzere ikrahla da alakalıdır. Bu kavramlara kısaca değinecek olursak;

İhtiyar: Bir işi yapıp yapmama hususundaki tercih hakkı

Rıza: Bir şeyi arzu etmek ve hür irade ile kabullenmek

Genel manada bakıldığında zaman insanoğlunun yaptığı bütün işlerde ihtiyar mevcuttur. Ancak bazı durumlarda ihtiyar ortadan kalkmaktadır. Kişinin belli bir işe kendi isteği olmaksızın zorlanması (ikrah) ihtiyar ve rızayı ortadan kaldırır. Dolayısıyla bu da icap ve kabule etki etmekte ve rızayı ortadan kaldırıp akdi ifsad etmektedir.¹⁹⁹ Nitekim Kuran'da da akitlerin karşılıklı rızaya dayanması gerekliliği ifade edilmektedir.²⁰⁰ Bu bağlamda devletin piyasaya müdahale ile "şu mallar şu fiyattan fazla satılamaz" şeklinde bir sınırlama getirmesi de akitlerde akit yapma meşruiyeti ve rızaya aykırı mıdır? Her ne kadar bu bölümde detaya girmesek de şunu ifade etmekte fayda var, devletin müdahalesinden kasıt ne bayi' ne de müşteriyi zarara uğratmayacak şekilde yapılabilecek bir müdahalenin mümkün olup olmamasıdır. Bu hususla ilgili ayrıntılı bilgiyi ikinci bölümde aktaracağız.

Hanefiler ikrahı kuvvet ve etki derecesi bakımından ikrah-ı mülcî ve ikrah-ı gayrı mülcî olarak ikiye ayırmışlardır.

a) İkrah-ı Mülcî (Kâmil ikrah): Kişinin can veya bir organının telef olmasına neden olan ikrah türüdür.

b) İkrah-ı Gayrı Mülcî (Nâkıs İkrah): Kişinin can veya bir organının telef olmasına sebebiyet vermeyen, dövme ile korkutma, bir kısım malı telef etme gibi ikrah türüdür.

Mükrehin tasarruflarındaki fesadı anlayabilmemiz için ikrahın rıza ve ihtiyar ile olan ilişkisini izah etmemiz gerekir. Az önce yukarda bahsetmiş olduğumuz ihtiyar ve rıza yönünden bu iki maddeyi değerlendirecek olursak ikrah-ı mülcî ihtiyarı bozar rızayı ortadan kaldırır, gayrı mülcî ise rızayı ortadan kaldırır ama ihtiyarı bozmadır.²⁰¹ Dolayısıyla kişinin ikrah/zorlama sonucu korku altında yaptığı akitler sahih değildir. Bu

¹⁹⁸ Ebu Zehra, *İslam Hukuk Metodolojisi Fıkıh Usulü*, 305, 306.

¹⁹⁹ Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 302.

²⁰⁰ Nisa 4/29.

²⁰¹ Ebu Zehra, *İslam Hukuk Metodolojisi Fıkıh Usulü*, 306; Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkıh)*, 303; Çolak, *İslam Hukuku Ceza ve Borçlar*, 242.

hususunda alimler hemfikirdirler.²⁰² Ancak batıl veya fasid olduğu hususunda cumhur ile Hanefiler arasında görüş ayrılığı bulunmaktadır.

Cumhura göre ihtiyar-rıza ve fesad-butlan ayrımı olmadığından dolayı ihtiyar (veya rıza) akdin in'ikad şartlarındandır ve ikrahta ihtiyar (rıza) oradan kalktığı için akit batıldır. Hanefilere göre ise ihtiyar akdin in'ikad, rıza sıhhat şartlarındandır. (İkrah ihtiyarı ortadan kaldırmadığı için) İkrah ile ihtiyar bir arada bulunabilir ki bu durumda akit münakid olur, ancak zorlamadan dolayı rıza ortadan kalktığı için akit sahih değil fasiddir.²⁰³ Fesad sebebi olan ikrahın ortadan kalkması ile akid yeniden sahih düzeyine çıkar

1.1.4.3.2. Ğarar (Belirsizlik)

Akdin haksız kazanca yol açacak derecede belirsizlik taşıması durumudur.²⁰⁴ Bir başka ifade ile mebi'de şart koşulan özelliğin olmama ihtimalidir.²⁰⁵ Kısaca akdin mevzuu ile ilgili belirsizliğe Ğarar denir.²⁰⁶ Mesela bir kimse ineğini her gün on beş litre süt verir diye satarsa bu akit fasit olur. Çünkü ineğin her gün o kadar süt vermeme ihtimali de vardır. Yine aynı şekilde sudaki balığın satılması da Ğarara örnektir. Çünkü ürünün çıkıp çıkmayacağı, azlığı çokluğu, niteliği gibi durumlar akde konu olan malın karşı tarafa tesliminde problemler yaşanmasına neden olup anlaşmaya uymayabilir.²⁰⁷ Ğarar bayi' ve müşteri açısından değerlendirildiğinde etkisinin birey düzeyinde olduğu düşünülebilir. Ancak haksız kazanca neden olması toplumsal açıdan değerlendirildiğinde piyasayı da olumsuz etkileyebilecek sorunlara yol açabilir.

1.1.4.3.3. Zarar

Zarar kavramının fıkihta muhatap olduğu alan oldukça geniştir. İbadet, evlilik, alışveriş gibi konularda zarar oldukça etkin ve önemli bir kavramdır. " لا ضرر و لا ضرار : *Zarar ve zarara zararla karşılık vermek yoktur.*"²⁰⁸ hadisi hayatın her alanına hitap ettiği gibi muamelata da hitap etmektedir. Taraflara, dolayısıyla da akde zarar verecek tutum ve davranışlardan kaçınılması gerektiğini ifade etmektedir. İslam

²⁰² Çeker, *İslam Hukukunda Akitler*, 38.

²⁰³ Çeker, *İslam Hukukunda Akitler*, 39; Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkh)*, 303.

²⁰⁴ Çolak, *İslam Hukuku Ceza ve Borçlar*, 243.

²⁰⁵ Döndüren, *Ticaret ve İktisat İlmihali*, 128.

²⁰⁶ Karaman, "Akid" *DİA*, 2: 254; İbrahim Kafi Dönmez, "Ğarar" *DİA*, c.13 (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 366.

²⁰⁷ Çolak, *İslam Hukuku Ceza ve Borçlar*, 243.

²⁰⁸ Muvatta', *Akziye*, 31; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1: 313; İbn Mace, *Ahkam*, 17.

hukukunun önemli kaynaklarından olan külli kaidelerde de zararla ilgili birçok madde bulunmaktadır. Mesela "Zarar mukabele bi'z-zarar yoktur.",²⁰⁹ "Zarar izale olunur."²¹⁰ bunlardan birkaçıdır.

Fıkıhta temyiz yeteneği ve bunun olgunluk hali olan rüşd kavramları yarar-zarar ilkesi ile temellendirilmiştir. Temyizi kişinin yararına ve zararına olacak şeyleri ayırt edebilecek durumda olması şeklinde tanımlamıştık.²¹¹ Temyiz öncesi ve sonrasında rüşde erene kadar ehliyetle bazı kısıtlamalar bulunmaktadır. Bunların hepsi kişinin zararına olan işlemlerden korunması ile alakalıdır. Dolayısıyla zarar akitlerde şahıslara tanınan ve tanınacak olan hakların temelini oluşturan unsurlardandır.²¹² Taraflar yapmış oldukları alışverişte karşılıklı olarak mebi' ve semeni birbirlerine teslim ederken herhangi bir zarara uğratılmamalıdır. Taraflardan birisi zarar görüyorsa bu akit fasittir.²¹³ Mesela bir kimsenin oturduğu evin kirişini satılması evi yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya bırakacağı için caiz değildir. Buradaki zarar satıcıya olan zarardır ve akdi ifsad eder.²¹⁴ Aynı şekilde faiz ve tefeciliği de burada örnek olarak zikredebiliriz. Çünkü bu tarz muameleler de bir tarafa haksız fazla kazanç sağlamakta iken diğer tarafı zarara uğratmaktadır. Kazancın ek taraflı olması ise yine toplumsal bozulmalara ve sadece bireyin değil piyasa düzeninin de zarar görmesine neden olacaktır.

1.1.4.3.4. Cehalet

Akdin konu veya bedel bakımından bilinmezlik durumudur. Bunlar satılan mal, semen veya ödeme zamanı gibi konuların bilinmemesi durumlarıdır. Bunların bilinmemesi tarafları anlaşmazlık ve kavgaya götürür. Mesela bir kimse tam belirtmeden sürüden bir koyun satın alsa, daha sonra koyunlardan birini seçmeye kalksa müşteri en iri olanını almak isteyebilir, bayi' ise en zayıf olanını vermek isteyebilir. Ortada bir bilinmezlik olduğu için de taraflar arasında niza olur. Bu nedenle bilinmezlik akdi geçersiz kılar.²¹⁵ Çünkü örnekte olduğu gibi tasarruf sonuca bağlanmak istendiğinde tarafların rızasının ortadan kalkma ihtimali bulunmaktadır.

²⁰⁹ Mecelle, md., 19.

²¹⁰ Mecelle, md., 20.

²¹¹ Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fık)*, 297.

²¹² Bilal Aybakan, "Zarar", DİA, c.44 (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 132.

²¹³ Döndüren, *Ticaret ve İktisat İlmi*, 128; Çolak, *İslam Hukuku Ceza ve Borçlar*, 245.

²¹⁴ Abdülğani el-Ğaneymî el-Meydanî, *el-Lübab fi Şerhi'l-Kitab*, (Lübnan: Daru'l-Kitabi'l-Arabiyye, 2012), 1: 212.

²¹⁵ Döndüren, *Ticaret ve İktisat İlmi*, 127.

Alimler cehalet kavramını akde etkisi bakımından aşırı (fahişe), orta (mutavassıta) ve az (yesire) olarak üçe ayırmışlardır.

1) Cehalet-i Fahişe: Taraflar arasında kavga ve nizaya yol açması kuvvetli olan durumları kapsayan bilinmezlik türüdür. İslam hukukçularının da ittifakıyla akdin sıhhatine engel olan cehalet türü budur.

2) Cehalet-i Yesire: Anlaşmazlığa yol açmayacak derecede az olan bilinmezlik türüdür. Bu tür cehalet İslam hukukçularının ittifakıyla akdin sıhhatine mani değildir.

3) Cehalet-i Mutavassıta: Adından da anlaşıldığı üzere tam ortadadır. Diğer iki gruptan birine dahil olmasına göre hüküm değişir.²¹⁶

Tüm bu bilgilere göre İslam hukukunda tarafları anlaşmazlığa düşürecek olan her türlü cehalet (bilinmezlik) akdi ifsad eder.

1.1.4.3.5. Fasid Şart

Akitlerin kendilerine has hukuki sonuçları vardır. Bunun dışında taraflardan birinin ileri sürdüğü ve ifasını istediği bazı şartlar akde olumsuz anlamda etki etmektedir.²¹⁷ Daha kısa ve öz bir ifade ile alıcı veya satıcıdan birine karşılıksız olarak daha fazla fayda sağlayacak olan her türlü şart fasiddir. Buna örnek olarak bir kişinin evini içinde bir veya bir kaç yıl oturma şartı ile satması gösterilebilir. Böyle bir şartla evi satmak akdi ifsad eder.²¹⁸ Çünkü örnekte ifade edilen bu tarz bir şart karşı tarafın hürriyet haklarını engellemeye yönelik girişim olarak değerlendirilebilir. Nitekim hürriyet haklarının kısıtlanması da serbest piyasa düzenini bozabilecek bir durumdur.

1.1.4.4. Değerlendirme

Akitlerde -konumuz gereği özellikle malî akitlerde- tarafların mal ve hizmetleri hem alırken hem de satarken mağduriyet yaşamaması önemli bir konudur. Zikredilen öneme binaen akitlerin sıhhati için belli şartların olması ve herkesin bu şartlara uygun davranması gereklidir. Ancak bazen şartların ihlali söz konusu olabilmektedir. Söz konusu ihlaller taraflardan birini zarara uğrattığı için kişide hakkını arama isteği uyandırmaktadır. Şahısların haklarının korunmasını sağlamak ise hukukun gereği olarak

²¹⁶ İbrahim Kafi Dönmez, "Cehalet" *DİA* c.7 (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 221; Çolak, *İslam Hukuku Ceza ve Borçlar*, 244.

²¹⁷ Karaman, "Akid" *DİA*, 2: 254.

²¹⁸ Döndüren, *Ticaret ve İktisat İlmihali*, 129.

devletin görevidir. Çünkü bireyin kendi başına hakkını arama çabaları ya sonuçsuz kalacaktır ya da yeni bir hak ihlali oluşturarak farklı bir hukuki sorun ortaya çıkaracaktır. Bunun neticesi olarak da toplum ve piyasada daha büyük problemler baş gösterecektir. Mesela baskı ve zorlama (ikrah) nedeniyle malını kıymetinin altında veya bilâbedel satmak zorunda kalan mükreh, akitte rızası olmadığı için hakkını aramak isteyecektir. Şayet hakkını kendisi almak isterse şu iki durumun görülme ihtimali yüksektir. Birincisi; eğer mükreh mükrihin gücünü bastıramazsa girişimi başarısız olacak ve hatta daha fazla zarar görme ihtimali de ortaya çıkacaktır. İkincisi ise; şayet mükreh baskı ve zorlama yoluyla mükrihten hakkını geri alırsa bu durumda kendisi de aynı suçu işleyerek hukuku devre dışı bırakacağı için yeni bir hukuki sorun meydana getirecektir.

O halde akdin fesad ve butlanına neden olan şartlarda zararın izalesi ve hakkın sağlanması şahısların değil devletin görevidir. Elbette ki şahıslara düşen görevler de bulunmaktadır. Ancak düzenin sağlanması hukukun gereği olarak devletin görevidir. Mesele sadece bireysel anlamda düşünülmemelidir. Benzer sorunların piyasada toplumsal boyutta görülme ihtimali de vardır. Konunun daha iyi anlaşılması için bir örnekle izah edecek olursak mesela faiz bireysel olarak sadece vereni ve alanı ilgilendiren ve bu anlamda zararı bireysel olarak hissedilen bir muameledir. Ancak emeksiz kolay kazanç sağlaması zamanla toplumu tamamen bu yola sevk edecektir. Bu da üretim ve ticareti durdurarak piyasa düzenin bozulmasına neden olacaktır. Nitekim cahiliye dönemi Arap uygulamaları neticenin buraya kadar varabileceğinin en bariz örneğidir. Bu nedenle akdi ifsad eden şartlardan biri olan faizin devlet eliyle yasaklanması ve faizli muamelede bulunanların (tefecilerin) ta'zir cezası ile cezalandırılması gerekir ki İslam hukukunda durum böyledir.²¹⁹

Akitlerde fesad ve butlanın giderilmesi, yukarıda saymış olduğumuz maddelerde görülen durumlarda zarar gören tarafın haklarının devlet tarafından korunması ve bu yolla toplumsal düzenin sağlanması zikredilen durumların devletin piyasaya müdahalesi sayılma ihtimalini ortaya koymaktadır.

²¹⁹ Başoğlu, "Ta'zir", *DİA*, 40: 199.

1.2. PİYASA OLUŞUMU

Bu başlıkta devletin müdahale hakkının olup olmadığı konusunda araştırma yapmakta olduğumuz piyasa kavramının ve piyasanın oluşması için yardımcı unsurlar olan "fiyat, arz ve talep" terimlerinin tanımlarını yapacağız. Piyasa kavramını tanımlamadan önce bu kavramın altını doldurması açısından fiyat, arz ve talep kavramlarını açıklayıp daha sonra piyasa ve çeşitlerini açıklayacağız.

1.2.1. Fiyat

Tarihin ilk dönemlerinde insanlar ihtiyaçlarını giderirken mal karşılığında mal vererek takas (trampa) usulünü kullanmışlardır. Ancak zamanla insan sayısının artması ve buna bağlı olarak ihtiyaçlarda da artış yaşanması nedeniyle takas usulünün yerine daha düzenli ve sistematik bir yapının kurulması önem kazanmıştır. Bu gereklilik neticesinde insanlar alacakları veya satacakları mala karşılık kıymetli madenleri değişim aracı olarak kullanmaya başlamışlardır. İşte bu bahsetmiş olduğumuz alınan veya satılan mal karşılığında takas edilen eşya veyahut verilen kıymetli maden bu malın fiyatıdır. Buraya kadar bahsetmiş olduğumuz tüm bu ifadeleri toparlayıcı mahiyette bir tanım yapacak olursak; "Bir mal veya hizmet karşılığında verilen para veya malların değişim bedellerine fiyat denir."²²⁰ İslam hukukunda bunun yerine bey' akdinde "semen", icâre akdinde "ücret", nikah akdinde "mehir" terimleri kullanılmaktadır.²²¹

1.2.2. Arz

Arapça kökenli bir kelime olup "عرض" (araza) fiilinin mastarıdır. Lügat manası "sunmak" demektir.²²² Bir ekonomi terimi olarak arz, mal veya hizmetin belli bir piyasa ve zamanda belli bir fiyattan halka sunulmasıdır.²²³ Buna örnek olarak mağaza ve marketlerdeki satılmaya hazır ürünler örnek verilebilir. İşte bu mağaza ve marketlerdeki ürün miktarı arzı ifade eder. Arzı etkileyen faktörler ise şunlardır;

²²⁰ Besim Üstünel, *Ekonominin Temelleri*, (Ankara: Ofset Dördüncü Baskı, 1983), 109.

²²¹ Beşir Gözübenli, "Semen" *DİA*, c.36 (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 465.

²²² Ibn Manzur, *Lisani'l-Arab*, "arz" md., 7: 166; Zebidi, *Tacu'l-Arus*, "arz" md. 18: 382; Ferit Develioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, (Ankara: Aydın Kitabevi, 2010), "arz, arzâ" md., 44.

²²³ Orhan Oğuz, *İktisada Giriş Temel Kavramlar ve Prensipler*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 1992), 99; Fatih Kostakoğlu, *Arz ve Talep* *İktisada Giriş I*, Ed. Kemal Yıldırım ve Fatih Kostakoğlu, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2016), 49, 55.

- a) Malın piyasa fiyatı: Fiyatlar ile arz arasında doğru orantı mevcuttur. Fiyatlar yükseldikçe firmalar daha fazla kâr elde etmek için daha fazla ürün sunarlar.
- b) Üretim faktörleri: Üretimde kullanılan malzemeler, makineler, iş gücü gibi etkenlerin her biri maliyet demektir. Üretimde maliyetin artması ise kâr oranını azaltabilecek bir sebeptir. Bu sebepten dolayı firmalar üretim miktarını kısımlar bu da arzı azaltır.
- c) Ülkenin ekonomik durumu ve teknolojik gelişmişlik seviyesi: Ülke ekonomisi ve teknoloji alanındaki gelişmişlik seviyesi gibi etkenler de arzı etkileyen faktörlerdendir. Bu iki etken ne kadar iyi ise arz da o kadar fazla olur.²²⁴

1.2.3. Talep

Talep Arapça kökenli bir kelime olup "طلب" (talebe) fiilinden türemiş bir isimdir. Lügat manası olarak "istemek, arzulamak" gibi anlamlara gelir.²²⁵ Bir ekonomi terimi olarak ise "satın alma isteği, satın alma arzusu" demektir.²²⁶ "İstek" anlamı her ne kadar lügat ve terim anlamı olarak talep kelimesini açıklasa da her istek talep anlamına gelmez. Çünkü talebe ile aynı kökten gelen talep sadece istemek değildir. Bir isteğin ekonomik anlamda talep manasını karşılaması için yeterli satın alma gücü ile desteklenmiş olması lazımdır. Yani iktisadî manada talep para ile desteklenmiş satın alma isteği olarak tanımlanmaktadır.²²⁷ Mesela maddi durumu yeterli bir kimsenin ev alma isteği bir taleptir. Çünkü bu isteğin maddi bir dayanağı bulunmaktadır. Ancak maddi olarak yeterli durumu bulunmayan bir kimsenin ev alma isteği talep değil bir amaçtır. Çünkü bu isteğini destekleyecek bir maddi dayanağı bulunmamaktadır.

Talebi etkileyen faktörler bulunmaktadır. Bu faktörleri maddeler halinde aktaracak olursak;

- a) Ürün fiyatları: Üretici, malın üretim maliyetinin üzerine kâr payını da koyarak bir satış fiyatı oluşturur. Bu satış fiyatı maliyetin altında olamaz, aksi halde üretici zarar eder. Üreticinin devam edip üretimi sürdürebilmesi için kâr payı eklemesi şarttır. Ürün

²²⁴ Kostakoğlu, "Arz ve Talep" *İktisada Giriş I*, 56; Muhasebe Dersleri, "Fiyat" *Ekonomi*, erişim 01 Ekim 2019, <https://www.muhasabedersleri.com/ekonomi/fiyat.html>,

²²⁵ Ibn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, "tlb" md., 1: 559; Zebidî, *Tacu'l-Arus*, "tlb" md., 3: 274; Develioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, "taleb" md., 1200.

²²⁶ Kostakoğlu, "Arz ve Talep" *İktisada Giriş I*, 49.

²²⁷ Oğuz, *İktisada Giriş Temel Kavramlar ve Prensipler*, 81.

fiyatı, talebi etkileyen faktörler açısından tezat bir etkiye sahiptir. Ürün fiyatı düşükse talep yüksek, ürün fiyatı yüksekse talep düşüktür.

b) Tüketicinin gelir seviyesi: Gelir seviyesi de talebi etkileyen önemli faktörlerdendir. Tüketicinin gelir seviyesi iyi oldukça talep edeceği ürün miktarı da artar. Tam tersi gelir seviyesi düşükçe, onunla doğru orantılı olarak talep de düşer.

c) Örf ve alışkanlıklar: Kişinin alışkanlıkları veya bulunulan toplumun örfü de talebi etkileyen mutlak unsurlardandır. Mesela Afrika bölgesinde yaşayan biri için kürk talep edilebilecek bir ürün değildir. Aynı şekilde kutuplarda yaşayan biri için de yazlık kıyafet talep edilecek bir ürün olamaz.

d) Nüfus: Nüfusun genç veya yaşlı olması açısından ağırlıkta olduğu kesim de talebi belirler. Çocuk nüfusu fazla ise oyuncaklara talep fazla, yaşlı nüfus fazla ise hastaneye talep fazla olur.²²⁸

1.2.4. Piyasa ve Çeşitleri

1.2.4.1. Piyasa

Piyasa Arapçada "mal sevk edilen yer" anlamına gelen "سوق" (sûk) kelimesi ile kullanılır.²²⁹ Osmanlı dönemine ait kaynaklarımızda pazar kelimesi ile geçmektedir. Köken itibariyle Farsça olan pazar kelimesinin asıl söylenişi "bazâr" şeklindedir.²³⁰ Pazar denildiğinde akla ilk olarak gıda, giyim ve günlük hayatta kullanılan eşyaların alınıp satıldığı yer gelmektedir. Konunun özü itibariyle akla ilk gelen bu anlamda bir yanlışlık yoktur. Ancak kapsam bakımından bazı eksiklikler vardır. Hem bir ekonomi terimi hem de ilk anlamı olarak pazarın ihtiva ettiği asıl anlam; "müşteri ve bayiin ticaret için toplandıkları kamu alanı"dır.²³¹ Yani pazar kelimesi terim anlamı olarak daha geniş kapsamlı bir ifadedir. Bu tanımı örnek vererek açıklayacak olursak; altın pazarı, petrol pazarı, doğalgaz pazarı gibi ekonomiye dair daha pek çok alanda kullanılabilir bir terim olduğu görülecektir. Her ne kadar halihazırda bir ekonomi terimi olarak mevcut manasını korusa da halk nazarında zamanla anlam daralmasına uğrayarak sadece belli alanlara kısıtlanmıştır.

²²⁸ Kostakoğlu, "Arz ve Talep" *İktisada Giriş I*, 50; Muhasebe Dersleri, "Fiyat" *Ekonomi*, erişim 01 Ekim 2019, <https://www.muhasabedersleri.com/ekonomi/fiyat.html>,

²²⁹ Ibn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, "sûk" md., 10: 167, 168.

²³⁰ Develioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, "bazâr" md., 84.

²³¹ Cengiz Kallek, "Pazar", *DİA*, c.34 (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 194.

Günümüzde ise pazar kelimesi yerine piyasa kelimesi kullanılmaktadır. Dilimize İtalyanca'dan geçmiş olan piyasa kelimesinin aslı "piazza" olup "meydan, çarşı, pazar yeri" gibi anlamlara gelmektedir.²³² Günümüzde daha çok kullanılmakta olan piyasa kelimesi anlam bakımından az önce bahsetmiş olduğumuz terimleri de ihtiva eden geniş kapsamlı bir ifadedir. Bu başlıkta ele aldığımız bilgilerden ve bu başlığın öncesinde incelemiş olduğumuz arz-talep kavramları üzerinden hareketle piyasa için bir tanım yapacak olursak; "Vereceği ücrete karşılık mal veya hizmet talep eden müşteri ile, alacağı paraya karşılık mal veya hizmet sunmak (arz etmek) isteyen bayiiin buluştukları ortama piyasa denir." Bu ortam (yani piyasa) belli bir mekan olabileceği gibi telefon, internet, fax, vs. gibi iletişim araçları vasıtasıyla kurulan iletişim sayesinde sağlanan haberleşme ortamı da olabilir.²³³

1.2.4.2. Piyasa Çeşitleri

Piyasa çeşitleri ile ilgili yapmış olduğumuz araştırmalarda farklı gruplandırmalar olmakla beraber geniş manada elde ettiğimiz sonuçlara göre sekiz çeşit piyasa türü tespit edilmiştir. Bu sekiz çeşit piyasayı üç grup altında ele alacağız. Şimdi sırasıyla bu piyasa çeşitlerini açıklayacağız.

1.2.4.2.1. Rekabet Açısından Piyasa Çeşitleri

Klasik ekole göre ekonomide dengeyi sağlayan ana unsur rekabettir. Rekabet olmazsa piyasadan söz etmek mümkün değildir. Bundan dolayıdır ki serbest piyasa ekonomisine serbest rekabet sistemi de denmektedir. Rekabet, üretimde gerek iş gücü gerekse kalite açısından en iyiye ulaşmayı hedeflemede etkin bir role sahiptir. Aynı zamanda rekabet sayesinde belli başlı bir kaç firma belli alanlarda söz sahibi olup bütün gücü eline geçirememekte, bu sayede de haksız kazanç elde etme yolunun önü kapanmış olmaktadır.²³⁴ Piyasa için bu denli önem arz etmekte olan rekabet kavramı tam ve eksiksiz olarak ikiye ayrılmaktadır. Şimdi ayrı ayrı bu iki başlığı ele alacağız.

²³² Etimoloji Türkçe. "Piyasa", *Piyasa Kelime Kökeni*, erişim 02 Ekim 2019, <https://www.etimolojiturkce.com/kelime/piyasa>

²³³ Oğuz, *İktisada Giriş Temel Kavramlar ve Prensipler*, 108.

²³⁴ Nazım Öztürk, *Maliye Politikası*, (Bursa: Ekin Yayınları, 2014), 21.

1.2.4.2.1.1. Tam Rekabet (Serbest Piyasa Ekonomisi)

Çok sayıda bayi' ve müşterinin bulunduğu, piyasaya giriş ve çıkışın serbest olduğu, bir müşterinin aynı ürünü birden çok bayide bulabildiği, bundan dolayı da bütün işlemlerin açık olarak yapıldığı piyasa türüne tam rekabet piyasası denir.²³⁵ Bu tür piyasada satıcılar genelde küçük ve orta boy işletmelerden oluşur. Tam rekabet piyasasında ne müşteri ne de bayi' tek başına piyasa fiyatını değiştiremez.²³⁶ Mal veya hizmetin bedeli arz-talep ilişkisi içerisinde karşılıklı olarak belirlenir ve bu denge içerisinde piyasa düzeni işler. Tam rekabet piyasasının varlığının bağlı olduğu belli başlı şartlar vardır. Şimdi maddeler halinde bu şartları inceleyeceğiz.

a) Piyasada çok sayıda bayi' ve müşteri olmalıdır. Tek üretici veya tek tüketicinin tasarrufuna bağlı kalarak piyasa fiyatının etkilenmesi mümkün olmamalıdır. Bu şart ekonomide "atomisite" kavramı ile ifade edilmektedir

b) Kalite açısından mallar "homojen", yani eşit kalitede olmalıdır.

c) Müşteri ve bayiin piyasaya giriş çıkışları serbest olmalıdır. Bu şartın ekonomi terimi olarak kullanımı ise "mobilité" ifadesidir.

d) Piyasa tamamen şeffaf olmalıdır. Yani müşteri mebia dair kalite, fiyat gibi konularda tam bilgi sahibi olmalıdır. Bu sayede bir malın cehaletten ötürü farklı mekânlarda farklı fiyatlarda satılmasının önü kesilmiş olur. Buna ekonomide "alenilik" veya "açıklık" denir.²³⁷

e) Ne müşteri tek bir bayi'e, ne de bayi' tek bir müşteriye bağlı kalmaz. Tam rekabetin olduğu piyasa türünde alışveriş bağımsız bir şekilde yapılır.²³⁸

Serbest piyasa ekonomisi devlet müdahalesinin pek veya hiç görülmediği bir ekonomidir. Ancak zaruri durumlarda toplum maslahatı gereği devlet tarafından yapılabilecek bazı düzenlemelere de açıktır.²³⁹

²³⁵ Üstünel, *Ekonominin Temelleri*, 215.

²³⁶ Onur Ceylan, "Monopol, Oligopol ve Tam Rekabetçi Piyasa", *Piyasa Rehberi*, erişim 04 Ekim 2019, <https://piyasarehberi.org/piyasa/80-monopol-oligopol-ve-tam-rekabetci-piyasa>,

²³⁷ Orhan Türkay, *Mikro İktisat Teorisi*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1986), 1:157,158; Oğuz, *İktisada Giriş Temel Kavramlar ve Prensipler*, 119; Kostakoğlu, "Arz ve Talep" *İktisada Giriş I*, 144.

²³⁸ Mecelle, md., 25, 965, 1197. 1288.

²³⁹ "Serbest Piyasa", *Matriks*, erişim 04 Ekim 2019, <https://www.matriksdata.com/website/serbest-piyasa>

1.2.4.2.1.2. Eksik Rekabet

Tam rekabet için az önce belirttiğimiz olmazsa olmaz kesin şartlardan bir veya bir kaçının olmaması durumunda oluşan piyasaya eksik rekabet piyasası denir. Kaynaklarda da geçtiği üzere gerçek hayatta en çok karşılaşılan piyasa türleri eksik rekabet türleridir.²⁴⁰ Eksik rekabet türleri bayi' ve müşteri açısından iki grup altında incelenir;

1) Bayi' yönünden: Monopol piyasası, düopol piyasası, triopol piyasası, oligopol piyasası

2) Müşteri yönünden: Monopson piyasası, düopson piyasası, triopson piyasası, oligopson piyasası

1.2.4.2.1.2.1. Bayi Yönünden Piyasa Türleri

Monopol (Tekel) Piyasası: Mono kelime anlamı olarak tek demektir. Ekonomi terimi olarak monopol tek bayi' ve çok sayıda müşterinin bulunduğu bir piyasa türüdür. Bu piyasa türünde tek bayi' bulunduğu için fiyatlar da onun belirlediği şekilde olmaktadır. TCDD bu piyasa türüne ülkemizden güncel olarak verilebilecek örneklerden biridir.

Düopol Piyasası: Dü iki demektir. Ekonomi terimi olarak düopol iki bayi' ve çok sayıda müşterinin bulunduğu piyasa türüdür. Bu piyasa türüne bir belde de sadece iki tane market olduğu ve bu beldede bulunan bütün halkın mecbur bu iki marketten alışveriş yapması gerektiği örneği verilebilir.

Triopol Piyasası: Tri (three) üç demektir. Bir ekonomi terimi olarak triopol üç bayi' ve çok sayıda müşterinin olduğu piyasa türüdür. Bu piyasa türü için de az önce verdiğimiz market örneğinin üçlüsü düşünülebilir.

Oligopol Piyasası: Kelime anlamı olarak oligo " azıl, az sayıda, azlık" gibi anlamlara gelir. Ekonomide ise az sayıda bayi'e karşın çok sayıda müşterinin olması durumudur. Aslında bundan önce bahsetmiş olduğumuz iki başlık oligopol piyasasını da izah etmektedir.

²⁴⁰ Oğuz, *İktisada Giriş Temel Kavramlar ve Prensipler*, 140; Kostakoğlu, "Arz ve Talep" *İktisada Giriş I*, 163; Fikir.Gen.Tr. "Piyasa Nedir, Piyasa Çeşitleri Nelerdir" *Piyasa Mekanizması: Arz Talep ve Fiyat Oluşumu*, erişim 04 Ekim 2019, <https://www.fikir.gen.tr/piyasa-nedir-piyasa-cesitleri-nelerdir/>

1.2.4.2.1.2.2. Müşteri Yönünden Piyasa Türleri

Monopson: Müşteri tek, bayi' çok sayıda olursa monopson piyasası oluşur. Kontrol altında tutulması gereken bir ürünü sadece devletin alması bu piyasa türüne örnek verilebilir.

Düopson: İki müşteri, çok sayıda bayi'den oluşan piyasa türüdür.

Triopson: Üç müşteri, çok sayıda bayi'den oluşan piyasa türüdür.

Oligopson: Önceki iki maddenin toparlayıcı niteliğinde bir başlıktır. Az sayıda müşteriye karşın çok sayıda bayiin olduğu piyasa türüne verilen isimdir.²⁴¹

1.2.4.2.2. Genişliği Açısından Piyasa Türleri

Genişlik açısından piyasa türleri yöresel, bölgesel, ulusal, uluslararası olarak dört başlık altında incelenir.²⁴² Bu dört kavramı bir x firması üzerinden örneklerle açıklayalım. Bu x firması ürettiği kıyafetleri sadece bir şehre satıyorsa/pazarlıyorsa bu yöresel (yerel) piyasa olur. Yine aynı x firması ürettiği kıyafetlerini Karadeniz bölgesine pazarlıyorsa bölgesel piyasa, Türkiye içerisinde bütün bölgelere pazarlıyorsa ulusal piyasa, başka ülkelere de pazarlıyorsa uluslararası piyasa olur.

1.2.4.2.3. Bey Akdine Konu Olan Malların Niteliği Açısından Piyasa Türleri

Bu başlığımızı mal ve hizmet piyasası ve faktör piyasası olarak iki konu altında açıklayacağız. Akde konu olan unsur mal ve hizmet ise mal piyasası oluşur. Örneğin petrol piyasası gibi. Akde konu olan mallar üretim faktörü de olabilir. Üretim faktörünün alınıp satıldığı piyasaya da faktör piyasası denir.²⁴³

²⁴¹ Üstünel, *Ekonominin Temelleri*, 215; Türkay, *Mikro İktisat Teorisi*, 157, 158; Oğuz, *İktisada Giriş Temel Kavramlar ve Prensipler*, 119; Kostakoğlu, *"Arz ve Talep" İktisada Giriş I*, 144; Ceylan, "Monopol, Oligopol ve Tam Rekabetçi Piyasa", *Piyasa Rehberi*, erişim 04 Ekim 2019, <https://piyasarehberi.org/piyasa/80-monopol-oligopol-ve-tam-rekabetci-piyasa>

²⁴² Fikir.Gen.Tr. "Piyasa Nedir, Piyasa Çeşitleri Nelerdir" *Piyasa Mekanizması: Arz Talep ve Fiyat Oluşumu*, erişim 04 Ekim 2019, <https://www.fikir.gen.tr/piyasa-nedir-piyasa-cesitleri-nelerdir/>

²⁴³ Muhasebe Hocası. "Piyasa Çeşitleri ve Özellikleri", *Mikro Ekonomi*, erişim 04 Ekim 2019, <https://muhasebehocasi.net/piyasa-cesitleri-ve-ozellikleri.html>; Fikir.Gen.Tr. "Piyasa Nedir, Piyasa Çeşitleri Nelerdir" *Piyasa Mekanizması: Arz Talep ve Fiyat Oluşumu*, erişim 04 Ekim 2019, <https://www.fikir.gen.tr/piyasa-nedir-piyasa-cesitleri-nelerdir/>

1.2.5. Değerlendirme

İslam hukukunda arz talep dengesi ile oluşturulan piyasa ortamında yapılan sözleşmelere bir önceki başlıkta değindiğimiz üzere alışveriş/bey' akdi denir. Yani bey' akdinin olduğu yerde piyasa vardır. Çünkü piyasa kişilerin sözleşmek üzere bir araya geldikleri mekandır. Dolayısıyla piyasa ile akit birbirinden ayrı değildir. Diğer ekonomik sistemlerde alışveriş ve ticaret sözleşmesi gibi isimlerle aynı benzerlik zikredilebilir.

Piyasa oluşumu başlığında aktarmış olduğumuz bilgiler, giriş kısmında bahsettiğimiz iktisadî sistemlerin her birisi için geçerli genel temel bilgilerdir. Ancak piyasanın özelde her bir ekonomik sistem için ayırt edici bazı özellikleri bulunmaktadır. Mesela kapitalist ekonomi sistemi için piyasa aşırı serbestiyet ve bol tüketimin olduğu bir düzeni ifade etmektedir. Kapitalist iktisadın sistem anlayışı az kişinin sermayeyi elinde tuttuğu, insanların çoğunun hem müşteri hem işçi olduğu, pazar noktasında adil düzenin olmadığı bir piyasa anlayışıdır. Kapitalist anlayışa tepki olarak ortaya çıkan sosyalist ekonomi sistemi ise bir karşı tepki olarak çıktığı kapitalist sistemden farklı piyasa özelliklerine sahiptir. Kapitalist sistemin sadece belli kişilerin cebini doldurmasına ve en çok emek sarfeden işçilerin genellikle en az kazanca sahip olup piyasada üzerinden en çok nemalanılan kesimin yine işçi sınıfı olmasına tepki göstererek ortaya çıkan sosyalist rejime göre herkes eşit kabul edilmiştir. Her ne kadar gerçekte uygulanmasa da ütöpik düşünce açısından kulağa hoş gelen bir sistem anlayışıdır. Gerçekte uygulanmasa da ifadesini kullandık çünkü sosyalist rejimin uygulandığı ülkelerde söylemde herkes eşit ama fiiliyatta yönetim ve ona yakın olanların ayrı bir tabaka oluşturdukları, eşitliğin ortadan kalktığı baskıcı bir rejim tatbik edildiği görülmüştür. Sosyalist ekonomi sisteminde pazar aşamasında fiyatlar sabit tutulmuştur. Çünkü özel teşebbüsün önünün kapatıldığı, üretim ve pazarın büyük oranda devlet kontrolünde olduğu piyasa anlayışı takip edilmiştir. Herşey devletin mülkiyeti olarak kabul edilmiş ve özel mülkiyete ciddi sınırlamalar getirilmiştir. Böyle bir ortamda akit hürriyetinden söz etmek oldukça zordur. Bu piyasa anlayışı ile hem kapitalist hem de İslamî sistemden ayrılmaktadır. İslam ekonomi sistemi ise ne kapitalist sistemin ön gördüğü gibi aşırı serbest ve adaletsiz dağılımın olduğu piyasa anlayışını ne de sosyalist rejimin ön gördüğü gibi özel mülkiyet ve akit hürriyetinin kısıtlandığı piyasa anlayışını desteklemektedir. Her ikisinden de ayrı olarak akitler

başlığında üzerine sıkça vurgu yaptığımız toplum maslahatını önceleyen aynı zamanda meşru daire içerisinde elde edilen ferdi mülkiyete de müsaade eden bir piyasa anlayışına sahiptir. İslam hukukunun piyasa anlayışı sadece toplum maslahatı ve hürriyet anlayışı bakımından değil başka hususlarda da diğer ekonomik sistemlerden ayrılmaktadır. Nitekim -her ne kadar ilgili bölümde diğer iktisadî sistemlerle İslam hukukunun ön gördüğü ekonomi sistemi arasında bir mukayesede bulunmasak da- ikinci bölümde ele alacağımız devletin piyasaya müdahale edip edemeyeceği meselesi görüş ayrılığının bulunduğu hususlardan birisidir.

Piyasa oluşumu ve çeşitleri başlığı altındaki bölümümüzde bu kadarı ile iktifa ediyoruz. Piyasaya dair bahsedilebilecek daha pek çok mesele var. Ancak biz sadece konumuz olan piyasaya müdahale hakkında bahsedeceğimiz meseleler için ön bilgi oluşturabilmesi adına özet niteliğinde bu bilgileri vermekle yetindik. Devletin piyasaya müdahale edip edemeyeceği, edebiliyor ise hangi şekillerde olabileceği gibi hususlar ikinci bölümde ele alınacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

DEVLETİN PİYASAYA MÜDAHALESİ

Bu bölümde ilk olarak fiyat belirleme hakkı kimin olduğu ve kâr haddi belirlenmesinin İslam hukukuna göre uygun olup olmadığı, kâr ile ilgili belli oranı bulunup bulunmadığı incelenecektir. Daha sonra piyasaya müdahale yani narh konusu incelenecek ve devletin piyasaya müdahale şekilleri aktarılacaktır. Sonrasında narha gerektiren durumlar başlığı ile narhın uygulanmasına sebebiyet verebilecek olan konular işlenecek, narhı uygulama noktasında İslam devletlerinde hisbe teşkilatının bu hususla ilgili görevleri aktarılacak,ve akabinde halihazırda ülkemizde geçerli olan modern iktisadın dayandığı beşerî hukuk ile İslam hukukunun ortak noktalarından narhın gerekçeleri ele alınacaktır.

2.1. TİCARETTE FİYAT BELİRLEME

Bu konuyu 1-Fiyat oluşumu, 2-Adil bir fiyat belirlemek olarak iki başlık halinde ele alacağız.

2.1.1. Fiyat Oluşumu

Fiyat daha önce de tanımlı yapıldığı üzere mal veya hizmetin değişim bedelidir.²⁴⁴ Bu bedelin oluşumu ise rastgele olmamaktadır. Belli başlı bazı faktörler vardır. Bu faktörlerle beraber fiyat oluşumu nasıl olur onu izah edeceğiz.

İnsanların çeşitli ihtiyaçları olmasına karşın bu ihtiyaçları karşılayan mal ve hizmetler sınırsız değildir. Mal ve hizmetlerdeki bu sınırlı durum bazı kurallara uymayı gerekli kılmıştır. Bu kurallar çerçevesinde üretimde kullanılan bazı kaynaklar vardır ki bunlara üretim faktörleri denir. Bu üretim faktörleri üretim maliyetini oluşturur. Toplam üretim maliyeti üretilen mal miktarına bölüdüğü zaman birim maliyet hesaplanır. Ürünün fiyatlandırılması yapılırken birim maliyet ve firmanın kâr yapısı temel ölçü

²⁴⁴ Üstünel, *Ekonominin Temelleri*, 109.

alınır. Bu anlattıklarımızın tamamı fiyat oluşumunu ifade etmektedir. Tüm bunların yanında tüketici kültür seviyesi, yaşam koşulları, mesleği ve yaş grubu ile; üretici üretim maliyeti üzerine koyduğu kar oranı, ürettiği miktar gibi durumlarla; devlet de aldığı siyasi ve ekonomik kararlar ve önlemlerle, vergilerle fiyatları ve fiyat oluşumlarını etkileyen faktörler arasında yer alır.²⁴⁵

2.1.2. Adil Bir Fiyat Belirlemek

Allah yeryüzündeki bütün mahlûkatı insanların hizmetine sunmuştur.²⁴⁶ İnsanların hizmetlerine sunulan nimetlerden en az ihtiyacı nispetinde faydalanması hayatta kalabilmesi için zaruridir. Bu nimetlerden yararlanmak için ise zaman içerisinde ticarete ihtiyaç duyulmuştur.²⁴⁷ Böylesi bir hayati önem arz etmesinden dolayı ticaret dinimizde de meşru kabul edilmiştir. "...وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا...:Allah ticareti helal faizi ise haram kıldı..."²⁴⁸

Ticaret bir malın belli bir bedel karşılığı alıcı ile satıcı arasında mübadele edilmesidir. Bu mübadeleye ticaret, mübadele ortamına piyasa, bedele ise semen adı verilir.²⁴⁹ Görüldüğü üzere ticarete bir ortam ve ortama uygun bazı kurallar mevcuttur. Bu demektir ki hayatta her şeyde olduğu gibi ticarete de bir denge olmak zorundadır. Bu dengenin en önemli unsurlarından biri ise fiyat/bedeldir. Çünkü İslam'da ticaret, her iki tarafın zarara uğratılmadan karşılıklı rıza ile belirleyecekleri bir semen üzerinden mal mübadelesidir.²⁵⁰ Rızayı zedeleyen, onu ortadan kaldıran durumlar İslâm hukukunda akdin ya fesad ya da butlan sebebidir. Şayet fiyatta bir aşırılık olacak olursa bu durumda karşılıklı rıza da haliyle ortadan kalkacaktır.

Peki, bedeli belirlemede öncelikli hak kimindir ve bedelin belirlenmesi nasıl olur? Bedelin belirlenmesinde öncelikli hakkın kime ait olduğu Nihat Dalgın'ın şu ifadelerinden çıkarılabilir: "Esnaf sattığı malın tespitinde kantarın topuzunu kaçırır aşırı kâr arzusuyla tekelcilik yapar ve fiyatlar fahiş miktarda yükselirse devletin müdahale etme ve ticari malların bedelini belirleme yetkisi vardır."²⁵¹ Bu ifadeye göre ticarete

²⁴⁵ Muhasebe Dersleri, "Fiyat" *Ekonomi*, <https://www.muhasabedersleri.com/ekonomi/fiyat.html>, erişim: 1 Ekim 2019

²⁴⁶ Bakara, 2/29; Casiye, 45/13.

²⁴⁷ Nahl, 16/80.

²⁴⁸ Bakara, 2/275.

²⁴⁹ Döndüren, *Ticaret ve İktisat İlmihali*, 272.

²⁵⁰ Nisa, 4/29.

²⁵¹ Dalgın, *Gündemdeki Tartışmalı Dini Konular*, 114.

semenin belirlenmesi hem gerçek hem tüzel kişilerde ilk olarak üretici veya satıcının hakkıdır. Ancak olası bozulmalarda devlet rayiç bedel²⁵² üzerinden semen belirleme yetkisini kullanabilir. Devlet müdahalede bulunarak semen belirleme yetkisinde ehli hibrenin (bilirkişinin) görüşlerinden de faydalanır. Dolayısıyla düzeni bozulmuş bir piyasa için ehli hibrenin de semen belirlenmesinde söz hakkı vardır.²⁵³ Devlet bir mal veya hizmet için bedel belirlerken üst sınır (tavan) ve alt sınır (taban) olarak farklı iki şekilde belirleyebilir:

a) Üst sınır (Tavan fiyat): Bayi'in malını satarken alabileceği en yüksek bedeldir. Bunun üzerine çıkması yasaktır. Tavan fiyat ile amaç tüketiciyi korumaktır. Bununla beraber üretici ve bayi'in de tamamen zarar görmemesi için az önce belirttiğimiz rayiç bedel veya piyasa denge fiyatına yakın bir bedel üzerinden tavan fiyat belirlenmesi yapılır.²⁵⁴ Tavan fiyat uygulaması normal düzenin bozulduğu piyasaları düzenlenmek için uygulanır. Uzun süre, sebepsiz yere veya piyasa denge fiyatından -üreticiyi/satıcıyı zarara uğratabilecek derecede- aşağıda uygulanması halinde birçok firmanın piyasadan çekilmesine veya ihtikarın canlanmasına neden olabilir ki bunlar tüketici için daha fazla zarara neden olabilir.²⁵⁵ Bu nedenle bu sınırlamanın zamanında yapılmasına ve gerek üretici gerek tüketici her iki tarafı da zarara uğratmayacak şekilde belirlenmesine dikkat edilmelidir. Günümüzde cerrahi maske satışlarına 1₺ üst sınır getirilmesi buna örnek verilebilir.²⁵⁶

b) Alt sınır (Taban fiyat): Bayi'in malını satarken isteyebileceği en düşük bedeldir. Bu bedelin altına inilmesi piyasa düzenini bozacağı için yasaktır.²⁵⁷ Taban fiyat ile amaç bolluk döneminde piyasada mal veya hizmet arzının fazla olması nedeniyle gelirleri düşecek olan üreticiyi ve bayi'i korumaktır.²⁵⁸ Günümüzde özellikle tarım ürünlerinin alım satımında görülür. Fındık Tarım Satış Kooperatifleri Birliği

²⁵² Rayiç Bedel: Bir malın (o günün şartlarında) piyasadaki kıymeti, alınıp satıldığı fiyat, sürüm değeri bkz. Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2013), "Râyic" md., 475.

²⁵³ İbn Âbidin, *Reddü'l-Muhtar alâ Dürri'l-Muhtar*, 9: 659; Abdurrahman, *et-Tes'ir ve Hükmühu*, 9, erişim 22 Kasım 2020, hssb.gov.sd/sites/default/files/0التسعير%20وحكمه.pdf; İbrahim Alallah Cevir el-Kâisî, "Hukmu't-Tes'iri'l-Cebrî fi'l-Fıkh'l-İslamî", *Irak Üniversitesi Dergisi (Mecelletü'l-Câmiatü'l-İslamiyye)* 26, sy.3 (2011): 123.

²⁵⁴ Hüseyin Arslan, *İslam'da Tüketici Hakları*, (Ankara: TDV Yayınları, 1994), 64.

²⁵⁵ Arslan, *İslam'da Tüketici Hakları*, 65; "Devletin Fiyat Kontrolü", erişim 28 Haziran 2020, https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/60562/mod_resource/content/0/4.%20Devletin%20Fiyat%20Kontrol%C3%BC%20Ve%20T%C3%BCketici%20Teorisi.pdf.

²⁵⁶ İHA, "Maske En Fazla 1 TL Olacak", (05.06.2020) erişim 01 Aralık 2020, <https://www.haber7.com/guncel/haber/2971504-maske-en-fazla-1-til-olacak>

²⁵⁷ Arslan, *İslam'da Tüketici Hakları*, 64.

²⁵⁸ Arslan, *İslam'da Tüketici Hakları*, 63.

(FİSKOBİRLİK), Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO) gibi kurumların ürünleri belirli bir fiyattan alıp ürünün fiyatının daha aşağı düşmesine müsaade etmemesi buna örnek verilebilir.²⁵⁹ İslam hukukunda bu her iki sınırın belirlenmesi veya belirlenen miktarların takibi işlemleri ise ihtisab müessesesi (hisbe teşkilatı) tarafından yürütülmüştür.²⁶⁰

Bedelin belirlenmesi hususuna gelince, aslında bu konuda net sabit bir kural yoktur. Ancak İslam'ın ön gördüğü ticaret anlayışından yola çıkarak bazı neticeler elde edebiliriz. İslam tekelci bir piyasayı değil serbest piyasa ekonomisini desteklemektedir.²⁶¹ Serbest piyasa ekonomisi ile hem müşterilerin hem de bayi'lerin kendi doğal sistemleri içerisinde ortak bir yol bulmasını istemektedir. Serbest piyasa ekonomisini destekliyor demek bayi nasıl fiyat belirlerse belirlesin karışılmaz demek değildir. Aksine herkes malını piyasaya sürsün, ortalama bir fiyat ortaya çıksın ve denge oluşsun demektir. Serbest piyasada kişi fiyat belirlerken piyasaya bakmak zorundadır. Bu durumda kişi kafasına göre bir fiyat belirleyemez. Böylece ürün gerçek değerinde veya gerçek değerine en yakın bedelle satılmış olur. Yani serbest piyasa şartları sağlanırsa hem alıcı hem de satıcı bundan kâr eder.²⁶² Tabi burada anlaşmalı olarak tüccarların tamamının yüksek bir fiyat biçmesi gibi zararlı durumların hasıl olması da muhtemeldir. Belki tüm esnafların böyle bir anlaşma yapıp piyasayı zor duruma düşürmesi zor bir ihtimal gibi düşünülebilir. Bizim burada kastettiğimiz firmaların sayısının az olması veya bir kaç firmanın piyasada söz sahibi olmak için bir araya gelmesi gibi tekelci yaklaşımlardır. Bunun önüne geçme adına yapılabileceklerle biraz sonra bahsedeceğimiz ve bu çalışmayı yapmamıza neden olan narh/tes'ir konusunda bir açıklama getireceğiz.

2.2. KÂR HADDİ

İslam hukukunda kâr haddi meselesi narhla doğrudan bağlantılı bir konudur. Hatta narh ve kâr haddi girift bir yapıdadır demek daha doğru olacaktır. Aradaki

²⁵⁹ "Devletin Fiyat Kontrolü", 33, erişim 28 Haziran 2020, https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/60562/mod_resource/content/0/4.%20Devletin%20Fiyat%20Kontrol%C3%BC%20Ve%20T%C3%BCketici%20Teorisi.pdf

²⁶⁰ Arslan, *İslam'da Tüketici Hakları*, 64.

²⁶¹ Tabakoğlu, *İslam ve Ekonomik Hayat*, 101.

²⁶² Ömer Faruk Habergetiren, *İslam Hukukunda Sermaye ve Sermaye Hareketleri*, (İstanbul: Kitabi Yayınları, 2015), 137.

bağlantıyı kısaca izah edecek olursak: "Narh piyasa fiyatlarına sınırlamanın konulmasını, kâr haddi ise narhta kullanılan bir ölçüyü ifade etmektedir." Yani narhı doğrudan alakadar eden bir konudur. Kâr haddi meselesi, piyasaya müdahale ile ilgili yakın bağlantısından dolayı aktarılması gereken önemli bir konudur. Ayrıca İslam hukukunda pazar ve sonrası aşamalarda tüketici haklarının korunmasına önem verilmiştir. Kâr haddi de pazar aşamasında uygulanan tüketici hakkını koruma yöntemlerinden biridir. Bu nedenle konuya ek olarak İslam hukukunda tüketici hakları konusu ele alınacaktır.

2.2.1. Kâr Kavramı ve Kâr Haddi

Kâr kelime anlamı olarak; "Alışverişin sağladığı para kazancı, girişimcinin (üretici veya satıcı) üretimden aldığı pay, maliyet fiyatıyla satış fiyatı arasındaki fark, bayii ürünü satarken maliyet veya alış fiyatı üzerine eklemiş olduğu fazlalık."²⁶³ Gibi anlamlara gelir. Arapça'da "kazanç, getiri, gelir, fayda, menfaat, satış fiyatı ile maliyet arasındaki fark" anlamlarına gelen "ربح" (rıbh) kelimesi ile ifade edilir.²⁶⁴

Piyasa fiyatlarını büyük oranda arz talep dengesi belirlemektedir. Ancak bu durum daha önce de belirttiğimiz üzere normal piyasa şartlarında görülmektedir. Şayet piyasa düzeni suni müdahalelere maruz kalarak zarar görmüşse piyasa fiyatı ile ilgili farklı düzenlemeler devreye girebilmektedir. Zikredilen düzenlemeler devletin mebiin arzına yönelik tedbirleri veya doğrudan semeni etkileyen bazı sınırlamalar getirmesi gibi durumlardır. Semen üzerine yapılan müdahale olarak narh/tes'ir, bahsi geçen tedbirlerden en meşhur olanıdır. Bir sonraki başlıkta ele alacağımız konu olan narhla ilgili şunu zikretmek gerekir ki kâr haddi konusu ile doğrudan bağlantılıdır. Çünkü semen üzerinde yapılan müdahale bir anlamda doğrudan kârı etkileyen bir durumdur. Bu nedenle ortada girift bir yapı görünmektedir. Ancak şöyle bir ayırım vardır: Narh bedelin azami veya asgari seviyesini belirleme manasında kullanılan bir terimdir. Kâr haddi ise narh konulmasında kullanılan bir ölçüdür.²⁶⁵

²⁶³ TDK, Büyük Türkçe Sözlük, erişim tarihi: 06 Aralık 2018, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts

²⁶⁴ Ibn Manzur, *Lisani'l-Arab*, "rıbh" md., 2:442; Zebidi, *Tacu'l-Arus*, "rıbh" md., 6: 379; *Mv.F*, "Rıbh", 22:84.

²⁶⁵ M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: MEB Yayınları, 1993), "narh" md., 2: 654-656.; İbrahim Kafi Dönmez, "İslam Hukukunda Alışverişte Kâr Haddi Araştırmasına Dair Tenkîdî Görüş: 6", *İslam Hukukuna Göre Alışverişte Vade Farkı ve Kâr Haddi*, Ed. Ali Şafak, Hayreddin Karaman (İstanbul: İlmî Neşriyat, 1989), 156.

İslam iktisadı, ticareti doğruluk ve dürüstlük olan ahlaki ilkeler üzerine kurmuştur.²⁶⁶ Yani tarafların birbirini aldatmasına veya rızasız bir alışveriş akdi kurulmasına İslam'da müsaade yoktur. Mesela sahabeden Habban b. Munkız alışverişte çok aldatılmaktadır. Durumu Rasulullah (s.a.v)'a iletildiğinde Hz. Peygamber ona şu öğütte bulunmuştur: "*Alışveriş yapacağında şöyle de; aldatma yoktur.*"²⁶⁷ Bunu hadis alimleri yorumlarken şu açıklamayı yapmışlardır; "(İslam'da) aldatma yoktur". Çünkü din (İslam) samimiyettir.²⁶⁸ Yani İslam'da her alanda olduğu gibi ticarete de öncelik ahlak ilkeleridir. Aldatma (gabn) ise ahlak ilkelerine aykırı, çirkin bir davranıştır. Gabn ile ilgili ölçüyü daha önce verdiğimiz için burada tekrar bahsetmeyeceğiz.²⁶⁹ İlgili başlıkta da verdiğimiz bilgiler üzere gabn uygulama olarak İslam ticaret ahlakına hanel getirecek bir davranıştır. Çünkü aldatılma halinde müşteri kendisinden malın değerinden fazla ücret talep edildiğini bilmediği için ortada fahiş kâr bulunmaktadır.²⁷⁰ Böyle bir durum ise İslam hukukçularınca hoş karşılanmamış, mekruh görülmüştür.

İslam hukukunda mebi çeşidine göre yüzde hesabı yapılarak belli bir kâr oranı tahsis edilmemiştir. Ancak bu durum İslam'ın iktisadî alanı ihmal ettiği anlamına gelmemektedir. Bilakis İslam kârın tespiti ve tahdîdi hususunda herhangi bir kayıt getirmeyerek iktisadî düzene ne kadar önem verdiğini ortaya koymuştur. Çünkü piyasa başlığımızda değindiğimiz üzere hammadde temini, iş gücü, teknolojik gelişmişlik seviyesi gibi arz faktörleri ve tüketicinin gelir seviyesi, örf-adetler, nüfus dağılım oranları gibi talep faktörleri bir malın maliyetini etkileyen önemli etkenlerdir. Kâr oranı ise maliyete göre belirlenir. Zikredilen maliyet faktörleri her bölge ve zaman için aynı nitelikte olamayacağına göre İslam'ın belli bir kâr haddi koymaması yerinde ve hikmetli bir uygulamadır.²⁷¹ Hz. Peygamberin gelen narh talebini reddetmesinin sebeplerinden birinin bu düşünce olması muhtemeldir.²⁷² Bununla beraber doğrudan fiyat belirleme

²⁶⁶ Müslim, *İman*, 164; Tirmizi, *Buyu'*, 4; İbn Mace, *Ticaret*, 3.

²⁶⁷ Buhari, *Buyu'*, 48; Müslim, *Buyu'*, 48; Ebu Davud, *Buyu'*, 66.

²⁶⁸ Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalani, *Fethu'l-Bari Şerhu Sahih-i'l-Buhari* (Riyad: Darü's-Selam, 2000/1421), 4: 426; Zeynüddin Ahmed b. Ahmed b. Abdi'l-Lâtifi'z-Zebîdî, *Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi*, çev: Kamil Miras, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1984), 6: 424; Muhammed Taki Osmanî, *Tekmiletü Fethü'l-Mülhim*, (Dimeşk: Daru'l-Kalem, 2006), 4: 245.

²⁶⁹ Bkz. s.27

²⁷⁰ Servet Armağan, "İslam Hukukunda Alışverişte Kâr Haddi Araştırmasına Dair Tenkîdî Görüş: 5", *İslam Hukukuna Göre Alışverişte Vade Farkı ve Kâr Haddi*, Ed. Ali Şafak, Hayreddin Karaman (İstanbul: İlmî Neşriyat, 1989), 171.

²⁷¹ Celal Yeniçeri, "İslam Hukukunda Alışverişte Kâr Haddi Araştırmasına Dair Tenkîdî Görüş: 6", *İslam Hukukuna Göre Alışverişte Vade Farkı ve Kâr Haddi*, Ed. Ali Şafak, Hayreddin Karaman (İstanbul: İlmî Neşriyat, 1989), 188.

²⁷² İbrahim Kafi Dönmez, "İslam Hukukunda Alışverişte Kâr Haddi Araştırmasına Dair Tenkîdî Görüş: 6", 159.

şeklinde olmasa da itidalli olmayı tavsiye eden naslar da vardır. Mesela bir hadisinde Hz. Peygamber alıcı ve satıcı için şöyle bir nasihatte bulunur; "*(Malını) satarken cömert ve (bir malı) satın alırken cömert olana Allah merhamet eder.*"²⁷³ Aslında Allah Rasulü (s.a.v) bu nasihati ile her iki tarafa, karşı tarafın menfaatini de gözetici bir ahlak ile hareket etmeyi öğütlemektedir. Hadiste geçtiği gibi şayet alıcı da satıcı da cömert davranır fiyat buna göre belirlenirse işte o zaman fiyatlarda aldatma ve aldanma olmaz. Bu ve benzeri hadislerden anlaşıldığı üzere Hz. Peygamber piyasaya doğrudan müdahale ile sınırlandırmak yerine -tıpkı kalpleri İslam'a zamanla zorlamadan ısırdığı gibi- tavsiye ve nasihatlerle kendiliğinden ahlak ilkeleri ile bezenmiş bir ticaret ortamı oluşmasını istemiştir. Aynı şekilde ayette de Allah haksız ve haram kazanç sebeplerini yasaklamış,²⁷⁴ böylece bir anlamda ahlak ilkelerince ticaret yapılmasını emretmiştir.

Kâr az önce izah ettiğimiz üzere yapılan ticarete maliyet üzerine eklenen farktır. Ticaret yapmak ne kadar meşru ise kâr elde etmekte o kadar meşrudur. Çünkü insanların ticaret yapmalarındaki asıl amaç kâr elde etmektir ve kârsız bir ticari hayat düşünmek oldukça muhaldir. İslam dini insanlar için dünya hayatında işlerini zorlayıcı değil kolaylaştırıcı ilkelere sahip olduğuna göre İslam'da kâr meşrudur. Naslarda kâr için belli bir sınırlama gelmemiş, belirtilen genel ticaret kuralları içerisinde kalmak şartı ile bayi' özgür bırakılmıştır.²⁷⁵ Ancak bu serbestlik, müşterileri zor duruma sokacak, haksız kazanç elde etmeye varacak derecede olmaması şartı ile sınırlıdır. Her ne kadar İslam serbest piyasa üzerine önemle titrese de tüketicinin haklarını korumak için gerekli ihtimamı aynı şekilde göstermektedir.

Kâr haddi ile ilgili naslarda kati manada delil bulamayan fakihler ise meseleye çözüm bulma adına bulunulan bölgenin örfünden yararlanmayı tercih etmişlerdir.²⁷⁶ Mesela Hanefilerin bir malın, bilirkişinin belirleyeceği fiyattan çok fazla bir fiyata satılmasını gâbn gördükleri ifade edilmektedir. Malikiler ise Hz. Ebu Bekir'in (33/634) uygulamasını esas alarak malın değerinin üçte birini aşan fiyatı fahiş kabul etmişlerdir.²⁷⁷ Bu iki mezhebin ve diğer mezheplerin yoğunlukta olduğu bölgeler ve örfleri göz önüne alındığında görülür ki İslam'da kârın sınırı belirlenirken örfün ciddi

²⁷³ Buhari, *Buyu'*, 16

²⁷⁴ Nisa,4/29.

²⁷⁵ Dalgın, *Gündemdeki Tartışmalı Dini Konular 2*, 107.

²⁷⁶ Kâsâni, *Bedaiu's-Sanai*, 5: 223

²⁷⁷ Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî el-Makdisî, *el-Muğni*, (Riyad: Daru Alemlî'l-Kütüb, 1997/1417), 4: 152.

manada etkisi bulunmaktadır. İmam Âzam ise, kâr en fazla sermaye miktarı kadar elde edilebilir demiştir. Yani bin liralık mal en fazla onun iki katı fiyatı olan iki bin liraya satılabilir diyerek tüketicinin korunması için bir içtihatla bulunmuştur.²⁷⁸

Devletin piyasaya müdahalesinde en önemli gerekçelerden biri de maslahat gereği tüketici haklarının korunmasıdır. Bu nedenle tüketiciye bazı muhayyerlikler sunulmuştur. Bu bağlamda kâr haddi belirlenirken tüketicinin haklarının korunmasına özen gösterilmesinden ötürü İslam'da tüketici hakları hususuna değinmenin de önemli olduğunu düşünüyoruz.

2.2.2. İslam'da Tüketici Hakları

Hak kavramı lügatte batılın zıttı, vazife, sorumluluk, mutabakat ve muvafakat gibi anlamlara gelir.²⁷⁹ Fıkhın alt dallarında çeşitli terim anlamları kazanmış olan "hak" kavramı için ortak bir tanım yapacak olursak ıstılahta; "Hukuk düzeninin şahıslara tanıdığı ve koruduğu maslahatlardır" anlamına gelir.²⁸⁰

Tüketici hakları hukuki boyutta sanayi devrimi sonrası ortaya çıkmış bir kavramdır. Ancak iktisadî ve içtimai hayat çerçevesinde düşündüğümüzde tüketici haklarının mevcudiyeti tarih olarak daha eski dönemlere dayanmaktadır. Toplumda iktisadî yapının bozulmaması için yapılan ticari düzenlemeler dolaylı olarak tüketici haklarının korunmasını da kapsamaktadır.²⁸¹ İslam hukukunda da tüketicinin korunması hususuna önem verilmiştir. Hatta öyle ki narh başlığında değineceğimiz üzere tüketici olarak toplumun zarar görmesi durumunda devlet piyasaya müdahalede dahi bulunabilmektedir. Mebi' veya bayi' ile ilgili sorunlarda müşteriye/tüketiciye sunulan muhayyerlik hakları bunun en önemli göstergesidir. Tüketicinin korunmasına önem verildiğinin bir diğer delili ise bizzat devletin piyasayı denetlemesi ve ihtiyaç halinde düzenlemesidir. Bu görev İslam'ın ilk dönemlerinde hisbe teşkilatı ile sağlanmış, ileriki dönemlerde ahilik ve loncalar gibi faklı teşkilatlar aynı görevi sürdürmüşlerdir. Bu hususla ilgili detaylar ileride verilecektir.

²⁷⁸ *Fetâvâ'l-Hindiyye*, (y.y: Matbatü Emiriyye, 1310), 3: 164; Osman Eskicioğlu, *İslam ve Ekonomi*, (İzmir: Çağlayan Matbaası, 1999), 105.

²⁷⁹ Ibn Manzûr, *Lisani'l-Arab*, "hkk" md., 10: 49; Razi, *Muhtaru's-Sıhah*, "hkk" md., 62; Zebidî, *Tacu'l-Arus*, "hkk" md., 25: 166.

²⁸⁰ Hasan Hacak, "İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi", (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2000), 64.

²⁸¹ Alkış, "İslam Hukuku Açısından Tüketicinin Korunması", 18.

İslam hukukunda tüketicinin korunması meselesi üç ayrı aşamada ele alınmıştır. İlk olarak tüketicinin üretim aşamasında korunması gerekir. Satın alınması için piyasaya sürülen mal ve hizmetler maksat ve isteklere uygun üretilmemiş ise, niteliksiz, göze ve gönle hitap etmeyecek derecede kötü ve kalitesiz ise tüketici henüz üretim aşamasında mağdur edilmiş olur. O halde tüketicinin üretim aşamasında korunması için üretilen malların maksad uygun olması, sağlam ve kaliteli olması, göze hitap eden güzel bir ürün veya hizmet olması hususlarına dikkat edilmelidir.²⁸² Bu kısım devlet tarafından kontrol edilebilir olsa da aslında kendisinde bir anlamda tüketici olan üreticinin ahlaki olarak işini düzgün yapması ile alakalı bir durumdur. Kısacası bu kısım üreticinin görevidir denilebilir.

İkinci olarak tüketici pazar aşamasında korunmalıdır. Bu ise çarşı ve pazarların denetlenip düzenlenmesi ve alışveriş esnasında gerçek dışı tanımlardan kaçınılması ile olur. Gerçek dışı tanımlardan maksat malın kalitesi veya semeni hususunda gerçeği yansıtmamak olabileceği gibi malı almayacağı halde müşteri gibi görünüp fiyat artırmak için piyasayı kızıştırma (neceş) şeklinde de olabilir.²⁸³ Hz. Peygamber bu davranışı yasaklamıştır.²⁸⁴ Bu kısım ise kısmen bayii görevi olmakla birlikte devletin de görevidir. Bu görevi İslam'da hisbe teşkilatı yürütmüştür.

Üçüncüsü ise tüketicinin pazar aşaması sonrasında korunmasıdır. Bu kısımda tüketicinin semen bakımından ve kusurlu mallar bakımından korunması gerekmektedir.²⁸⁵ Müşterinin semen bakımından korunması konusu muhayyerliklerden aldanma muhayyerliği ile de bağlantılı bir konudur. Aldanma (gabn) ile ilgili birinci bölümde bilgi verdiğimiz için tekrar anlatmayacağız. Tüketicinin kusurlu mal bakımından korunması ise İslam hukukunda kendisine tanınan muhayyerlikler sayesinde olmaktadır. Tüketici haklarının korunmasında muhayyerliklerin önemi ve devletin piyasaya müdahalesi ile ilgili bağlantısı hakkında kısa bir bilgilendirme yapacağız.

²⁸² Celal Yeniçeri, *İslam Açısından Tüketim, Tüketicinin Korunması ve Ev İdaresi*, (İstanbul: İfav Yayınları, 1996), 121-129; Alkış, "İslam Hukuku Açısından Tüketicinin Korunması", 64-67.

²⁸³ Yeniçeri, *İslam Açısından Tüketim, Tüketicinin Korunması ve Ev İdaresi*, 130-137; Alkış, "İslam Hukuku Açısından Tüketicinin Korunması", 89.

²⁸⁴ Buhari, *Buyu'*, 60; Müslim, *Buyu'*, 10-13.

²⁸⁵ Yeniçeri, *İslam Açısından Tüketim, Tüketicinin Korunması ve Ev İdaresi*, 137-145

2.2.2.1. Muhayyerlik Hakkı

Muhayyerlik kelimesi Arapça "hyr" kökünden türemiştir. Lügatte "iki şeyden birini (iyi olanı) seçmek" anlamına gelir.²⁸⁶ İstılahta ise "akdi geçerli kılmak ile feshetmek arasında seçme hakkına sahip olmak" anlamına gelir.²⁸⁷ İslam hukukunda muhayyerlikler, akitlerin üzerine bina edildiği karşılıklı rızanın zedelenmesi durumunda ortaya çıkar. Muhayyerliklerin meşruiyet gerekçesi aldanma riskini azaltmak ve güvene dayalı sağlıklı akitler kurulmasına yardımcı olmaktır.²⁸⁸

Muhayyerlik hakkının mevcudiyeti hususunda fakihlerin ittifakı olmakla beraber muhayyerlik türleri konusunda ihtilafları vardır.²⁸⁹ İslam hukuk doktrininde kırka yakın muhayyerlik türünden söz edilmektedir.²⁹⁰ Mecelle'de ise muhayyerlikler vasıf, şart, ru'yet, ayb, ta'yin, nakd ve gabn ve tağrir olarak yedi bölümde ele alınmaktadır.²⁹¹ Biz de burada devletin müdahalesi ile de bağlantılı olarak tüketici haklarını koruması yönünden önemli gördüğümüz dört muhayyerliği ele alacağız.

2.2.2.1.1. Ayıp Muhayyerliği (Hıyarı'l-Ayb)

Ayıp sözlükte "kusur, eksiklik" anlamlarına gelmektedir.²⁹² İstılahta ise Mecelle'nin tanımıyla "Ehil ve erbabı nezdinde malın değerinde noksanlık meydana getiren kusurdur."²⁹³ Satın alınan malda alırken görülmeyen bir kusurun daha sonra farkedilmesi durumunda müşterinin malı geri iade hakkı bulunmaktadır. Şayet iade yapılması mümkün değil ise karşılıklı rızaya dayalı olmak kaydıyla anlaşılan bedelde indirim yapılabilir.²⁹⁴ Akdin mahallinde (malda) bulunan kusurdan ötürü tanınan bir hak olması nedeniyle İslam hukukunda bu hakka ayıp muhayyerliği denir. Ayıp muhayyerliği genelde akdin konusunda olup müşterinin sonradan farkı olduğu maddi

²⁸⁶ Ibn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, "hyr" md., 4: 266; Zebidî, *Tacu'l-Arus*, "hyr" md., 11: 241.

²⁸⁷ Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-Hükkam Şerhu Mecelleti'l-Ahkam*, 1: 206.

²⁸⁸ Çolak, *İslam Borçlar Hukuku*, 112.

²⁸⁹ Alkış, "İslam Hukuku Açısından Tüketicinin Korunması", 52.

²⁹⁰ Yaman ve Çalış, *İslam Hukukuna Giriş*, 253.

²⁹¹ Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-Hükkam Şerhu Mecelleti'l-Ahkam*, 1: 409.

²⁹² Ibn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, "ayb" md., 1: 633.

²⁹³ Mecelle, md. 338.

²⁹⁴ Yeniçeri, *İslam Açısından Tüketim, Tüketicinin Korunması ve Ev İdaresi*, 143; Mevsilî, *el-İhtiyar*, 1-2: 268; Çeker, *İslam Hukukunda Akitler*, 85.

kusurlarda olur.²⁹⁵ Müşteri malda görmüş olduğu bu kusurdan ötürü dilerse akdi fesheder dilerse akit geçerlidir.²⁹⁶

Ayıp muhayyerliğinin Kur'an'da delili karşılıklı rızayı emreden ayetlerdir.²⁹⁷ Hadislerde ise "*Bir kimsenin bir şey satıp da o maldaki kusuru açıklamaması helal değildir.*"²⁹⁸ ve "*Hiç bir kimseye hastalıklı veya ayıplı olduğunu bildiği bir şeyi, ayıbını haber vermeden müşteriye satması helal olmaz.*"²⁹⁹ buyrulurak müşterinin/tüketicinin malın ayıbı hususunda aldatılmaması emredilmiştir.

Kişinin, mahaldeki ayıptan dolayı muhayyer olabilmesi için:

- 1) Ayıbın malın kıymetini eksiltecek kadar fazla olması
- 2) Mahaldeki ayıbın teslim sonrası ve fesih esnasında mevcut olması
- 3) Malın değişime uğramadan kalmış olması³⁰⁰
- 4) Müşterinin malı teslim aldığı esnada maldaki ayıbı görmemiş olması³⁰¹ gibi şartların bulunması gerekir.³⁰²

Müşterinin maldaki ayıbı öğrendikten sonra sarahaten veya delaleten akde razı olması, ayıbı öğrendiğinde akdi iptal etmemesi, malda herhangi bir tasarrufta bulunması veya mebi müşteride iken kendi hatası ile mebiye yeni bir ayıbın meydana gelmesi gibi durumlarda ise müşterinin muhayyerlik hakkı sakıt olur.³⁰³

İslam hukukuna göre mutlak bir alışverişte mebiin her türlü kusurdan uzak olması gerekir.³⁰⁴ Mebi veya semende olan herhangi bir kusur taraflar arası rızayı zedeleyen bir durumdur. Akitlerde tarafların rızası ise sıhhat şartlarındandır.³⁰⁵ Malda bulunan kusur nedeniyle müşterinin mağdur olamaması ve dolayısıyla tarafların rızasının ortadan kalkmaması için gerekli denetlemelerde bulunmak veya gerektiğinde hukuki müdahale ile piyasa düzenini muhafaza etmek devletin yetkileri arasında zikredilebilir. Nitekim Hz. Peygamber'in bir devlet başkanı olarak pazar denetimi esnasında buğdaya elini daldırması ve kabın alt kısmının yaş olduğunu görünce buğday

²⁹⁵ Yaman ve Çalış, *İslam Hukukuna Giriş*, 255.

²⁹⁶ Çolak, *İslam Borçlar Hukuku*, 120.

²⁹⁷ Bakara, 2/188.; Nisa, 4/29.

²⁹⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3: 491.

²⁹⁹ Buhari, *Buyu'* 19

³⁰⁰ Mecele, md., 344.

³⁰¹ Mecele, md., 341, 343.

³⁰² Çeker, *İslam Hukukunda Akitler*, 85; Alkış, "İslam Hukuku Açısından Tüketicinin Korunması", 52; Osmanî, *Fıkhu'l-Buyu'*, 2: 1179; Çolak, *İslam Borçlar Hukuku*, 121.

³⁰³ Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslami*, 4: 567, 568; Mevsilî, *el-İhtiyar*, 1-2: 269-271; Çeker, *İslam Hukukunda Akitler*, 86; Osmanî, *Fıkhu'l-Buyu'*, 2: 1181.

³⁰⁴ Mecelle, md., 336; Mevsilî, *el-İhtiyar*, 1-2: 268.

³⁰⁵ Çolak, *İslam Borçlar Hukuku*, 119.

satıcısına uyarıda bulunması³⁰⁶ bu konuda delilimiz olabilir. Aldanma (gabn) ile alakalı olan bu hadis, ıslak buğdayların alta gizlenmesinden dolayı malın ayıbının gizlenmesi olarak da zikredilebilir. Bu hadise binaen İslam hukukunda tüketicinin korunması için malın ayıbı ile ilgili husus hisbe teşkilatı tarafından denetlenen ve bu anlamda gerektiğinde devlet tarafından uyarmak suretiyle de olsa müdahale edilen bir husus idi. Hisbe teşkilatının görevleri bilahare kendi başlığı altında verilecektir.

Günümüzde ise devlet tüketici haklarını kanunlar ile koruma altına almıştır. Bu kanunlar içerisinde malda görülen kusurdan dolayı tüketicinin hakkını koruyan maddeler de bulunmaktadır. Yani bir anlamda ayıp muhayyerliği gerektiğinde devletin müdahale edebileceği alanlar arasında yer almaktadır.

2.2.2.1.2. Vasıf Muhayyerliği (Hıyaru'l-Vasf)

Belli bir vasfından dolayı alınan malda aranan özelliğin bulunmadığının anlaşılması durumunda müşterinin akdi geçerli kılma veya feshetme yetkisine vasıf muhayyerliği denir.³⁰⁷ Vasıf muhayyerliği ayıp muhayyerliği ile benzerlik gösterir. Her ikisinde de malda kusur bulunması ortak özelliktir. Ancak aradaki fark ayıp muhayyerliği maldaki maddi kusuru, vasıf muhayyerliği malın vasfındaki/özelliklerindeki kusuru ifade eder.³⁰⁸ Bilgisayarla yazı yazmasını biliyor diye alınan kişinin bilgisayar kullanamaması, yarış atı diye alınan hayvanın bu özelliği taşımaması bu muhayyerliğe örnek verilebilir.

Vasıf muhayyerliği bayiin kasti olarak yanlış beyanda bulunmasından kaynaklanabileceği gibi bayiin bir kasti olmaksızın da gerçekleşebilir. Kastî olarak yanlış yönlendirmeye tedlis denir ki burada bayiin amacı mala olan rağbeti artırmaktır.³⁰⁹ Satılacak ineğin sütü bol sanılması için satmadan bir kaç gün önce sağılmayıp memelerine süt birikmesini sağlamak buna örnek verilebilir. Bu durum hadiste Hz. Peygamber tarafından yasaklanmıştır.³¹⁰

³⁰⁶ Müslim, *İman*, 164; Ebu Davud, *Buyu'*, 50; Tirmizi, *Buyu'*, 72.

³⁰⁷ Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslami*, 4: 522; Çeker, *İslam Hukukunda Akitler*, 88; Yaman ve Çalış, *İslam Hukukuna Giriş*, 256; Osmanî, *Fıkhü'l-Buyu'*, 2: 1183; Çolak, *İslam Borçlar Hukuku*, 126.

³⁰⁸ Çeker, *İslam Hukukunda Akitler*, 88; Yaman ve Çalış, *İslam Hukukuna Giriş*, 256; Osmanî, *Fıkhü'l-Buyu'*, 2: 1183; Çolak, *İslam Borçlar Hukuku*, 126.

³⁰⁹ Yaman ve Çalış, *İslam Hukukuna Giriş*, 256.

³¹⁰ Buhari, *Buyu'*, 64; Müslim, *Buyu'*, 11.

Bayiin kastî olarak yanılmadığı cins veya vasıftaki eksikliğe ise galat denir. Kusur vasıfta ise vasıf muhayyerliği söz konusu olur.³¹¹ Ancak kusur cinste ise akit batıl olur.³¹² Altın diye alınan madenin demir çıkması buna örnek verilebilir.

Vasıf muhayyerliğinde müşteri dilerse mebi reddeder, dilerse akdi geçerli kılar. Vasıfların semende hissesi olmadığı için semenden indirim talebinde bulunamaz.³¹³

Ayıp muhayyerliğinde malda bulunan eksikliğin malın kalitesini düşürmesi söz konusu idi. Aynı şekilde malın vasfında bulunan eksiklik de onun kalitesini zedeleyici bir kusurdur. İslam hukukunda malın kalitesini kontrol hisbe teşkilatının görevidir. Vasıf muhayyerliği ile alakalı bir diğer husus ise aldatıcı reklam bulunmasıdır. Aldatıcı reklam malın aslında olmayan özelliğın satış esnasında varmış gibi gösterilmesidir ki bu da vasıf muhayyerliği ile benzerlik göstermektedir. Yine aynı şekilde aldatıcı reklam yapılmaması için piyasayı denetlenmek hisbe teşkilatının görevleri arasındadır. Dolayısıyla vasıf muhayyerliği devletin müdahale alanları arasında zikredilebilir.

2.2.2.1.3. Hıyanet Muhayyerliği (Hıyaru'l-Hıyanet)

Ticârî malın ilk değerini, maliyetini ilan ederken sözle (veya üzerine yapıştırılan etiketle) yapılan aldatmadır. Tevliye (alış fiyatı veya maliyet üzerine kâr koymadan yapılan satış sözleşmesi), murabaha (alış fiyatı veya maliyet üzerine belli bir kâr ilâvesiyle yapılan satış sözleşmesi) veya vazia (güvene dayalı olarak cereyan eden emanet akdi) gibi satışlarda meydana gelir.³¹⁴ Tevliye ve vazia türü alışverişlerde müşteri bayiin hıyanet ettiğini anlarsa aldatıldığı miktarın semenden indirimini talep eder. Murabahada ise müşteri isterse akdi fesheder isterse geçerli kılar.³¹⁵ Hanefilere ve Malikilere göre müşteri satın aldığı malı bütün semeni ile kabul etmek veya akdi iptal etmek arasında muhayyerdir. Tevliye satışında hıyanet miktarının semenden düşürülmesi hakkı vardır.³¹⁶ Şafii ve Hanbelilere göre hıyanet sebebiyle kişinin muhayyerlik hakkı yoktur. Hıyanet miktarı semenden düşülür.³¹⁷

³¹¹ Yaman ve Çalış, *İslam Hukukuna Giriş*, 256.

³¹² Mecelle, md., 208.

³¹³ Mecelle, md., 310; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslami*, 4: 523; Mevsîlî, *el-İhtiyar li Ta'lili'l-Muhtar*, 1-2: 262; Çolak, *İslam Borçlar Hukuku*, 126. (Ancak karşılıklı rıza olursa buna imkan vardır. bkz. Osmanî, *Fıkhu'l-Buyu'*, 2: 1184.)

³¹⁴ Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslami*, 4: 530.

³¹⁵ Çolak, *İslam Borçlar Hukuku*, 133.

³¹⁶ Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslami*, 4: 530.

³¹⁷ Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslami*, 4: 530; Çolak, *İslam Borçlar Hukuku*, 134.

Bu muhayyerliğe sahte etiket ile müşterinin kandırılması örnek verilebilir. Etiket fiyatının farklı satış fiyatının farklı olması nedeniyle kandırılan tüketicinin korunması için çarşı pazar denetimlerinin yapılması devletin denetim yoluyla piyasaya müdahalesi olarak zikredilebilir. Denetim işleri İslam tarihinde hisbe teşkilatı tarafından yürütülmekte iken günümüzde zabıta ve maliye müfettişleri gibi bazı kurumlar bu görevi icra etmektedirler. Ayrıca alışverişte semen hususunda yapılan yanıltmalara müşterinin Tüketici Hakem Heyetine başvurması yöntemiyle de dava açılarak zararın tazmini noktasında hak talep edilebilmektedir.³¹⁸

2.2.2.1.4. Aldanma Muhayyerliği

Bey' akdinde taraflardan birinin malın satım bedeli hususunda aldatılması nedeniyle aldatılan kişiye verilen muhayyerliktir. Aldanma muhayyerliğinde kişi kendi bilgi ve rızası olmaksızın malın bedelinde aldatıldığı için dilerse akdi feshedebilir.³¹⁹ Gabn ile ilgili bilgileri birinci bölümde verdiğimiz için tekrar etmeyeceğiz. Ancak devlet müdahalesi açısından bahsedecek olursak, Hz. Peygamberin pazar denetiminde buğday satıcısına söylemiş olduğu "*Bizi aldatan bizden değildir.*"³²⁰ hadisi ve hisbe teşkilatının denetimleri aldatmayı ve aldanmayı önlemeye yönelik faaliyetler olarak zikredilebilir.

2.3. NARH/TES'İR

Bu başlığımızda narhın tanımı, naslarda narhın meşru olup olmaması durumu ve hükmü ele alınacak olup bu başlığımızı takibeden diğer başlıklarımızda narhı gerektiren durumlar ve tarihsel süreçte İslam devletlerinin narh uygulamaları başlıkları incelenecektir.

2.3.1. Narh/Tes'irin Tanımı

Narh (نرخ), Farsça kökenli bir kelimedir. Kaynaklarda "Nark" olarak da geçmektedir. Aslı "Nirh"tir.³²¹ Lügat manası olarak; Türkçe'de "kıymet, fiyat"

³¹⁸ TKHK, md., 54.

³¹⁹ Çolak, *İslam Borçlar Hukuku*, 129.

³²⁰ Müslim, *İman*, 164; Ebu Davud, *Buyu'*, 50; Tirmizi, *Buyu'*, 72.

³²¹ Develioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, "Narh" md., 946.

manalarına gelir.³²² Arapça'da (سعر) "si'r" kökünden türemiş "sa'ara" fiilinin mastarı olan ve bir malın fiyatını sınırlandırmak, sabit bir fiyat belirlemek anlamlarına gelen (تسعير) "tes'îr" kelimesi ile ifade edilir.³²³ Narh ve tes'îr lafız olarak farklı olsalar da manaları aynıdır. Aradaki fark lafız olarak kullanıldıkları dönemdir. Konu ile ilgili hadis metinlerinde geçtiği şekliyle Hz. Peygamber, Hulefa-i Raşidin ve sonrasında kurulan İslam devletleri dönemlerinde devletin piyasaya müdahalesi "tes'îr" kelimesi ile ifade edilmiştir. Ancak toprakların genişlemesinin ve özellikle Osmanlı döneminde Türkçe, Arapça ve Farsça olarak üç ayrı dilin kullanılıyor olmasının da etkisiyle Farsça kökenli "narh" kelimesi kullanımda tercih edilmiştir. Konuya dair güncel metinlerde ise yine tes'îr kelimesinin daha ağırlıklı kullanıldığı görülmektedir. Terim olarak, fiyatların devlet ya da bulunulan bölgenin yetkilileri tarafından belirlenmesi ve satıcıların kamu maslahatı gereği bu sınırlandırılmış fiyatın dışına çıkmalarının yasaklanmasıdır.³²⁴ Bir diğer tanımla, temel ihtiyaç maddelerinin piyasa fiyatlarına kamu menfaati gereği doğrudan müdahale edilmek suretiyle bir tavan fiyat belirlenmesi ve bayi'i belirlenen fiyattan satmaya icbâr etmesi olayıdır.³²⁵

İslam ekonomisinde narh/te'îr hakkındaki görüşler caiz olup olmadığı yönünde ikiye ayrılmıştır. Narh konusunda Hz. Peygamber ve sahabe dönemine ait sadece iki örnek bulunmaktadır. Leh ve aleyhte fikir yürütenler de bu iki örnek üzerinden fikir yürütmüşlerdir. Ayet olarak ise Nisa suresi 29. ayet delil getirilmektedir.

Delillerden birincisi Rasulullah dönemine aittir. Medine'de fiyatların yükselmiş olduğu bir dönemde ashab Rasulullah'ın yanına gelerek fiyatları sınırlandırmasını (narh koymasını) istemişlerdir. Hz. Peygamber de; "*Muhakkak ki fiyatları tayin eden, darlık ve bolluk veren, rızıklandırılan Allah'tır. Ben sizden hiç kimsenin malı ve canına yaptığım bir haksızlık yüzünden hakkını benden ister olduğu halde Rabbime varmak istemem*"³²⁶ buyurmuşlardır. Diğer delil ise Hz. Ömer dönemine aittir. Hz. Ömer, namazgâha

³²² TDK, *Büyük Türkçe Sözlük*, Erişim tarihi: 22.12.2019, <https://sozluk.gov.tr/?q=narh&aranan=>

³²³ Zebidî, *Tacu'l-Arus*, "Se'ara", 12: 28; Ibn Manzur, *Lisani'l-Arab*, "Se'ara", 4: 365-367; Abdulkadir er-Razi, *Muhtaru's-Sihah*, (Lübnan: Mektebetü Lübnan, 1986), 126; *Mv.F.*, "Tes'îr", 11: 301; Muhammed b. Yakub el-Feyruzabadi, *el-Kamusu'l-Muhit*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2005), 407; *Emîl Bedî Yakûb, Mevsûatu 'Ulûmi'l-Luğati'l-'Arabiyye*, (Beyrut: Daru'l-Kütübi İlmiyye, 2006), 4: 321; Cengiz Kallek, "Narh", *DİA*, c.32 (İstanbul TDV Yayınları, 2006), 387; Cengiz Kallek, *Sosyal Servet: İslam'da Yönetim Piyasa İlişkisi*, (İstanbul: Klasik Yay., 2018), 114.

³²⁴ Ali b. Muhammed eş- Şevkânî, *Neylü'l-Evtar Şerhu Muntaka'l-Ahbar*, (Lübnan: Beytü'l-Efkarı'd-Devliyye, 2004), 1025; Ahmed Hasan, "et-Tes'îrfi'l-Fıkhi'l-İslamî", *Mecelletü Câmîati Dimeşkli'l-Ulumi'l-İktisadiyye ve'l-Kanuniyye* 22, sy.1 (2006): 457; *Döndüren, Ticaret ve İktisat İlmihalî*, 290.

³²⁵ Kallek, *Sosyal Servet: İslam'da Yönetim Piyasa İlişkisi*, 115; Abdullah Zübeyir Abdurrahman, *et-Tes'îr ve Hükmühu*, 2, erişim 22 Kasım 2020, hssb.gov.sd/sites/default/files/0_التسعير%20وحكمه.pdf

³²⁶ Ebu Davud, *Buyu'*, 49; Tirmizi, *Buyu'*, 73; İbn Mace, *Ticaret*, 27.

giderken çarşıda Hâtıb b. Ebî Beltâ'ya rastlar. Hâtıb'ın önünde iki kap dolusu kuru üzüm vardır. Halife, ona fiyatlarını sorar, o da "iki müddün (ölçeğinin) bir dirheme" olduğunu söyler. Cevaba binaen Halife Hz. Ömer Taif'ten Medine'ye bir kervan geldiğini, Hâtıb'a onun sattığı fiyatın gelen tâcirler tarafından rayiç bedel kabul edilmesinden endişe duyduğunu ifade ederek ya semeni artırması yahut malını pazardan başka bir yerde satması hususunda ikaz eder.³²⁷ Kur'an'dan getirilen delil ise Nisa suresinin 29. ayeti olan; "Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret olması durumu müstesna, mallarınızı batıl (haksız ve haram) yollar ile aranızda (alıp vererek) yemeyin..."³²⁸ ayetidir. Hz. Peygamber dönemi narh talebi hadisi, Hz. Ömer döneminde yaşanan hadise ve narha kaynak gösterilen ayet ile ilgili daha geniş bir değerlendirme narhın meşru olup-olmaması başlığı altında yapılacaktır.

2.3.2. Naslarda Narhın/Tes'îrin Meşru Olup-Olmaması Meselesi

Narh'ın tanımı başlığında bahsettiğimiz üzere konuyla ilgili olarak naslarda Hz. Peygamber'in narh uygulamadığı hadisi, Hz. Ömer dönemi olayı ve Nisa suresi 29. ayet bulunsa da bunlarda yasak veya serbest olduğuna dair mezheplerin farklı görüşleri bulunmaktadır. Görüş ayrılığı olması durumunda ise belirlenecek olan hükümlerde toplum menfaati demek olan maslahat göz önünde bulundurularak yeni bir hüküm elde edilir.

Maslahat, tanımında da geçtiği üzere faydayı elde etmek ve zararı def etmek prensibi ile içtimai hayatı kolaylaştırma gayesi gütmektir. Toplum hayatının önemli bir kısmını ise ekonomi oluşturmaktadır. Ekonominin istikrarlı ve düzenli olması demek toplumun istikrarlı ve düzenli olması demektir. Ekonominin bozulması ise kaos ve düzensizliği beraberinde getirir. Maslahatın amacı toplumsal menfaatin sağlanarak içtimai düzenin tesisi adına çalışmak olduğuna göre ekonomide de maslahat prensibi ile hareket edilmesinin faydalı olacağı bir gerçektir. Aynı zamanda konuyla bağlantılı naslar hakkında mezheplerin olumlu ve olumsuz farklı görüşleri bulunduğu için de bu prensipten de yararlanarak toplumda hem müşteri hem de bayi' açısından kaos ve düzensizlik olmaması adına fiyat tahdidini/sınırlamasını (narhı) naslar üzerinden ele alacağız.

³²⁷ Muvatta', *Buyu'*, 56.

³²⁸ Nisa, 4/29.

2.3.2.1. Konuyla İlgili Ayet ve Yorumları

Müslümanlar için gerek ferdi gerek toplumsal anlamda düzenli bir yaşantı sürebilmeleri adına Kur'an ve sünnette belli kurallar zikredilmiştir. Ancak her konu için birebir hüküm bildiren naslar mevcut değildir, olması da beklenemez. Böyle bir beklenti içinde olmak, Allah'ın canlılar için yaratmış olduğu beşeri kanuna da aykırı bir beklentidir. Çünkü hayatta her geçen gün yeni konular ve beraberinde yeni problemler ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle bazı konularda doğrudan naslarda açık hüküm bulunurken bazı konularda naslardan yararlanarak yeni hükümlere ulaşma imkanı verilmiştir.

İnsanların bazen eşya, giyim, gıda gibi mallara, bazen de birbirlerinin iş gücüne olan ihtiyaçlarının bir neticesi olarak ortaya çıkan ticaret Kur'an'da serbest bırakılmış, helal olduğu Şâri' tarafından ifade edilmiştir. Ticaretin ruhuna aykırı, insanlık için zararlı olan muameleler de aynı şekilde Kur'an'da belirtilmiş ve yasaklanmıştır. Mesela; "...وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا..."³²⁹ ayeti insanlar için faydalı olan ticareti helal, zararlı olan faizi haram olarak ifade etmiştir. Görüldüğü üzere bu ayet açık ve net bir şekilde hükmü ifade etmiştir. Ancak narhın tanımı başlığında bahsettiğimiz üzere Kur'an'da devletin piyasaya müdahale edip etmemesi ile ilgili net bir hüküm bildirmemiştir.

Dilimizde kullanıldığı şekliyle "narh", Arapça tabiriyle "tes'îr" kelimesi her ne kadar ayette geçmese de genel kabule göre Nisa suresi 29. ayet devletin piyasaya müdahale konusu için delil olarak kabul edilmektedir.³³⁰ Ayette şöyle buyrulmaktadır;

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ وَلَا تَقْتُلُوا
أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا
*Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret dışında mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin ve kendinizi (birbirinizi) öldürmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir.*³³¹

Şimdi bu ayeti batıl yol, karşılıklı rıza ve birbirinizin kârına mani olmayan ifadeleri üzerinden ele alarak ayetin narhın cevazına veya yasaklığına delil niteliğini inceleyeceğiz.

³²⁹ Bakara, 2/275.

³³⁰ Kallek, *Narha Yeniden Bakış*, 258.

³³¹ Nisa, 4/29.

2.3.2.1.1. Batıl Yolların Kullanılması

Batıl yolların kullanılmaması ayetin başında "لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ: *Mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyin*" buyurulmaktadır. Burada geçmekte olan batıl yol ile maksat hırsızlık, ihanet, gasp, kumar, ihtikar, israf ve gayr-ı meşru kazanç sağlayan bütün yollardır.³³² Müslümanların geçimlerini sağlayacak işlerle uğraşmalarının gerekliliği nasıl ilahi emirlerde bulunuyorsa aynı şekilde bu geçim yollarının da batıl olmayan helal yollardan olmasının gerekliliği bir çok ayette geçmektedir. Mesela Bakara suresinde: "*Mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyin...*",³³³ "...Allah alışverişi helal faizi ise haram kılmıştır..."³³⁴ ayetleri geçmektedir. Bir diğer örnek ise Mutaffifin suresidir. Ölçü ve tartıda hile yaparak halkı kandıranlar lanetlenmiş batıl olan bu yolları Allah tarafından kınanmıştır.³³⁵ Yine aynı şekilde ticarete helal yolun seçilip haram olan yollardan, batıl ticareten kaçınılmasını emreden pek çok hadis bulunmaktadır; "...Eğer dürüst davranırlar ve (malın kusurunu) açıkça söylerlerse alışverişleri bereketlenir...",³³⁶ "Allah'tan sakınan, iyilik yapan ve dürüst davrananlar hariç, tüccarlar kıyamet günü günahkarlar olarak diriltileceklerdir.",³³⁷ "Bizi aldatan bizden değildir"³³⁸ gibi daha pek çok hadiste ticarete dürüst olunması, batıl yollardan uzak durulması tavsiye edilmiştir.

Bu ayetler ve hadislerde kastedilen edilen batıl yol ifadesinin karşıtı meşru yoldur. Yani müslümanlar birbirleriyle olan ticaretlerini meşru yollarla yapmalıdırlar. meşru yoldan ise insanların yarına olan yol anlaşılmaktadır. Kişinin, başkasının zarar görmediği dinen meşru olan yollarla kendisinin ve aile efradının geçimini sağlaması serbest hatta farziyet ifade eder.³³⁹ Her müslüman rızkını temin ettiği yolu iyi seçmeli ve haram yollardan uzak durmalıdır. Ancak ticaret ehli daha dikkatli olmalı, haramı ve helali iyi bilmeli, batıl işleri kesinlikle terketmelidir.

³³² Ebu Bekr Ahmed b. Ali er-Razi el-Cessas, *Ahkamu'l-Kur'an*, (Beirut: Daru'l-Kütübi İlmiye, 2013/1434), 2: 216; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2015), 3: 72.

³³³ Bakara 2/188.

³³⁴ Bakara 2/275.

³³⁵ Mutaffifin 83/1-4.

³³⁶ Ebu Davud, *Buyu'*, 51.

³³⁷ Tirmizi, *Buyu'*, 4.

³³⁸ Müslim, *İman*, 164; Ebu Davud, *Buyu'*, 50; Tirmizi, *Buyu'*, 72.

³³⁹ Abdulmecit Okcu, "Nisa Suresi 29. Ayette Geçen 'Ticaret' Kelimesinin Farklı Okunuşları ve Hukuki Yansımaları", *EKEV Akademi Dergisi*, sy. 61 (2015): 267.

Ayetin bu kısmında geçmekte olan batıl yol ifadesi için kastedilen manaların hırsızlık, gasp, ihanet, kumar, ihtikar, israf ve gayr-ı meşru kazanç yollarının tamamı olduğunu bahsetmiştik. Yukarıda verilen bilgilerden hareketle piyasaya yapılan suni müdahalenin piyasa düzenini bozan, topluma zarar veren ve bir kesime haksız kazanç sağlayan gayr-ı meşru bir yol olduğu açıktır. Dolayısıyla bunun da batıl yani dinen yasak olduğunu ifade etmek yanlış bir yaklaşım olmayacaktır. Piyasaya yapılan suni müdahalenin Allah tarafından yasaklanmış batıl yollar arasında olduğunu kabul edersek, bu batıl yolun düzeltilmesi toplumun menfaati açısından gereklilik arz eder. Bu düzeltme işini ise elbette ki toplumun tamamına hitap eden devletin yapması hukuki açıdan daha uygundur. Ayetin bu kısmı için söylemiş olduğumuz ifadeleri toparlayacak olursak batıl yollar arasında kabul edilebilecek olan piyasaya suni müdahalenin düzeltilmesi için devletin müdahalesinin yani narh uygulamasının dinen bir mahzuru görülmemekte bilakis -yerine göre- gerekli bile görülmektedir. Çünkü ortada kamu maslahatı bulunmaktadır. Dahası dinimizce yasak kabul edilen haksız kazancın engellenmesi söz konusudur.

2.3.2.1.2. Karşılıklı Rıza

Ayette açık bir şekilde ifade edildiği üzere karşılıklı rıza ile ilgili: *إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً* ...*Ancak karşılıklı rıza ile yapılan ticaretle olursa başka...* buyurulmaktadır. Akitlerin sıhhati için koşulan belli şartlar bulunmaktadır. Bunlardan biri de tarafların rızasıdır. Mesela Mecelle'de akdin tanımını "Akit tarafeynin bir hususu iltizam ve taahhüt etmeleridir ki icap ve kabulün irtibatından ibarettir."³⁴⁰ şeklinde ifade edilmiştir. Burada icap ve kabulün irtibatının ifade ettiği anlamlardan biri de karşılıklı rızadır. Mecelle'nin bu maddesini yine Mecelle'de bulunan icare bahsinin 448. ve 458. maddeleri desteklemektedir; "İcarenin sıhhatinde akideynin rızası şarttır."³⁴¹ bu maddeyi Ali Haydar Efendi (1354/1935) şerh ederken sadece icare ile sınırlı tutmamış genel mahiyette bir tanım olacak şekilde "Sıhhat-i ukûdda rıza-i akideyn şarttır"³⁴² diyerek tüm akitlerde rızanın gerekli olduğunu ifade etmiştir. Bir diğer madde ise "İn'ikadı icarenin şeraitinden biri bulunmasa icare batıl olur..."³⁴³ diyerek yine icare

³⁴⁰ Mecelle, md., 103.

³⁴¹ Mecelle, md., 448.

³⁴² Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-Hükkam Şerhu Mecelleti'l-Ahkam*, 1: 674.

³⁴³ Mecelle, md., 458.

üzerinden tüm akitleri ilgilendiren ve şartlardan biri olan rızanın olmaması durumunda akdin ifsad olacağı belirtilmiştir.

Karşılıklı rıza ile ilgili diğer alimler de farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Kimisi burada karşılıklı rızadan maksadın akit bittikten sonra da -meclisten ayrılmadan önce- muhayyerlikleri olduğunu kimisi ise tarafların alışveriş akdini yapmadan önce (yani akdi tamamlayıp sonlandırmadan önce) karşılıklı rıza ile akdi -olumlu ya da olumsuz- bitirmeleri olduğunu ifade etmişlerdir.³⁴⁴

Akdi ifsad eden durumlar başlığında da ifade ettiğimiz üzere ikrah yoluyla yapılan alışverişler tarafların rızasını zedeleyici unsurlardandır. İcap ve kabulün, zorlama olmaksızın tarafeynin kendi rızası ile gerçekleşmiş olması lazımdır.³⁴⁵ Ayette açık bir şekilde görüldüğü üzere karşılıklı rıza şart koşulmaktadır. Bu ifadeden anlaşıldığına göre taraflar arasında karşılıklı rıza olmayan akit geçerli bir akit değildir. Zikredilmiş olan ayet narhı caiz görmeyenlerin delil olarak getirmiş olduğu ayettir. Bu görüşü savunanlara göre şayet narh konacak olursa tüccar açısından razı olunan bir durum olmama ihtimali yüksektir. Çünkü ticarete amaç kâr elde etmektir. Ancak sınırlandırılmış bir fiyatla netice istenilen şekilde hasıl olmaz. Rıza olmadığından dolayı da narh caiz olmaz. Eşya fiyatlarını sınırlandırmak aynı zamanda kişi hürriyetini sınırlandırmak anlamına gelir. İnsanlar mallarını istedikleri gibi satamazlarsa hürriyetleri sınırlandırılmış olur. Halbuki İslâm hukukunda hür kişilerin, hürriyet haklarını serbestçe kullanabilmelerine çok önem verilmiştir. Bu sebeple kişinin alışverişine müdahale edilmez. Çünkü “şu fiyattan alacaksın şu fiyattan satacaksın” demek bir nevi onu hacr altına almaktır.³⁴⁶

Aktarmış olduğumuz görüşler ayetin bu kısmına binaen narhı caiz görmeyenlerin görüşleridir. İlk etapta bu görüşün doğru olabileceğini düşünsek de aslında ayetin bu kısmının da narhın cevazına delil olabileceğini ifade edebiliriz. Dışarıdan gelen suni müdahale sonucu dengesi değişen piyasada müşterinin çektiği veya çekeceği sıkıntı doğal olarak karşılıklı rızayı ortadan kaldırmış olmaktadır. Hem bayi hem müşteriyi bünyesinde barındırmakta olan devletin her iki tarafa da zarar ettirmeden bir orta yolu bulması tam manası ile karşılıklı rızanın oluşmasını sağlamasa bile meydana gelecek zararın en aza indirilmesi adına uygun ortamın tesis ve temin

³⁴⁴ Cessas, *Ahkamu'l-Kur'an*, 2: 221; Okcu, "Nisa Suresi 29. Ayette Geçen 'Ticaret' Kelimesinin Farklı Okunuşları ve Hukuki Yansımaları", 266.

³⁴⁵ Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 302.

³⁴⁶ Mevsilî, *el-İhtiyar liTa'lili'l-Muhtar*, 4: 416.

edilmesi için en uygun çözümlerden biridir. Doğal olarak devletin gerekli durumda piyasaya müdahalesi akdin şartlarından olan rızayı ortadan kaldırmadığı gibi onu korumakta ve uygun ticaret ortamını oluşturmaktadır diyebiliriz. Akit hürriyeti hususuna gelince yukarıda zikredildiği üzere İslam'ın önem verdiği ve dikkat ettiği bir husustur. Ancak hür bir kimsenin hacr altına alınması toplum maslahatı gereği istisnâ olarak uygundur.³⁴⁷ Özet olarak ayetin bu kısmı da kanaatimizce narhın aleyhine değil lehine delil niteliği taşımaktadır.

2.3.2.1.3. Birbirinizin Kârına Mani Olmayın

Başlıkla ilgili ayetin bölümü şuradır: " ... وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ... : *Kendinizi (birbirinizi) öldürmeyin...*"

İlk bakışta ayetin bu kısmının zahirine göre verilecek olan mana insanların kendilerini öldürmelerinin yani intihar etmelerinin yasaklanmış olduğudur. Müfessirler ise bu kısmı beş madde üzerinde açıklamışlardır;

- a) Sizin gibi mümin olan bir kimseyi öldürmeyin, çünkü bütün müslümanlar tek bir nefis (beden) gibidir
- b) İntihar ederek kendinizi öldürmeyin
- c) Heva ve heveslere kapılarak nefislerinizi öldürmeyin
- d) Ölümü ve öldürmeyi gerekli kılacak herhangi bir suç işlemeyin
- e) Mali meselelerde birbirinizin kârını bitirecek şekilde zulmederek birbirinizi öldürmeyin³⁴⁸

Bazıları Amr b. As'ın (43/664) bu ayeti delil olarak bir sefer esnasında havanın soğuk olmasından dolayı cünüplüğünü teyemmüm ederek giderip namaz kılması rivayetini³⁴⁹, bazıları ise Ebu Hureyre'nin (58/678) intihar eden kimsenin ahiretteki hallerini anlatan rivayeti³⁵⁰ ayetin bu kısmı ile bağdaştırmaktadır. Elbetteki bir ayet birden fazla konuya delil olabilir. Ancak bu ayetin sibâkına bakacak olursak ticaretle

³⁴⁷ Hasan, "et-Tes'îrfi'l-Fikhi'l-İslamî", 457.

³⁴⁸ Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbüddîn Ömer İbn Kesîr, *Hadislerle Kuran-ı Kerim Tefsiri*, çev: Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner, (İstanbul: Çağrı Yay., 1992), 4: 1656; Ebi Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekr el-Kurtubî, *el-Camiu'l-Ahkamu'l-Kur'an*, (Beyrut: Risaletü'l-Alemiyye, 2012/1433), 6: 259; Cessas, *Ahkamu'l-Kur'an*, 2: 228; Ebü'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Neseffî, *Tefsiru'n-Neseffî*, (Dimeşk-Beyrut: Daru İbn Kesîr, 2013/1434), 1: 352; Alâüddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm el-Hâzin, *Tefsiru'l-Hâzin*, (Beyrut: Daru'l-Kütübü İlmiye, 2014/1435), 1: 366; Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdullah el-Âlûsî, *Ruhu'l-Meanî*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2015/1436), 5: 468-469.

³⁴⁹ Ebu Davud, *Taharet*, 124; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4: 203, 204.

³⁵⁰ Buhari, *Tip*, 721; Müslim, *İman*, 47.

ilgili bir durumun devamı için söylenmiş olma ihtimali daha yüksektir. Dolayısıyla müfessirlerin görüşü olarak az önce bahsetmiş olduğumuz başlıklar arasından seçim yapacak olursak son maddede yer alan "*Mali meselelerde birbirinizin kârını bitirecek şekilde zulmederek birbirinizi öldürmeyin*"³⁵¹ tefsirini kabul etmek de bu ayete getirilebilecek yorumlardan birisi olabilmektedir.

Şimdi ayrı ayrı maddeler halinde incelemiş olduğumuz bu ayetin konumuz bağlamında toparlayıcı bir değerlendirmesini yaparak manasını ifade edecek olursak şunu söyleyebiliriz; mallarınızı aranızda haksız/batıl yollarla yemeyin, karşılıklı rızaya dayalı ticaretinizi yapın, (sakın ha) birbirinizin ticaretini/kazancını öldürmeyin, şayet bu yasağı çiğnerseniz madden ve manen karşınızdaki kişinin ölümüne sebep olabilirsiniz.³⁵² Kanaatimizce toplum maslahatı gereği bu mana daha uygun görünmektedir

2.3.2.2. Hadis Kaynaklarında İlgili Hadis, Sahabe Uygulaması ve Yorumları

Hz. Peygamber'in söylemiş olduğu, yapmış olduğu veya söylenen sözleri ya da yapılan fiilleri men etmeyerek onaylamış olduğu tutum ve davranışlara (takrir) hadis/sünnet denir.³⁵³ Fıkıhta hadislerin kaynak değeri tartışmasız bir öneme sahiptir. Kur'an'ın yirmi üç senede inmiş olması ve Hz. Peygamber'in gelen ayetleri ashaba anlatmış olması da hadislerin bir anlamda Kur'an'ın açıklaması olduğunu göstermektedir. Bu görüşümüzü hadis usulü ilminde bahsedilen kudsi hadis (gayr-ı metluv vahiy) açıklaması da desteklemektedir.³⁵⁴

İslam hukukunda Şerî hükümlerin kaynakları usul ilminde dört başlıkta incelenmiştir. Bunlar; Kitap, sünnet, icma ve kıyastır.³⁵⁵ Bahsetmiş olduğumuz bu başlıklar her ne kadar usul ilmi ile alakalı olsalar da furu konularında bizzat uygulamada kullanıldığı için burada bu bilgilerin verilmiş olmasının hatırlatma babında faydalı olacağını düşündük. Şerî hükümlerde aslolan ilk iki kaynaktır. Diğer iki kaynak ise yine ilk iki kaynaktan yararlanılarak hüküm istinbat etme yoludur. Yani her halükarda asli kaynak Kitap ve sünnettir. Biz bu kaynaklardan Kitap'ı işledik. Şimdi kaynak değeri

³⁵¹ İbn Kesîr, *Hadislerle Kuran-ı Kerim Tefsiri*, 4: 1656; Nesefî, *Tefsiru'n-Nesefî*, 1: 352; Hâzin, *Tefsiru'l-Hâzin*, 1: 366; Âlûsî, *Ruhu'l-Meani*, 5: 469.

³⁵² Yazır, *Hak Dini Kuran Dili*, 3: 74.

³⁵³ Şaban *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 71; İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Usulü*, (İstanbul: İFAV Yay., 2016), 25-26.

³⁵⁴ Ahmet Yücel, *Hadis Usulü*, (İstanbul: İFAV Yay., 2012), 130-132.

³⁵⁵ Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 45; Yaman ve Çalış, *İslam Hukukuna Giriş*, 42.

açısından ikinci derece öneme sahip olan sünnetin konumuzla ilgili olan hadisi ve yine hadis kaynaklarında geçmekte olan sahabe uygulamasını inceleyeceğiz.

Başlığımızı konuyla ilgili olan hadisleri sıhhat ve delil olarak inceleyip dönemin tarihsel bağlamda içinde bulunduğu ekonomik durumu hakkında da malumat vereceğiz. En son bu hadisleri delil olarak kullanarak leh ve aleyhte görüş bildirenlerin görüşlerini aktaracağız.

2.3.2.2.1. Hz. Peygamber'in Narh/Tes'ir Talebine Karşı Tutumu

Hz. Peygamber nübüvvetinin ilanı ile birlikte cahiliye toplumuna her anlamda yeni düzenler getirerek toplumu yeniden inşa etmiştir. İktisadi anlamda ise neredeyse bir devrim gerçekleştirmiştir. Her dönemde olduğu gibi toplumun belini büken faiz/riba yasaklanmış, toplum helal kazanç yollarına teşvik edilmiştir.³⁵⁶ Allah Rasulü bazı düzenlemeleri faiz örneğinde olduğu gibi men etme ve serbest kılma yoluyla yaparken bazı düzenlemeleri ise doğrudan olarak nehiy veya emir yoluyla değil de zararlı olanı kötüleme iyi olanı teşvik etme yoluyla sağlamıştır. Bu ikinci düzenin tesisinde Allah Rasulü sadece o döneme çare bulmak yerine toplumda düzeni her daim tesis edecek ana ilkeleri dimağlara yerleştirmeyi hedeflemiştir. Bu sayede her toplum kendi örfünce İslam'ın ticaret ahlakına bürünerek fiyatlarını belirleyip ticaret yapma imkanı elde etmiştir. Bahsetmiş olduğumuz bu düzenlemelerden biri de narh/devletin piyasaya müdahale etmesi meselesidir. Bu konu ile ilgili bir kaç farklı varyanttan hadisler mevcuttur. Şimdi bu hadislerin sıhhat derecelerine bakıp ardından kaynak değeri ve nehiy durumu değerlendirilecektir.

Hz. Peygamberin sahabeden gelen narh talebine karşı tutumunu aktaran hadisin Enes b. Malik, (12/711) Ebu Hureyre ve Ebu Said el-Hudri (74/693) kanallarından gelen lafzen farklı ancak manen aynı olan üç farklı rivayet bulunmaktadır. Şimdi sırasıyla bu rivayetleri ve hadis kitaplarında bu hadislerin sıhhati ile ilgili bilgileri aktaracağız. İlgili hadis metnimiz:

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: غَلَا السَّعْرُ فِي الْمَدِينَةِ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ النَّاسُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ غَلَا السَّعْرُ، فَسَجَرَ لَنَا، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمُسَعِّرُ الْقَابِضُ الْبَاسِطُ الرَّازِقُ، وَإِنِّي لأَرْجُو أَنْ أَلْقَى اللَّهَ وَلَيْسَ أَحَدٌ مِنْكُمْ يَطْلُبُنِي بِمَظْلَمَةٍ فِي دَمٍ وَلَا مَالٍ"

³⁵⁶ Bakara 2/275; Müslim, *Müsâkât*, 96, 105, 106; *Hac*, 147; Ebû Dâvûd, *Menâsik*, 56; İbn Mâce, *Menâsik*, 76, 84; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5: 30.

1-İlk hadis rivayeti Enes b. Malik'ten rivayet edilen şu metindir;

Enes b. Malik'den edilen rivayete göre Medine'de fiyatların yükselmiş olduğu bir dönemde ashab Rasulullah'ın yanına gelerek fiyatları sınırlandırmasını (narh koymasını) istemişlerdir. Hz. Peygamber de; "*Muhakkak ki fiyatları tayin eden, darlık ve bolluk veren, rızıklandıran Allah'tır. Ben sizden hiç kimsenin malı ve canına yaptığım bir haksızlık yüzünden hakkını benden ister olduğu halde Rabbime varmak istemem*"³⁵⁷ buyurmuşlardır.

Bu hadis ile ilgili Sünen'de ve Müsned'de hadisin ravileri tek tek açıklanmış ve hadisin isnadı sahih ricalinin sika olduğu görüşüne varılmıştır.³⁵⁸ Tirmizi (279/892) bu hadisi sahih ve hasen olarak belirtmiştir. Ancak şunu ifade etmekte fayda var Tirmizi'nin hasen tarifi usul alimlerincede ifade edilen hasen li-ğayrihi³⁵⁹ tanımına daha yakın bir tanımdır.

2- Hadisin bir diğer rivayeti ise Ebu Hureyre kanalından gelmektedir. Ulaşabildiğimiz kaynaklar olarak bu hadis Ebu Davud'un (275/889) Sünen'i ve Ahmed b. Hanbel'in (241/855) Müsned'inde geçmektedir.³⁶⁰ Her ikisi de bu hadisin isnadı için sahih ibaresini eklemişlerdir. Şuayb Arnavut (2016) bu hadisin tahkikinde İbn Abdilber'den narhın uygulanmasında bir beis olmadığına dair aktarmış olduğu bilgileri bizimle paylaşmıştır.³⁶¹

3- Son olarak Ebu Said el-Hudri kanalı ile aktarılan rivayet bulunmaktadır. Ebu Hureyre rivayeti ile benzerlik gösteren bir rivayettir. Ahmed b. Hanbel sahih li-ğayrihi olarak ifade etmiştir. İsnadında zayıflık bulunsa da bir diğer rivayetler sayesinde sahihlik dercesine ulaşmıştır.³⁶² Bu üç rivayet de birbirini destekler nitelikte ve bu sayede de sahih ve hasen derecesine ulaşmış hadislerdir.

2.3.2.2.2. Hz. Ömer'in Narh/Tes'ir İle İlgili Tutumu

Tes'ir ile ilgili diğer kaynağımız sahabe uygulaması olarak Hz. Ömer'in Hâtib b. Ebî Belta ile arasında geçen meseledir. Hadise kaynaklarda şöyle geçmektedir:

³⁵⁷ Ebu Davud, *Buyu'*, 49; Tirmizi, *Buyu'*, 73; İbn Mace, *Ticaret*, 27.

³⁵⁸ Ebu Davud, *Buyu'*, 51, thk.: Şuayb Arnavut, (Beyrut: Risaletü'l-İlmiyye, 2009), 5: 322; Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned*, 3: 156, 3: 286.

³⁵⁹ *Hasen li-ğayrihi: zayıf hadise yakın ama bir başka rivayet ile desteklendiği için hasen seviyesine çıkmış hadis demektir.* (bkz. Yücel, *Hadis Usulü*, 167.)

³⁶⁰ Ebu Davud, *Buyu'*, 51; İbn Hanbel, *Müsned*, 2: 337.

³⁶¹ Ebu Davud, *Buyu'*, 51.

³⁶² Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned*, 3: 85.

"وَحَدَّثَنِي عَنْ مَالِكٍ، عَنْ يُونُسَ بْنِ يُونُسَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ : أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ مَرَّ بِحَاطِبِ بْنِ أَبِي بَلْتَعَةَ، وَهُوَ يَبِيعُ زَبِيبًا لَهُ بِالسُّوقِ، فَقَالَ لَهُ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ : إِمَّا أَنْ تَزِيدَ فِي السَّعْرِ، وَإِمَّا أَنْ تُرْفَعَ مِنْ سُوقِنَا"

Enes b. Malik'den edilen rivayete göre, Hz. Ömer namazgâha giderken çarşıda Hâtıb b. Ebî Beltâ'ya rastlar. Hâtıb'ın önünde iki kap dolusu kuru üzüm vardır. Halife, ona fiyatlarını sorar, o da "iki müddün (ölçeğinin) bir dirheme" olduğunu söyler. Halife şu ifadelerle Hâtıb'ı ikaz eder:

*Taif'ten üzüm yüklü bir kervan gelmekte olduğunu haber aldım onlar istemeyerek senin fiyatını rayiç fiyat kabul edeceklerdir. O halde onların zarar görmemesi için ya fiyatını artır yahut malını toplu çek git buradan, istediğin yerde istediğin fiyata sat.*³⁶³

Said b. Müseyyib (94/712) ve Şâfiî'nin (204/820) rivayetlerine gelince:

Hz. Ömer pazardan dönünce kendi kendine bir durum değerlendirmesi yapar, sonra bizzat kendisi Hâtıb'ın evine gider ve sana söylediğim benden kesin bir emir veya hüküm değildir, bu şehir halkı için iyilik istediğim (için söylenmiş) bir sözdür. Nereyi istersen orada istediğin fiyata o malı sat

şeklinde bir uygulaması nakledilir.³⁶⁴

Hz. Ömer döneminde yaşanmış olan bu olaya dair elimizdeki tek rivayet budur. Yani bu olayı aktaran başka rivayeti yoktur. Aynı şekilde diğer hadis gibi hem leh hem de aleyhte görüş beyan edenler bu rivayeti de delilleri arasında zikretmiştir.

2.3.2.2.3. Rivayetlerin Aktarıldığı Dönemlerde Bölgenin Ekonomik Durumu

İlmi konularda ve bilhassa İslam hukukunda bir konuya ait tatmin edici bir sonuca varabilmek için leh ve aleyhteki delillerin; delil âyet veya hadis ise nüzul ve vürud sebeplerinin, ictihad ise içtihadın ortaya konulduğu şartların bir arada değerlendirilmesi ile pek çok açıdan derinlemesine incelenmesi doğru sonuca ulaştırıcı bir yöntem olacaktır. Bu derinlemesine incelemede göz önünde bulundurulması gereken önemli unsurlardan biri de zaman unsurudur. Sağlıklı bir neticeye varabilmemiz adına meseleye dair sunulan delillere ve bu delillerin zamanına bütüncül olarak bakmamız gerekir. Her ne kadar mesele hadiste veya sahabe uygulamasında geçiyor da olsa bazı meselelere dair durumların zamanın değişmesi ile değişmesi, farklı hal alması nedeniyle olaylara güne göre bakmak ve öyle değerlendirerek bir sonuca varmak daha doğru hükmü tespit yollarından birisi olabilir.

³⁶³ Muvatta', *Buyu'*, 56.

³⁶⁴ İbn Kudme, *el-Muğni*, 5: 21; Ebu'l-Abbas Takıyyuddîn Ahmed b. Abdülhalîm b. Mecdiddîn b. Abdüsselâm ibn. Teymiyye, *Hisbe*, çev: Cemal Güzel, (İstanbul: Takva Yayınları, 2015), 77.

H. Peygamber 6ncesi ve sonrası Arap yarımadasının coğrafi ve ekonomik imkanlarına bakacak olursak, her yanı 6llerle 6evrili geniş arazilere sahip, bundan dolayı da 6oğu b6lgesi verimsiz arazilerin bulunduğu tarıma elverişli mekanların az olduğu bir yerdir. Bu nedenle de 6retim, t6ketime karşılayamayacak derecede kısıtlıdır. Temel ihtiya6 maddeleri b6lgenin en 6nemli ge6im kaynağı olan ticaret yoluyla karşılanmaktadır. Devlet bilinci ise kabileden ibaretti. Yani net bir anayasası ve koruyucu yazılı kanunları olan bir devlet anlayışı Arap toplumlarında hen6z mevcut değildi. Bu durum ticari hayatın d6zenli olmasını da zorlaştırmaktaydı. İslam'ın gelmesi ile i6timai alanda bir 6ok değişmeler meydana geldiği gibi devlet alanında da bu değişimin etkisi g6r6lm6řt6r. O zamana kadar kabile topluluğundan ileri gidemeyen Araplar, Medine'ye hicretle beraber devlet yapısıyla tanışmışlardır.³⁶⁵ Doğal olarak hen6z devlet yapısı ile yeni tanışmış bir toplumu devlet d6zenine bağlı bir hayata ısındırma 6abaları bulunmaktadır. 6nceleri daha d6zensiz, bir ticaret yaparlarken, Allah Rasul6 onları yavaş yavaş devlet kontrol6nde bir ticari hayata ge6irmek i6in ortak pazar kurmuştur.³⁶⁶ Bu ortak pazar kurmadaki amacın devlet kontrol6 i6in olup olmadığının delili ise devlet başkanı olan H. Peygamber'in bizzat kendisinin pazarı denetlemesi³⁶⁷ ve ileriki d6nemlerde hisbe teşkilatını kurmuş olmasıdır.³⁶⁸ şimdi bu hadiste ve H. 6mer olayında aktarılan meseleleri bu bilgiler eşliğinde aktarıldığı zamanı da ele alarak konunun fiki boyutunu tarihi perspektiften değerlendirelim.

Konumuza delil olarak getirilen hadiste ashabın tes'ir isteği H. Peygamber tarafından geri 6evrilmiştir. H. Peygamber'in sahabeden gelen narh talebine olumsuz karşılık verdiği ortam a6ısından hadisi değerlendirecek olursak; yaptığımız incelemelerde narh talebinin tarihi H. 8. yılın ilk d6nemlerine denk geldiği tespit edilmiştir. İslam tarihinde ise H. 8. yıl incelendiğinde bu yılın, aralarında Mute Savaşı ve Huneyn Gazvesi'nin de bulunduğu ondan fazla savaşın yapıldığı bir cihad yılı olduğu g6r6lm6řt6r.³⁶⁹ Savaş halindeki bir devlette toplum genelinde ekonomik a6ıdan bir darlık olması y6ksek bir ihtimaldir. Bir devlet savaş anında dışarıdan bor6 alamayacağına g6re kendi vatandaşından fazla vergiler alması gayet doğaldır. Artan bu vergiler neticesinde de piyasa fiyatlarının artması ka6ınılmazdır. Bu durumda fiyatlara

³⁶⁵ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 6ev: Mehmet Yazgan, (İstanbul: Beyan Yay., 2011), 784-799.

³⁶⁶ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 800.

³⁶⁷ M6slim, *İman*, 164; Ebu Davud, *Buyu'*, 50.

³⁶⁸ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 801.

³⁶⁹ Kallek, *Sosyal Servet: İslam'da Y6netim Piyasa İlişkisi*, 116.

müdahale/narh zulümdür, çünkü suni bir müdahale ile değil kendi doğal seyrinde artan bir piyasa fiyatı vardır. Bu durumda esnaf istese de istemese de fiyatları yükseltmek zorunda kalmıştır. Ulaştığımız bu bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Hz. Peygamber'in bu sebepten ötürü ashabın narh isteğine olumsuz cevap vermiş olma ihtimali yüksektir.

Allah Rasulü'nün tes'irden uzak durmasının bir diğer sebebi ise malların ithal olmasıdır. O dönemde Medine'de gıda maddelerinin çoğu ithal yollarla temin edilmektedir. Ürünlerin dışarıdan gelmesi durumunda yol masrafları ve meşakkatinden ötürü maliyet ve tedarik masraflarının artması ve bunların satış esnasında piyasaya yansıtılması gayet normal bir durumdur. Yani ortada zulmetmek amacıyla yapılan bir kalkışma bulunmamaktadır. Şayet o günün şartlarında ortada ticarî bir zulüm olsaydı Hz. Peygamber mutlaka o zulme müdahale ederdi.³⁷⁰

Aynı şekilde Hz. Ömer döneminde gerçekleşen olayı da inceleyelim. Bu olay H. 18. yıla tekabül etmektedir. Bu yıllar ise Medine'de büyük bir kıtlığın yaşandığı döneme denk gelmektedir. Bu olayda halife söz konusu iki zarardan dolayı narh koymamıştır. Birincisi; eğer Hâtıb'ın fiyatını diğer mal sahipleri emsal kabul ederlerse bu, onlara zarar verir. İkincisi ise o fiyatı halife yükseltecek olursa o zaman müşteriler zarar görecektir.³⁷¹ Burada Hz. Ömer ilk başta Hâtıb'a müdahale etmiş ancak bu müdahalenin böyle bir dönemde doğru olmayacağını düşünüp ona tekrar ticari hürriyet vermiştir.³⁷² Anlaşıyor ki bu meselede de suni bir müdahale olmayıp kendi doğal seyrinde meydana gelen bir olay mevcuttur. Bundan dolayı da Hz. Ömer'in narh koyması İslam hukukuna göre caiz olmazdı. Görüldüğü üzere bu iki örnekte narh konmamasının sebebi oldukça açıktır ve ileriye yönelik narha yasaklama getirecek hiç bir ifade yoktur.

Bu inceleme sonucunda hem toplumun yeni devlet sistemine alışması hem de çok sayıda savaşın olmasından anlıyoruz ki asr-ı saadet dönemi henüz fiyatlara müdahale için erken ve zaten müdahalenin gerekli şartlarının oluşmadığı bir dönemdir. Çünkü ashabın fiyatlara müdahale edilmesini (narh) istediği dönem savaş yıllarına denk gelmektedir. Az önceki belirtmiş olduğumuz bilgilerde de geçtiği üzere savaş ve kıtlık yıllarında fiyatlara suni bir müdahale olmadığı için fiyatların kendi seyrinde yükselmesi gayet normaldir. Bu nedenle ashabın narh isteğinin gerçekleşmesi için gerekli şartlar

³⁷⁰ Ramazan el-Bûtî, *Davâbitu'l-Maslaha fi'ş-Şerîati'l-İslâmiyye*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1986), 182-183; Hasan, "et-Tes'îrfi'l-Fikhi'l-İslâmî", 462.

³⁷¹ İbn Kudame, *el-Muğni*, 5: 21; Ali Şafak, "İslam Hukukunda Alışverişte Kâr Haddi", *İslam Hukukuna Göre Alışverişte Vade Farkı ve Kâr Haddi*, Ed. Ali Şafak, Hayreddin Karaman (İstanbul: İlmî Neşriyat, 1989), 87; Çolak, *İslam Hukuku Ceza ve Borçlar*, 269.

³⁷² Kallek, *Sosyal Servet: İslam'da Yönetim Piyasa İlişkisi*, 121.

oluşmamıştır. Haliyle Hz. Peygamber de onların bu isteğini geri çevirmiştir. Aynı şekilde Hz. Ömer döneminin olayı da suni müdahale ile değil oluşan kıtlık nedeniyle meydana geldiği ortadadır. Müdahale için gerekli şartlar sağlanmadığı için de Hz. Ömer müdahalede bulunmamıştır. Ayrıca hem Hz. Peygamber dönemi hem Hulefa-i Raşidin dönemi İslam toplumlarının her anlamda ahlaki ilkelere en yüksek düzeyde sahip olduğu dönemlerdir. Böyle bir dönemde ticaret ahlakının oturmuş bir yapıda olduğunu söylemek yanlış bir yaklaşım olmayacaktır. Ticarî ahlakın böylesi yüksek olduğu bir dönemde narh talebinin geri çevirilmiş olması da gayet normal kabul edilmelidir.³⁷³

O halde narhı dönemi ve gerekleri açısından farklı değerlendirmek, caiz olacağı ve olmayacağı durumları iyi ayırt etmek gerekmektedir. Bu konuda verilebilecek en iyi örneklerden biri İbn Teymiyye'nin yaklaşımıdır. İbn Teymiyye narhı ikiye ayırmış ve satıcıya hakkı olan kârın bırakılmadığı ve bu yüzden zulme uğramasına sebebiyet verildiği durumlarda narhı haram gördüğü halde, diğer esnafın sattığının üstünde bir kârı engellemek üzere konmuş olan narhı adil ve caiz görmektedir. Diğer bazı hukukçularda aynı görüşü benimsemektedirler.³⁷⁴

2.3.3. Narh/Tes'îrin Hükümü

Naslardaki mutlak ifadelerden hareketle İslâm hukukçuları ticari alanda kaide olarak serbest bir yol takip etmekte ve ciddi bir sebep yokken piyasaya müdahaleyi kabul etmemektedir.³⁷⁵ Zulüm, aşırı pahalılık veya aşırı ucuzluk, gibi herhangi bir müdahaleye maruz kalmamış olan piyasa için bu yaklaşım her zaman geçerlidir. Ancak olası bir dış müdahale meydana geldiğinde ise mal ve hizmet fiyatlarını devletin belirlemesi (narhın hükümü) konusunda mezhepler farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.³⁷⁶ Mezhep alimleri bu farklı görüşler ileri sürerken caiz olduğunu savunan mezhepler de olmadığını savunan mezhepler de aynı delilleri kullanmış ancak farklı yorumlar getirmişlerdir.

³⁷³ Hamdi Döndüren, "İslam Hukukuna Göre Akdin Feshinden Doğan Tazminat, Rekabet, Reklam-Promosyon ve Acentelerin Temsil Yetkisi", Ed: Mehmet Bayyigit, *I. Uluslararası İslam Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi*, (1997): 119.

³⁷⁴ Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr*, 1025; Ramazan el-Bûtî, *Davâbitü'l-Maslaha fi's-Şerîati'l-İslâmiyye*, 182-367.

³⁷⁵ Nevevî, *el-Mecmu' Şerhu'l-Mühezzeb*, 13: 43; Mergînânî, *el-Hidaye Şerhu Bidayeti'l-Mübtedi*, 7: 226; İmranî, *el-Beyan fi Mezhebi'l-İmam eş-Şafîi*, 5: 355; Karadavi, *İslam Hukuku Evrensellik Süreklilik*, 195; İbn Kayyim, *et-Turuku'l-Hükmiyye fi's-Siyaseti's-Şerîyye*, 189; İbn Âbidin, *Reddü'l-Muhtar alâ Dürri'l-Muhtar*, 9: 658; Arkawi, "Ahkamü't-Tes'îri'l-Fikhi'l-İslâmî", 1: 273.

³⁷⁶ Hasan, "et-Tes'îr fi'l-Fikhi'l-İslâmî", 458.

Narhı caiz görmeyenlerin delili yukarıda bahsettiğimiz gibi alışverişte karşılıklı rızanın esas olduğunu ifade eden ayet³⁷⁷ Rasulullah döneminde meydana gelmiş olan narh talebi hâdisesi ve Hz. Ömer dönemi olayıdır. Müttekaddimun Hanefiler³⁷⁸, Şafii³⁷⁹ ve Hanbeli mezhebi alimleri narhta karşılıklı rıza ortadan kalkmaktadır diyerek narhın caiz olmadığını savunmuşlardır. İbn Kudame (620/1223) narha karşı çıkan Hanbeli mezhebi alimlerinin narhtan dolayı piyasaya arz edilen malda azalma, malların kalitesinde düşüş ve ihtikara yol açabilecek olması, bunun da fiyatların daha yüksek oranlara çıkmasına neden olması durumlarından ötürü endişe duyduklarını bu nedenle karşı çıktıklarını belirtmektedir.³⁸⁰ Hanefi alimlerinden Ebu Yusuf narh hakkında:

Ucuzluk ve pahalılık Allah'tandır. Ucuzluk ve pahalılık sürekli bu durum üzere devam etmez. Allah'ın dilemesine göre bazen ucuzluk bazen pahalılık olur. Ucuzluk ve pahalılıkta ise bilinip uygulanacak bir ölçü yoktur. Malın azlığı veya çokluğu ucuzluğu etkileyebilir. Bazen çok olan ürün -çok olmasına rağmen- pahalı, bazen de az olan ürün -az olmasına rağmen- ucuz olabilir. Bunların hepsi Allah'ın hükmüdür.

diyerek narhın caiz olmadığını görüşünü belirtmiştir.³⁸¹

Hz. Peygamber "*Muhakkak ki fiyatları tayin eden, darlık ve bolluk veren, rızıklandıran Allah'tır...*"³⁸² buyurarak ahabın bu talebini geri çevirmiştir. Narhı caiz görmeyenlere göre burada Hz. Peygamber açık bir şekilde narh koymayı reddetmiştir. Şayet narh konulması uygun olsaydı Rasulullah kendi döneminde koyardı görüşünü savunmuşlardır.³⁸³ Yine aynı şekilde Hz. Ömer örneğinde de Hz. Ömer'in Hâtıb b. Ebî Belta'yı kısıtlamasının ardından geri Hâtıb'ın yanına gidip onu fiyat hususunda serbest bırakması da devletin narh koymasının doğru olmadığına delildir.³⁸⁴

Bu görüşün sahiplerine göre fiyatlara narh getirerek tüketicilerin yararını korumak ne kadar önemli ise narh getirmeyip üretici veya satıcıların menfaatlerini düşünmek de en az o kadar önem arz etmektedir. Fiyat sınırlaması getirerek satıcıyı zora sokmak ona yapılan bir zulümdür. Tüccarı razı olmadığı bir fiyattan satışa zorlamak alışverişin en önemli ilkesi olan karşılıklı rızaya aykırı bir harekettir.³⁸⁵ Naslardan hareketle oluşturulan Fıkhî kaidelere göre kişinin malına izni ve rızası

³⁷⁷ Nisa, 4/29.

³⁷⁸ Kâsâni, *Bedaiu's-Sanai*, 6: 517.

³⁷⁹ Nevevî, *Ravzatu't-Tâlibin*, (Beyrut: Kütübü'l-İslamî, 1991/1416) 3: 413.

³⁸⁰ İbn Kudame, *el-Muğni*, 5: 21.

³⁸¹ Alkış, "İslam Hukuku Açısından Tüketicinin Korunması", 122.

³⁸² Ebu Davud, *Buyu'*, 49.; Tirmizi, *Buyu'*, 73.; İbn Mace, *Ticaret*, 27.

³⁸³ İbn Kudme, *el-Muğni*, 5: 21; Kâsâni, *Bedaiu's-Sanai*, 6: 517;

³⁸⁴ İbn Kudme, *el-Muğni*, 5: 22;

³⁸⁵ İbn Kudme, *el-Muğni*, 5: 21; Döndüren, *Ticaret ve İktisat İlmihali*, 292; Abdurrahman, *et-Tes'ir ve Hükmühu*, 2, erişim 22 Kasım 2020, hssb.gov.sd/sites/default/files/0_التسعير%20وحكمه.pdf

olmadan müdahalede bulunmak ise caiz değildir.³⁸⁶ Aynı zamanda eşya fiyatlarının sınırlandırılması kişi hürriyetinin de sınırlandırılması demektir. Kişinin alışverişine müdahale ederek "şu malı şu fiyattan satacaksın" şeklinde bir sınırlama getirmek bir nevi kişinin hürriyet haklarına müdahaledir. İslam hukuku ise kişilerin hürriyeti ve hürriyet haklarının tatbiki hususunda oldukça titiz davranmaktadır. Fukahaya göre hacr küçüklük, sefehlik, bunama veya ölüm hastalığı gibi malında tasarrufta bulunmasının kendisine zararlı olacağı sebeplerin kişide meydana gelmesi durumunda uygulanır. Fukahaya göre hacr sebepleri arasında fiyatların yükselmesi bulunmamaktadır. Bu nedenle kişinin alışverişine müdahale edilmesi uygun olmaz.³⁸⁷ Şevkani'nin (1250/1834) tercihi³⁸⁸ ve Zahiriler'in görüşü de narhın haram olduğu yönündedir.³⁸⁹ Ayrıca uzaktan mal getiren bir tüccar (câlib) tes'îr uygulandığını duyması halinde mal getirmekten imtina eder, doğal olarak piyasaya ürün arzı azalır ve piyasa düzeni daha fazla bozulur.³⁹⁰ Sunulan bu görüşlerden varılan hükme göre asr-ı saadete ait bu iki örnek ve ayet, narhın caiz olmadığına delildir. Ancak bununla beraber olması gerekenin çok üstünde kâr elde edilmesi halinde narhın uygulanabileceği de kabul edilmiştir.³⁹¹

Bir kısım mezhep alimleri ise caiz olduğu görüşünü benimsemişlerdir. Bu görüşte olan mezhep alimleri müteahhir Hanefiler,³⁹² Maliki mezhebi ve Şafii fıkıhçılardan bazıları³⁹³ ve müteahhir Hanbeli fıkıhçılarıdır.³⁹⁴ Ancak bu caizlik görüşü mutlak manada her zaman yapılmalıdır anlamında bir cevaz değil, "Zaruretler memnu"

³⁸⁶ Abdurrahman, *et-Tes'îr ve Hükmühu*, 4, erişim 22 Kasım 2020, hssb.gov.sd/sites/default/files/0_وَحْمَة_التَّسْعِير_20%_pdf

³⁸⁷ Mevsilî, *el-İhtiyar*, 4: 416; Hasgül Çolak, "Konya Şeriyye Sicillerinde Dördüncü Deftere Kayıtlı Olan Hükümler ve Değerlendirilmesi", (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 1992), 29; Abdurrahman, *et-Tes'îr ve Hükmühu*, 4, erişim 22 Kasım 2020, hssb.gov.sd/sites/default/files/0_وَحْمَة_التَّسْعِير_20%_pdf; Kâisî, "Hukmu't-Tes'îri'l-Cebrî fi'l-Fıkh'l-İslamî", 121.

³⁸⁸ Şevkânî, *Neylül-Evtar*, 1025.

³⁸⁹ Hasîb Arkawî, "Ahkamü't-Tes'îri'l-Fıkh'l-İslamî", *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 1, sy.2 (2015): 272.

³⁹⁰ Hasan, "et-Tes'îr fi'l-Fıkh'l-İslamî", 462-463.

³⁹¹ Nevevî, *el-Mecmu' Şerhu'l-Mühezzeb*, 13: 43; Ebu'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Mergînânî, *el-Hidaye Şerhu Bidayeti'l-Mübtedi*, (Karaçi/Pakistan: İdaretül-Kur'an ve'l-Ulumi'l-İslamî, 1996/1417), 7: 226; İmranî, *el-Beyan fi Mezhebi'l-İmam eş-Şafii*, 5: 355; Şevkânî, *Neylül-Evtar*, 1025; İbn Kayyım, *et-Turuku'l-Hükmiyye fi's-Siyaseti's-Şeriyye*, 199.

³⁹² Mergînânî, *el-Hidaye Şerhu Bidayeti'l-Mübtedi*, 7: 226; İbn Âbidin, *Reddü'l-Muhtar alâ Dürri'l-Muhtar*, 9: 658-659.

³⁹³ Ebu Zekerriyya Muhyiddin Yahya b. Şeref en-Nevevî, *el-Mecmu' Şerhu'l-Mühezzeb*, (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1992), 13: 43; Ebu'l-Huseyn Yahya b. Ebi'l-Hayr b. Salim el-İmranî, *el-Beyan fi Mezhebi'l-İmam eş-Şafii*, (Cidde: Daru'l-Minhac, 2000/1421), 5: 355; Yusuf el-Karadavi, *İslam Hukuku Evrensellik Süreklilik*, çev: Yusuf Işıcık, Ahmet Yaman, (İstanbul: Nida Yayınları, 2016), 195.

³⁹⁴ İbn Kayyım el-Cevzi, *et-Turuku'l-Hükmiyyefi's-Siyaseti's-Şeriyye*, (Lübnan: Daru'l-Kütübi İlmiye, 2012), 189.

olan şeyleri mubah kılar."³⁹⁵ kaidesinde de geçtiği gibi ihtiyaç ve toplum maslahatı gerektiğinde yapılabileceğine dair bir cevazdır.³⁹⁶ Burada caiz olma ölçüsü piyasanın doğal seyrinden çıkıp suni bir müdahaleye maruz kalmış piyasa ortamına dönüşmüş olması ve halkın bundan zarar görüyor olmasıdır. Narh/tes'îri caiz görenler böyle bir durum ârız olduğunda aktarılan hadis ve Hz. Ömer örneğinin narhın iptaline delil olduğunu kabul etmezler.³⁹⁷ Çünkü burada Hz. Peygamber'in narh koymayınız, narh koymak haramdır gibi bağlayıcı bir ifadesi yoktur.³⁹⁸ Ayrıca bu durumun sağlıklı bir şekilde değerlendirilebilmesi için Hz. Peygamberin fiillerinin tasnifine göre hareket edilmesi gerekir. Rasulullah'ın fiilleri bütün insanlığı -özellikle müslümanları- ilgilendiren fiilleri olarak nübüvvet; sadece kendi şahsına münhasır fiilleri olarak beşeriyet; Medine döneminde devletin başkanı olması hasebiyle genellikle bu devlete bağlı toplumu ilgilendiren fiilleri olarak devlet başkanlığı şeklinde üç ayrı kısımda incelenmiştir. Bu üçlü tasnif içerisinde narh ile ilgili uygulaması devlet başkanı olarak yerine getirdiği görevi şeklinde değerlendirilmiştir.³⁹⁹ Yani bir devlet başkanı olarak Hz. Peygamber'in narh koymaması kendi dönemine has bir durumdur. İleriye yönelik narhın haram olduğuna dair bir ifade hadiste geçmemektedir. Dolayısıyla daimi ve umumi bir teşri' niteliği taşıdığı söylenemez.⁴⁰⁰

Hz. Ömer ile Hâtib b. Ebi Belta arasında geçen olayı ise Muhammed Ravvas değerlendirmiş ve ilk kısmın Hz. Ömer'in ifade tarzına benzediğini, ancak ikinci kısım olan: "...sana söylediğim benden kesin bir emir veya hüküm değildir, bu şehir halkı için iyilik istediğim (için söylenmiş) bir sözdür. Nereyi istersen orada istediğin fiyata o malı sat"⁴⁰¹ ifadesinin ise Hz. Ömer'in ifade tarzına benzemediğini söylemektedir.⁴⁰² Ayrıca Hz. Ömer dönemindeki olayla ilgili dönemin ekonomik durumu göz önünde bulundurulmuştur. Yani piyasaya müdahale edilebilmesi için gerekli şartların oluşmadığı görülmektedir. Aynı şekilde bu olayda da narhın ileriye yönelik değil o dönemi bağlayıcı bir yasaklığının olduğu düşünülebilir.

³⁹⁵ Mecelle, md., 21.

³⁹⁶ Arkawi, "Ahkamü't-Tes'îri'l-Fıkhî'l-İslamî", 1: 273.

³⁹⁷ İbn Âbidin, *Reddü'l-Muhtar alâ Dürri'l-Muhtar*, 9: 659; Kâisî, "Hukmu't-Tes'îri'l-Cebrî fî'l-Fıkhî'l-İslamî", 124.

³⁹⁸ Döndüren, *Ticaret ve İktisat İlmihali*, 292.

³⁹⁹ Ramazan el-Bûtî, *Davâbitü'l-Maslaha fi's-Şerîati'l-İslâmiyye*, 182; Murat Şimşek, *İslam Hukukunda Bağlayıcılık Bakımından Hz. Peygamber'in İctihad ve Tasarrufları*, (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 203.

⁴⁰⁰ Muhammed Mustafa Şelebî, *el-Fıkhü'l-İslamî*, (Beyrut: Daru'l-Câmiyye, 1982), 151-152.

⁴⁰¹ İbn Kudme, *el-Muğnî*, 4: 240; İbn Teymiyye, *Hisbe*, 77.

⁴⁰² Muhammed Ravvas el-Kala'cî, *Mevsûatu Fıkhî Ömer İbnü'l-Hattab*, (Beyrut: Daru'n-Nefais, 1989/1409), 178.

Hanbeli fakih İbn Kayyım el-Cevzi (751/1350) ve hocası İbn Teymiyye narhı "haram" ve "caiz" olarak iki başlıkta incelemişler, caiz olanı ise -duruma göre- vacip dahi görmüşlerdir.⁴⁰³ İbn Teymiyye caiz ve vacip narh hakkında şu bilgilere yer verir: Caiz narh şunu ifade eder; insanlar mallarını normal bir şekilde satarlarken, savaş kıtlık vs. sebepler yüzünden ürünün azlığı veya nüfusun artması sonucu oluşan fiyat yükselmesi Allah'tandır. Bu durumda esnafa sabit veya sınırlandırılmış bir fiyattan satış yaptırmak zulüm olur. Vacip narh ise artık müdahalenin kaçınılmaz olduğu durumları ifade eder. Bu narhın gerekliliği ise toplum düzenini keyfi olarak bozan ve tek taraflı haksız kazanca neden olan monopol (tekelci) oluşumlardan kaynaklanır. Mesela mal sahipleri, ortada meşru bir sebep olmadığı halde insanların temel ihtiyaçlarından olan bir ürünü normal değerinin üstünde satıyorlar ve bunun neticesi olarak insanlar mağdur oluyorsa, mallarını emsal değerden satmaya zorlanmaları gerekir. Bu zorlama işi narh/tes'îrdir. Ya da insanların ihtiyaç duyduğu asli maddeleri tek bir kişi ya da kurum veya sadece belli grupların satması halinde toplumsal düzenin fesada uğramaması adına fiyatlara narh gelmesi, olası bir mağduriyetin önceden engellenmesi adına vaciptir.⁴⁰⁴

Müteahhir Hanefilere göre ölçü piyasa fiyatının üstünde olan fiyatın fahiş derecede olmasıdır. Şartların bu şekilde olması durumunda yetkililer tarafından piyasa fiyatlarına müdahalede bulunulması caizdir.⁴⁰⁵ Hanefi fakihlerinden İbn Âbidin (1307/1889) Hz. Peygamber'in hadisine binaen devletin piyasaya müdahalesini caiz görmezken piyasa düzenin bozulması durumunda ehl-i rey/ehl-i hibrenin görüşlerine başvurularak düzenleme yapılabileceğini ifade etmiştir.⁴⁰⁶ Günümüz fıkıh alimlerinden olan Yusuf el-Karadavi ise asıl yasaklanması gereken şey piyasayı ellerinde bulunduran tamahkâr grupların meydana gelmesi halinde onların kendi hallerinde bırakılması ve insanlığın zor durumda düşürülmesidir demiş, gerekli durumlarda narhın uyulmasının serbestiyet değil yerine göre gereklilik ifade edeceğini belirtmiştir.⁴⁰⁷ Nitekim yukarıda ifade ettiğimiz gibi caiz olmadığını savunan diğer mezhep alimleri de meydana gelen olası bir zaruret halinde narhın caiz olabileceği görüşünü ifade etmektedirler.⁴⁰⁸

⁴⁰³ İbn. Teymiyye, *Hisbe*, 63, 64; İbn Kayyım, *et-Turuku'l-Hükmiyye fi's-Siyaseti's-Şer'iyye*, 189.

⁴⁰⁴ İbn Teymiyye, *Hisbe*, 63-64.

⁴⁰⁵ Mahmud b. Ahmed b. Musa b. Ahmed b. Bedreddin el-Aynî, *el-Binaye Şerhu'l-Hidaye*, (Beirut: Daru'l-Kitûbi İlmiye 2012/1433), 12: 218-219.

⁴⁰⁶ İbn Âbidin, *Reddü'l-Muhtar alâ Dürri'l-Muhtar*, 9: 659.

⁴⁰⁷ Karadavi, *İslam Hukuku Evrensellik Süreklilik*, 194-195.

⁴⁰⁸ Nevevî, *el-Mecmu' Şerhu'l-Mühezzeb*, 13: 43; Mergînânî, *el-Hidaye Şerhu Bidayeti'l-Mübtedi*, 7: 226; İmranî, *el-Beyan fi Mezhebi'l-İmam eş-Şafî*, 5: 355; Şevkânî, *Neylü'l-Evtar*, 1025.

Piyasaya müdahaleyi caiz görenler arasında tes'irin hangi maddelere uygulanacağı hususunda yine ihtilaf olmuştur. Hanefilerin çoğu tes'iri ihtikara kıyas ederek insanların yiyecek olarak kullandıkları gıda maddeleri ve hayvanların yemleri olarak iki tür maddede piyasaya müdahale uygulanabileceği görüşünü benimsemişlerdir.⁴⁰⁹ Hanefiler,⁴¹⁰ Şafii⁴¹¹ ve Hanbeliler'den bazıları⁴¹² tes'irin sadece insan ve hayvanların gıda maddeleri olarak kullanılan ürünlerde değil ticari malların hepsine uygulanabileceği görüşünü ifade etmişlerdir. Bazı Hanefiler ise Ebu Yusuf'un herhangi bir madde ile kayıtlanamaksızın gerçekleşmesi halinde kendisinde zarar görülen ve toplumun zararına olan her şeyde ihtikarın haram olduğu hakkındaki görüşüne binaen sunî olarak yükselmesi halinde bütün mallara tes'irin uygulanabileceğini ifade etmişlerdir.⁴¹³

Malikiler ise herhangi bir kıymet belirtmeksizin ölçülebilen ve tartılabilenlerden mislî olanlarda tes'ir caizdir demişlerdir.⁴¹⁴ Delilleri ölçülebilen ve tartılabilen mallar misline dönenlerdir. İnsanların fiyatları misli fiyat üzerine sabitlemesi mümkündür. Çünkü o fiyatta ihtilaf yoktur.⁴¹⁵ Kıymetli mallarda ise ihtilaf vardır. Çünkü o malın misli yoktur. Bundan dolayı da piyasada tek fiyat üzerine birleştirilmesi adil bir davranış olmaz.⁴¹⁶

2.3.4. Değerlendirme

Konu için aktarılan getirilen ayet, hadis ve görüşlere dair genel bir değerlendirme yapacak olursak:

Görüldüğü üzere dolaylı olarak narha delalet eden ayette narhın zahiren aleyhine bir ifade bulunmamaktadır. Diğer başlığımızda geçen hadis ve Hz. Ömer dönemi uygulamasında ise narh konmamasının sebebi oldukça açıktır. Dönemin doğal bir süreci olan kıtlık ve savaş yıllarından kaynaklanan durumlar silsilesi nedeniyle ve piyasanın normal arz talep dengesine göre yükselmesi nedeniyle piyasaya narh uygulanması -o

⁴⁰⁹ İbn Âbidin, *Reddü'l-Muhtar alâ Dürri'l-Muhtar*, 9:661

⁴¹⁰ İbn Âbidin, *Reddü'l-Muhtar alâ Dürri'l-Muhtar*, 9:661.

⁴¹¹ Nevevî, *Ravzatu't-Tâlibin*, 3/413.

⁴¹² İbn Teymiyye, *Hisbe*, 64.

⁴¹³ İbn Âbidin, *Reddü'l-Muhtar alâ Dürri'l-Muhtar*, 9:661

⁴¹⁴ Ebu'l-Velid Süleyman b. Halef b. Sa'd el-Endülüsi el-Bâcî, *el-Münteka Şerhu'l-Muvatta' el-İmam Malik*, (Kahire: Matbaatü's-Saade, 1332), 5: 18.

⁴¹⁵ Hasan, "et-Tes'ir fi'l-Fikhi'l-İslamî", 465.

⁴¹⁶ Bâcî, *el-Münteka*, 5: 18.

dönem için- doğru bulunmamıştır. Ayrıca bu kaynaklarda ileriye yönelik narha yasaklama getirecek herhangi bir ifade de yoktur.

Bu inceleme sonucunda hem toplumun yeni devlet sistemine alışması hem de çok sayıda savaşın olmasından anlıyoruz ki asr-ı saadet dönemi henüz fiyatlara müdahale için erken ve zaten müdahalenin gerekli şartlarının oluşmadığı bir dönemdir. Çünkü ashabın fiyatlara müdahale edilmesini (narh) istediği dönem savaş yıllarına denk gelmektedir. Az önceki belirtmiş olduğumuz bilgilerde de geçtiği üzere savaş ve kıtlık yıllarında piyasaların istikrarını koruması çok zor bir durumdur. Ayrıca Medine piyasasının dışa bağımlılık oranı da göz önünde bulundurulduğunda bu durum tüccarın spekülatif nedenlerle artış sergilemekten çok oluşan zaruri şartlar nedeniyle fiyatların arttığı söylenebilir.⁴¹⁷ Böyle bir durumda ise fiyatların kendi seyrinde oluşan doğal arz talep döngüsü içerisinde yükselmesi gayet normaldir.⁴¹⁸ Bu nedenle ashabın narh isteğinin gerçekleşmesi için gerekli şartlar oluşmamıştır. Haliyle Hz. Peygamber de onların bu isteğini geri çevirmiştir. Aynı şekilde Hz. Ömer döneminin olayları da suni müdahale ile değil oluşan kıtlık nedeniyle meydana geldiği ortadadır. Müdahale için gerekli şartlar sağlanmadığı için de Hz. Ömer müdahalede bulunmamıştır. Yani hem Hz. Peygamber hem de Hz. Ömer dönemi uygulamalarında piyasa normal seyrinde arz talebe göre yükseldiği, ticari ahlak ve serbest rekabet koşulları yüksek oranda sağlandığı için narh talebi kabul edilmemiştir. Ancak tabiin dönemi de dahil Hz. Peygamber ve Hulefa-i Raşidin sonrası dönemlerde ticari ahlakın bozulmaya başlaması, fiyatlardaki suni yükseliş ve serbest rekabet şartlarının tam sağlanamadığı durumlarda devletin müdahalesi fakihlerce caiz görülmüştür.⁴¹⁹ Mesela tabiin dönemi müçtehitlerinden Said b. Müseyyeb (94/712), Rabia b. Abdirrahman (136/753), Yahya b. Said el-Ensari (143/760) kendi dönemlerinde devletin piyasaya müdahalede bulunabileceğine dair fetva veren müçtehitlerdir.⁴²⁰

Nihai noktada mezheplerbazı tanım farklılıkları haricinde hemen hemen aynı noktada buluşmaktadır. Hz. Peygamber'in narh uygulamasını reddeden hadisini delil olarak kabul eden mezhep alimleri yeri geldiğinde meseleyi toplum maslahatı boyutunda incelemekten de geri durmamışlardır. Bu nedenle toplumun ihtiyacı varsa veya ciddi manada toplumsal bir kriz ortaya çıkacaksa bu noktada devletin piyasaya

⁴¹⁷ Kallek, *Sosyal Servet: İslam'da Yönetim Piyasa İlişkisi*, 116-117.

⁴¹⁸ Kallek, *Sosyal Servet: İslam'da Yönetim Piyasa İlişkisi*, 123.

⁴¹⁹ Döndüren, "İslam Hukukuna Göre Akdin Feshinden Doğan Tazminat, Rekabet, Reklam-Promosyon ve Acentelerin Temsil Yetkisi", 119.

⁴²⁰ Bâcî, *el-Münteka*, 5: 18.

müdahalede bulunmasını uygun hatta gerekli görmüşlerdir.⁴²¹ Tes'ir İslam hukukunda müşteri ile bayi'in arasında satılan mala meşru vecih üzere sahip olma hususunda bir bağlantı noktasıdır. Piyasada suni etkenlere bağlı bozulmalar meydana geldiğinde tes'ir sayesinde insanlar arasında yapılan muamelat düzene girer, adalet sağlanmış ve zulüm engellenmiş olur.⁴²² O halde narhı dönemi ve gerekleri açısından farklı değerlendirmek, caiz olacağı ve olmayacağı durumları iyi ayırt etmek gerekmektedir. Bu konuda verilebilecek en iyi örneklerden biri İbn Teymiyye'nin yaklaşımıdır. İbn Teymiyye narhı ikiye ayırmış ve satıcıya hakkı olan kârın bırakılmadığı ve bu yüzden zulme uğramasına sebebiyet verildiği durumlarda narhı haram gördüğü halde, diğer esnafın sattığının üstünde bir kârı engellemek üzere konmuş olan narhı adil ve caiz görmektedir.⁴²³

2.4. İSLAM HUKUKUNDA DEVLETİN PİYASAYA MÜDAHALE ŞEKİLLERİ

İslam hukukunda devletin piyasaya müdahalesi hakkında görüşler ve bu görüşlere dair değerlendirmeler yukarıda bahsedilmiştir. Mezheplerin görüşleri neticesinde elde edilen sonuçta narhın hükmü ile ilgili olarak; İslam iktisadında aslolan serbest rekabet piyasası olmakla birlikte toplumu olumsuz etkileyen zaruri hallerde (özellikle suni müdahalelerde) maslahat gereği devletin piyasaya müdahalesinin caiz olduğu belirtilmiştir. Bu müdahalenin nasıl yapılacağı hususunda ise kaynaklarda toplu bir şekilde bilgi verilmemiştir. Konumuzu araştırırken ve özellikle hisbe teşkilatı, ahilik, lonca teşkilatı gibi müesseselerin devlet adına piyasa refahını sağlamak için yaptıkları uygulamalarından hareketle elde ettiğimiz çıkarımlarımız neticesinde devletin piyasaya müdahale şekillerini teftiş ve tanzim (denetim ve düzenleme) yoluyla müdahale ve yaptırım yoluyla müdahale olarak ikibaşlıkta izah edeceğiz.

⁴²¹ Nevevî, *el-Mecmu' Şerhu'l-Mühezzeb*, 13: 43; Mergînânî, *el-Hidaye Şerhu Bidayeti'l-Mübtedi*, 7: 226; İmranî, *el-Beyan fi Mezhebi'l-İmam eş-Şafii*, 5: 355; Şevkânî, *Neylü'l-Evtar*, 1025; İbn Kayyim, *et-Turuku'l-Hükmiyyefi's-Siyaseti's-Şeriyye*, 199.

⁴²² Muhammad Ainul Yaqin, "el-Mukarenetü Beyne'l-Tes'irifil-İktisadi'l-İslamî ve'l-İktisadi't-Taklidî", 15, erişim 05 Aralık 2020, <http://ejournal.kopertais4.or.id/tapalkuda/index.php/qodiri/article/view/1171/811>

⁴²³ Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr*, 1025; Bûtî, *Davâbitu'l-Maslaha fi's-Şerîati'l-İslâmiyye*, 182, 367; İbn Teymiyye, *Hisbe*, 64.

2.4.1. Teftiş ve Tanzim (Denetim ve Düzenleme) Yoluyla Müdahale

Piyasa düzenin sağlanması için başvurulan yollardan ilki teftiş (denetim) yolu olmuştur. İlk müdahale şekli olarak teftiş seçmemizin nedeni herhangi bir sorun meydana gelmeden önce piyasanın denetlenmesi ile olabilecek muhtemel bozulmaların önüne geçilmesini sağlamasıdır. İslam hukukunda arşı ve pazarın (piyasanın) denetimi ilk olarak Hz. Peygamber tarafından yapılmıştır. Rasulullah bir gün pazarı gezerken bir buğday satıcısının yanına gelip buğdaylara elini daldırır ve altının yaş üstünün kuru olduğunu görünce buğday sahibini uyarır.⁴²⁴ Bu h dis Hz. Peygamber'in arşı pazarı denetlediğini göstermektedir. Raşid Halifeler de aynı şekilde piyasa denetimlerinde bulunmuşlardır. Hz. Ömer'in pazarda H t b. Eb  Belta'yı üzüm fiyatları hususunda uyarması,⁴²⁵ Hz. Osman'ın (35/656)  l -tartı denetimi yapması için Haris b. Hakim'i görevlendirmesi,⁴²⁶ Hz. Ali'nin (40/661) pazar esnafını dolaşarak esnafı ölçü, tartı ve semen hususunda uyarması⁴²⁷ ashabın piyasaı denetlediğine örnektir. Hz. Peygamber ve sonrası dönemlerde ise denetim işini hisbe teşkilatı yerine getirmiştir.

Devletin piyasaya denetim yolu ile müdahalede bulunabilmesi için piyasa düzeninin bozulmasına gerek yoktur. Piyasada herhangi bir bozulma olmadan da denetim yapılabilir ki asıl önemli olan budur. Çünkü bu denetimler malın kalitesinin iyi, semeninin bayi' ve müşteriyi zarara uğratmayacak şekilde makul olmasını sağlayacaktır. Aynı zamanda denetimlerin ticarete ahlaki düzenin gelişmesine de katkıları olmaktadır. Mesela Hz. Peygamber'in az önce bahsettiğimiz buğday hadisinde tacir için söylediği "*Bizi aldatan bizden değildir.*"⁴²⁸ ifadesi tüccara dürüstlüğü öğütlemektedir. Kısacası denetim, piyasada istikrar ve düzenin sağlanması için devletin piyasaya müdahale yolları arasında ilk adım olarak kabul edilebilir.

Tanzim yoluyla müdahale ise mal ve hizmet piyasasında görülen ikinci aşama müdahale olarak kabul edilebilir. Bizim burada tanzimden kastımız daha çok denetimde tespit edilen şeylerin düzenlenmesidir. İslam hukukunda aslolan piyasanın kendi doğal seyrinde düzen sağlamasıdır. Ancak bozulan piyasa düzenine devletin müdahalede bulunması gerekebilir. Devletin fiyatlara müdahale etmeden önce mal ve hizmetin arz

⁴²⁴ Müslim, *İman*, 164; Ebu Davud, *Buyu'*, 50; Tirmizi, *Buyu'*, 72.

⁴²⁵ Muvatta' *Buyu'*, 56.

⁴²⁶ Kallek, *Sosyal Servet 'İslam'da Yönetim-Piyasa İlişkisi'*, 154.

⁴²⁷ Eb  Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' ez-Zühri, *Tabakâtü'l-Kebir*, (Kahire: el-Mektebetü'l-Hanci, 2001/1421), 3: 26.

⁴²⁸ Müslim, *İman*, 164; Ebu Davud, *Buyu'*, 50; Tirmizi, *Buyu'*, 72.

edildiği piyasayı tanzim etmesi, ticari faaliyetlere bir düzen getirmesi gerekir.⁴²⁹ Düzenleme yoluyla müdahale devletin bazı fiillerin yapılmasını istemesi, bazı fiillerin yapılmasını men etmesi şeklinde gerçekleşebileceği gibi fiyatlara yapılan sınırlama da piyasa için bir düzenleme olarak zikredilebilir.

2.4.2. Yaptırım Yoluyla Müdahale

Piyasa için gerekli denetim ve düzenlemeler yapıldıktan sonra hala piyasa düzeni ile ilgili sıkıntı yaşanıyorsa bu durumda devletin yaptırım uygulayarak piyasaya doğrudan müdahalede bulunma yetkisi vardır. Doğrudan müdahale bazen semene yapılırken bazen akdin mahalli üzerine de yapılabilir. Devletin piyasaya yaptırım uygulayarak müdahalede bulunması tamamen yasaklama ve ta'zir cezası olarak iki başlıkta anlatılacaktır.

2.4.2.1. Kısıtlama veya Tamamen Yasaklama

İslam insanların hem dünya hem de ahirete dair kazanç sağlamasına yönelik bazı kısıtlama ve yasaklamalar getirmiştir. Bu yasaklamalar bazı fiillerin yapılmasına, bazı yiyecek ve içeceklerin yenilip içilmesine, bazı maddelerden uzak durulmasına yönelik yasaklamalardır. Bu yasakların işlenmesi gibi alışveriş akdi yapılarak kendisinden menfaat elde edilmesi de yasaktır.

Kısmi yasaklama veya bir diğer adıyla kısıtlama devletin akdin mahalline yapmış olduğu müdahaledir. Bir malın üretimi ve satımının kısmi yasaklanması onun devletin kontrolü altında kısıtlı ve meşru bir şekilde üretilmesi demektir. Devletin akdin mahalline kısıtlama getirerek müdahalede bulunmasının nedeni, kısıtlanan malın faydalı işlerde kullanılabildiği gibi zararlı işlerde de kullanılmasından dolayı toplumsal boyutta zarar vermesine mani olmaktır. Mesela günümüzde devletin haşhaş ve kenevir üretimine kısıtlama getirmesinin nedeni budur. Haşhaş ve kenevirden uyuşturucu elde edilebilmesi, devletin toplum sağlığını ve düzenini koruması için bu ürünlerin üretimi ve satışına kısıtlama getirmek suretiyle piyasaya müdahalede bulunmasını gerekli kılmaktadır.

⁴²⁹ Kallek, *Sosyal Servet 'İslam'da Yönetim-Piyasa İlişkisi'*, 149.

Tamamen yasaklamalar ise İslam'ın haram olarak belirttiği mal veya hizmetlerde görülür. Mesela içki içilmesi dinen yasaktır. Çünkü ayette belirtildiği gibi çok az yararı olsa da pek çok zararı mevcuttur.⁴³⁰ Aynı şekilde ölü hayvanın etinden yararlanmak da dinen haramdır.⁴³¹ Bu iki örnek ve bunlara benzer başka haram kılınan şeylerin kullanımı gibi ticareti yapılarak kazanç elde edilmesi de yasaktır. Hz. Peygamber içkinin haram kılınmasından sonra sahabelere ellerindeki içkileri imha etmelerini emretmiştir. Şarap satarken gördüğü sahabeleri de uyarılmış, içilmesi yasak olan içkinin ticaretinin de yasak olduğunu bildirmiştir.⁴³² Aynı şekilde ölü hayvanın (leşin) eti ayette haram kılınmıştır.⁴³³ Hz. Peygamber de leşin eti ile ilgili (yeme, içme, ticaretini yapma gibi) faydalanma hakkında soran sahabelere haramdır cevabını vermiştir.⁴³⁴ Bir hadisinde ise açık bir şekilde: "*Allah içki, ölü hayvan ve put satışını haram kıldı...*"⁴³⁵ buyurarak bunların ticaretinin de yasak olduğunu bildirmiştir.

Bu tür malların kullanımı dinen yasak olduğu için devlet tarafından denetimler yoluyla ticaretinin yapılması engellenmektedir. Yasağa uymayanlar devlet tarafından cezalandırılır. Mesela Hz. Ömer döneminde uyarıları dinlemeyerek içki üretip satan bir kişinin imalathanesi Hz. Ömer tarafından yakıtılmıştır.⁴³⁶ Haram malların ticaretinin yapıldığı devlet tarafından yakalanırsa ta'zir cezası olarak örnekte olduğu gibi genellikle imha/itlaf edilir.

2.4.2.2. Ta'zir Cezası

İslam hukukunda işlenen suçlar ve kural ihlallerine karşı Kur'an, sünnet ve icma ile belirlenmiş cezalar bulunmaktadır. Ancak bazı suçların cezaları bu kaynaklarda da bulunmayabilir. Bu durumda düzeni ve adaleti sağlamak için devlet başkanı (veya

⁴³⁰ Bakara, 2/219.

⁴³¹ Bakara, 2/173; Maide, 5/3; En'am, 6/145.

⁴³² Muvatta', Eşribe, 5; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1: 230, 244, 323, 324.

⁴³³ Bakara, 2/173; Maide, 5/3; En'am, 6/145.

⁴³⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4: 310, 311.

Ancak derisinin kullanımı ve ticareti hususunda iki farklı rivayet bulunmaktadır. Bu rivayetlerin birinde Hz. Peygamber "Ölü hayvanın ne etinden ne de sinirinden faydalanınız" buyurmuş, bir diğer rivayette ise "Deri işlendiğinde temiz temiz olur dedi ve az ilerde ölü bir koyuna denk gelince bunun derisinden faydalanırsanız" buyurdu. Fukaha bu iki rivayeti değerlendirmiş ve ayette de derinin kullanımı hakkında kesin hüküm bildiren bir ayet bulunmadığı için domuz dışında eti yenmeyen diğer hayvanların derinin tabaklanmak suretiyle kullanımı ve ticaretinin haram olmadığı ifade etmişlerdir. (Zuhaylî, el-Fıkhu'l-İslamî, 1: 104; Şevkânî, Neylü'l-Evtâr, 49.)

⁴³⁵ Buhari, *Buyu'*, 112, *Tefsir*, 6; Müslim, *Müskat*, 12, 13, 14, 74; İbn Mace, *Ticaret*, 11; Ebu Davud, *Buyu'*, 64, *Eşribe*, 7; Tirmizi, *Buyu'*, 60.

⁴³⁶ İbn Teymiyye, *Hisbe*, 101.

görevlendirdiği kimseler) tarafından işlenen suçun cezası verilir. Bu cezaya ta'zir cezası denir.⁴³⁷ Devletin piyasaya müdahalesi fiyatlara müdahale olabileceği gibi doğrudan akdin mahalline de olabilir. Ta'zir cezaları akdin mahalline yapılabilecek müdahalelerden biridir. Akit mahalli için para cezası, itlaf ve müsadere olarak üç ta'zir cezası bulunmaktadır.

2.4.2.2.1. Para Cezası

Para cezası şahsın mal varlığına yönelik bir yaptırımdır. Para cezasının miktarı naslarda belirtilmemiştir. Bu nedenle dönemin şartlarına göre yetkili mercilerin takdirine bırakılmış ta'zir cezaları arasında kabul edilir.⁴³⁸ Suçlunun ödemesi istenen para cezası, mal ve menfaate verdiği zararın karşılanmasına yönelikse tazmin; şahsa mali bir ceza uygulamaya yönelikse garâmet veya tağrim olarak isimlendirilir.⁴³⁹

Devlet, görevlendirdiği yetkilileri aracılığıyla toplum için zaruri olan ihtiyaç maddelerini temin hususunda ucuz ve uygun olanı sağlamakla mesuldür.⁴⁴⁰ Ancak ucuz ve uygun olan sağlanırken kalite ve sağlıktan ödün verilmemesi gerekir. İslam hukukunda toplumun menfaatini ve sağlığını olumsuz şekilde etkileyecek olan malların satılması uygun görülmemiştir. Çarşı pazar denetimleri esnasında bu tarz malların tespit edilmesi halinde üretici veya satıcıya bedeni cezalar verilebileceği gibi mali ta'zir cezaları da verilmiştir. Bir örnek üzerinden zikredecek olursak; ekmeğin gramaj olarak belirlenen ölçüye uygun, karışık olmayan undan ve kararında pişirilmediği takdirde fırıncı esnafına ta'zir cezası olarak teşhir, hapis, sürgün gibi cezaların yanında para cezası verildiği de olmuştur.⁴⁴¹ Osmanlı devletinde uygulama olarak bunun örnekleri mevcuttur. Mesela Kıbrıs'ta fırıncılık yapmakta olan bir grup esnafa yanmış ve pişmemiş ekmeğin imal etmelerinden dolayı Lefkoşa Belediyesi tarafından ellişer kuruş

⁴³⁷ M. Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, (İstanbul: Beta Yayınları, 2015), 197.

⁴³⁸ Ali Bardakoğlu, "Garâmet", *DİA*, c.13 (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 360.

⁴³⁹ *Mv.F.*, "Garâmet", 31: 148; Bardakoğlu, "Garâmet", 13: 360.

⁴⁴⁰ İbrahim Erdoğan, "Osmanlı İktisadi Düzeninde İhtisab Müessesesi ve Muhtesiblik Üzerine Bir Deneme", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, sy.11 (2000): 131.

⁴⁴¹ Şenay Atam, "Osmanlı Devleti'nde Halk Sağlığı Konusunda Bir Örnek: Çürük Un Meselesi", *5. Uluslararası Kültür ve Medeniyet Kongresi*, Ed. Sedat Cereci ve Nurlan Akhmetov (Hatay: İksad Yayınları, 2019), 139.

para cezası kesilmiştir.⁴⁴² Bu ve benzeri örneklerde olduğu gibi devlet piyasaya para cezaları uygulayarak da müdahalede bulunabilmektedir.

Konuyla ilgili hükümler ve değerlendirmeler yapıldıktan sonra farklı dönemlerde ve farklı topraklarda yaşamış olan İslam devletlerinin bu husustaki tutumları ve hem iktisadî hem diğer hususlarda toplum düzenini sağlamakla görevli hisbe teşkilatı hakkında bilgi vermenin tarihte alimlerin zamanları ve toplumlarının maslahatı gereği narha karşı nasıl bir tavır sergilendiğini görmemiz adına faydalı olacaktır.

2.4.2.2.2. İtlaf

Lügat olarak "tahrip etmek, yok etmek" anlamına gelen itlaf ıstilahta "bir malın tazmin sorumluluğu doğuracak şekilde kısmen veya tamamen yok edilmesi" anlamına gelir.⁴⁴³ Ta'zir cezası olarak ise İslam'da suç kabul edilen şeylerin (mal, atölye, iş yeri gibi) kendisini veya ona tabi olan vasıfları yok etmeye itlaf denir.⁴⁴⁴ İtlafın ta'zir cezası olarak uygulanmasının Hz. Peygamber ve sahabe dönemlerinde örnekleri bulunmaktadır.

Hz. Peygamber içkinin tamamen yasaklandığını bildiren ayet nazil olunca sahabelere içki küplerini kırmalarını emretmiştir.⁴⁴⁵ Ticaretini yapmak isteyen sahabeye de müsaade etmemiştir.⁴⁴⁶ Hz. Ömer süte su karıştıran birini cezalandırmak için sütü yere dökmüştür.⁴⁴⁷ Yine Hz. Ömer'in daha önce zikrettiğimiz içki üreten kişinin imalathanesini yaktırması itlafa örnektir.⁴⁴⁸ Hz. Ali ise ihtikar yapan kimseyi mallarını yaktırarak cezalandırmıştır.⁴⁴⁹

Bu cezaların verilmesi toplumda caydırıcı olarak önemlidir. Günümüzde de caydırıcı olarak kullanılan bir ceza türüdür. Ceza kanununda geçmekte olan: "... Mağsus ve sıhhate zararlı mal satanların malları hıfzu's-sıha kanunu gereğince imha edilir..."⁴⁵⁰ ibaresi, devletin halk sağlığı ve güvenliği için malı itlaf ederek piyasaya müdahalede

⁴⁴² Hasan Samani, "Tanzimat Devri'nde Kıbrıs (1839-1878)", (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2006), 61.

⁴⁴³ M. Akif Aydın, "İtlaf" *DİA*, c.23 (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 460.

⁴⁴⁴ Çolak, *İslam Ceza Hukuku*, 160.

⁴⁴⁵ Müslim, *Cihad ve Siyer*, 123; İbn Kayyım, *et-Turuku'l-Hükmiyye fi's-Siyaseti's-Şer'iyye*, 216.

⁴⁴⁶ Muvatta', *Eşribe*, 5; Ahmed b. Hanbel, *el- Müsned*, 230, 244, 323, 234.

⁴⁴⁷ İbn Teymiyye, *Hisbe*, 100.

⁴⁴⁸ İbn Teymiyye, *Hisbe*, 101.

⁴⁴⁹ Muhammed b. Ahmed el-Gazzali, *İhyau Ulumiddin*, (Beyrut: Daru İbn Hazm, 2005), 516.

⁴⁵⁰ TCK, md., 36.

bulunabilme yetkisi olduğunu gösterir. Kâr oranı çok yüksek olmasına rağmen devletin uyuşturucu maddelerini imha etmesi bu madde gereğince hareket ettiğinin örneğidir.

2.4.2.2.3. Müsâdere

Müsâdere, bir mala ceza veya tedbir olarak devlet tarafından el konulmasıdır.⁴⁵¹ Aynî (akdin mahalline yapılan) bir yaptırım olan müsadere bazı durumlarda nakdi cezaya da çevrilebilir.⁴⁵² Müsâdere ile devlet halkın ticari düzenini bozarak fazla fiyattan satan kimselerin mallarına el koyar ve rayiç bedelden zorla sattırır. Bu sayede bayi' de zarara uğramamış olur. Bir müsadere çeşidi olan zorla sattırma işlemi Osmanlı'da karaborsacılık yapan ve narha uymayan kişilere uygulanan piyasaya müdahale yöntemidir.⁴⁵³

Devletin piyasaya müdahalesi hakkında hüküm, deliller, görüşler ve müdahale şekilleri ile ilgili bilgileri sunduk. Şimdi bu bilgiler ışığında narhı gerektiren durumlar ve İslam tarihinde devletlerin piyasaya müdahale ile ilgili uygulamalarını inceleyeceğiz.

2.5. NARHI GEREKTİREN DURUMLAR

Normalde devletin piyasaya müdahalesi asıl olmamakla birlikte aşağıda bahsedeceğimiz durumların görülmesi durumunda narh konulması fukahanın çoğunlu tarafından caiz görülmüştür.⁴⁵⁴ Bu konuyu ihtikâr (karaborsacılık), neceş (müşteri kızııştırma) ve telakkî'r-rukban (pazara gelen malların yolda karşılanması) olarak üç başlık altında inceleyeceğiz.

2.5.1. İhtikar (Karaborsacılık)

Türkçe'de "karaborsacılık, vurgunculuk" gibi kelimelerle ifade edilen ihtikâr kelimesi Arapça bir kelime olup lügat manası olarak biriktirmek, hapsetmek, bir malı

⁴⁵¹ Cengiz Tomar, "Müsadere", *DİA*, c.32 (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 65.

⁴⁵² Mehmet Koç, "Osmanlı Hukukunda Ta'zir Suç ve Cezaları", (Doktora Tezi, Necmeddin Erbakan Üniversitesi, 2017), 36.

⁴⁵³ Koç, "Osmanlı Hukukunda Ta'zir Suç ve Cezaları", 36.

⁴⁵⁴ Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr*, 1025.

fiyatı yükselsin diye bekletmek, malı tekeline almak gibi anlamlara gelir.⁴⁵⁵ İstilahta ise toplumun ihtiyacı olduğu halde ticaret mallarını satın alarak fiyatın artması arzuları biriktirmek ve fiyat artana kadar arzını geciktirmek suretiyle piyasaya yapılan suni müdahale ve vurgunculuktur.⁴⁵⁶ Bir diğer tabirle ihtikâr (karaborsacılık) az emekle kolay ve çok kazanç elde etme mantığına dayanan, toplumsal bunalımlara yol açan sıkıntılı bir muameledir. İhtikâr yapan kişiye de muhtekir denir.

Kur'an'da ihtikârın hükmü hakkında doğrudan olarak bahseden bir ayet bulunmamaktadır. Ancak haksız kazanca işaret eden ayetler dolaylı olarak ihtikara da işaret etmektedir. Kasas suresinde geçen "*Şüphesiz Karun Musa'nın toplumundan idi ve onlara karşı azgınlık yaptı...*"⁴⁵⁷ ayetinde "azgınlık yaptı" ifadesi ile kastedilene Elmalılı Hamdi Yazır: "Nasıl ki Firavun siyasi zulüm ve despotluğun simgesi ise Karun da ekonomik despotluk ve vurgunculüğün simgesidir." tefsirini yaparak Karun'u karaborsacılığın simgesi olarak nitelemektedir.⁴⁵⁸ Yine müfessirlerin görüşüne göre ihtikara işaret eden bir diğer ayet ise Hac suresinde geçmektedir. " *وَمَنْ يُرِدْ فِيهِ بِالْحَادِ بِظُلْمٍ* " ⁴⁵⁹ ayetinde geçmekte olan " بِالْحَادِ " kelimesinin farklı anlamlarının olduğunu belirtmekle birlikte "*احتكار الطعام فى الحرم إحد فيه*"⁴⁶⁰ hadisinde de geçen ve ihtikar anlamında kullanılan "إلحاد" kelimesinin bu hadisteki kullanımına istinaden ihtikar anlamına da gelebileceğini ifade etmişlerdir.⁴⁶¹ Bir başka ayet ise Tevbe suresinde geçmektedir. Ayette mealen "*...Altın gümüş biriktirip Allah yolunda harcamayanları elem verici bir azapla müjdele*"⁴⁶² geçmekte hemen bir sonraki ayette de "*O gün bunlar cehennem ateşinde kızdırılıp onların alınları, böğürleri ve sırtları dağlanacak: İşte yalnız kendiniz için toplayıp sakladıklarınız; tadın şimdi biriktirip sakladıklarınızı!*"⁴⁶³ buyrulmaktadır. Bazı müfessirler bu ayetlerin de ihtikara delalet edeceğini söylemektedirler. Her ne kadar ayetin siyak ve sibakına bakıldığı zaman bu ayette özelde Yahudi ve Hıristiyanlar'dan bahsetmiş olsa da genel manada ele alacak

⁴⁵⁵ Zebidî, *Tacu'l-Arus*, "hkr" md., 11: 72; İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, "hkr" md., 4: 208.; Razi, *Muhtaru's-Sihah*, "hkr" md., 62.

⁴⁵⁶ Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslamî*, 3: 583; Kallek, *Sosyal Servet: İslam'da Yönetim Piyasa İlişkisi*, 105; Develioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, "İhtikar" md., 482; Alkış, "İslam Hukuku Açısından Tüketicinin Korunması", 110.

⁴⁵⁷ Kasas, 28/76.

⁴⁵⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6: 403.

⁴⁵⁹ Hac, 22/25

⁴⁶⁰ Ebu Davud, *Menasik*, 89.

⁴⁶¹ Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Tefsîru'l-Kebir (Mefatihü'l-Gayb)*, (Beyrut: Dâr el-Fikr 2005), 13: 23; İbn Kesir, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, 10: 5441; Kurtubî, *Camîu'l-Ahkami'l-Kur'an*, 14: 356; Âlûsî, *Ruhu'l-Meâni*, 17: 293.

⁴⁶² Tevbe, 9/34.

⁴⁶³ Tevbe, 9/35.

olursak ihtikâr ve muhtekirden bahsettiği görülmektedir. Altın ve gümüş stoku yapanlardan bahseden ayetin devamında onlara ekonomiyi zorda bırakmak ve sırf kendi servetlerini artırmak için yaptıkları bu davranışın nasıl ağır bir cezası olduğu anlatılmaktadır.

Hadislerde durum Kur'an'dan farklıdır. İhtikârı doğrudan konu alan bir çok hadis vardır. Hz. Peygamber hadislerinde ihtikâr ve bu işi yapan muhtekirle ilgili çok ağır yergi ifadeleri kullanmış ve hatta beddua dahi etmiştir. Mesela bir hadislerinde; "*Karaborsacı ne fena bir kuldur, fiyatların düştüğünü öğrenince üzülür, yükseldiğini duyunca sevinir.*"⁴⁶⁴ buyurmuş, muhtekirin kendi menfaati için toplumun zararına sevinen gayrı ahlaki bir ruh yapısına sahip kötü bir kimse olduğunu vurgulamıştır. Farklı varyantlarda aktarılan başka iki rivayette ise; "*Karaborsacılığı ancak günahkâr kimse yapar*",⁴⁶⁵ "*Müslümanlar için fiyatların artmasını talep edip ihtikâr yapan kimse günahkârdır*"⁴⁶⁶ buyurarak muhtekirin masiyet içinde olduğunu belirtmiştir. Yine bir başka hadiste; "*Kim müslümanlara karşı bir yiyecek maddesini stoklarsa Allah onu cüzzam ve iflasla cezalandırır.*"⁴⁶⁷ buyurarak ihtikar yapan kimsenin dünyada çekeceği cezaya işaret edilmiştir.⁴⁶⁸ Bunun yanında bir de muhtekirin ahirete dair alacağı cezalar vardır ki bunlar hakkında hadiste: "*Kim ki müslümanların aleyhinde bir şeyin pahalılaşması için bir şeye müdahalede bulunursa kıyamet günü onu baş aşağı olarak ateşe atmak Allah'ın üzerine haktır.*"⁴⁶⁹ ifadeleri geçmektedir. Son olarak şu hadiste ise: "*Calib (uzak yerlerden ticaret için mal getiren) rızıklandırılmış, karaborsacı ise*

⁴⁶⁴ Ebî Bekr Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2003), 13: 512.

⁴⁶⁵ Müslim, *Müskat*, 129, 130; Ebu Davud, *Buyu*, 47; Tirmizi, *Buyu*, 40; Ibn Mace, *Ticaret*, 6. Hadiste geçmekte olan " *خاطئ*" kelimesinin bu hadisteki anlamı hadis alimlerince "günahkâr" olarak belirtilmiştir. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. (Osmanî, *Tekmiletü Fethü'l-Mülhim* 1: 411.)

⁴⁶⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2: 352. ("*خاطئ*" kelimesi aynı şekilde bu hadiste de geçmektedir. 35. dipnotta izah ettiğimiz durum bu hadis için de geçerlidir.)

⁴⁶⁷ Ibn Mace, *Ticaret*, 6; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1: 21.

⁴⁶⁸ Bu hadiste geçmekte olan *cüzzam* hastalığı mecazi anlamda kullanılmış olabileceği gibi gerçek anlamda da kullanılmış olabilir. Kaynaklarımızda ihtikar yapan bir kimsenin bu hadiste bahsedilen *cüzzam* hastalığına yakalandığına dair bir rivayet de bulunmaktadır: "*Hz. Ömer bir gün mescidden çıkar ve kapının önünde gıdaların olduğu bir sergi görür. Bu yiyecek maddeleri de nedir diye sorunca halk bu malların dışarıdan getirildiğini söyler. Hz. Ömer de bu serginin sahibi için "Bize bu ürünleri getirenleri Allah mübarek kılsın" diye hayır duasında bulunduğu sırada halk bu tezgahın sahiplerinin malları satmayıp ihtikar yaptıklarını söylediler. Bunun üzerine Hz. Ömer serginin sahiplerini sorar ve yanına getirilmesini emreder. Gelenler Hz. Osman'ın kölesi Ferruh ve Hz. Ömer'in kendi kölesidir. Hz. Ömer onları uyarıp onlara Hz. Peygamberin az önce bahsetmiş olduğumuz ihtikar yapanların *cüzzam* ve iflasa duçar kalacakları hadisini söyler. Bu uyarıdan sonra Hz. Osman'ın kölesi Ferruh hatasından döndüğünü bir daha yapmayacağı söyler. Ancak Hz. Ömer'in kölesi aynı davranış sergiler ve sonrasında gerçekten *cüzzam* hastalığına yakalanır. (Zekiyyüddin Abdülazim b. Abdülguva el-Münziri, *et-Terğibve't-Tehzib*, (Beyrut: Daru'l-Kütübü İlmiye 2002), 2: 363.)Taki Osmanî de bu hadisi isnadı sahih ve ricali sikadır diyerek rivayetin sıhhatini belirtmiştir.(Osmanî, *Tekmiletü Fethü'l-Mülhim*, 1: 411.)*

⁴⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5: 27

lanetlenmiştir."⁴⁷⁰ buyurarak karaborsacılığın ne kadar kötü bir iş olduğunu vurgulamış, yapana da bedduada bulunmuştur. Malumumuzdur ki Hz. Muhammed (s.a.v) peygamberlerin sonuncusudur. Diğer peygamberler sadece kendi kavimlerine veya belirli bir topluluğa gönderilmişken Hz. Muhammed (s.a.v) kendinden sonra kıyamete kadar gelecek tüm insanlığa gönderilmiştir. Bu sebepten olsa gerek ki ayette "*Biz seni ancak alemlere rahmet olarak gönderdik.*"⁴⁷¹ buyrulmaktadır. Alemlere rahmet olarak gelen Hz. Peygamber kendisine o kadar eziyet edildiğinde dahi bedduada bulunmamışken ⁴⁷² toplumsal zarara sebep olan muhtekir (karaborsacı) için böylesi beddualarda bulunması karaborsacılığın ne kadar kötü bir fiil olduğunu göstermek ve müslümanları bu fiili yapmaktan men etmek için olsa gerektir.

Mezhepler ihtikârın toplum için zararlı bir muamele olduğu konusunda hem fikirdirler. Hanefi fakihlerin ihtikârın hükmü konusunda mekruh görüşü olmakla beraber⁴⁷³ İmam Muhammed (189/805) ve Kâsâni (587/1191) başta olmak üzere Hanefi alimler ihtikârı haram kabul etmişlerdir.⁴⁷⁴ Delilleri ise "*Câlib rızıklandırılmış, muhtekir ise lanetlenmiştir.*"⁴⁷⁵ hadisi ve cüzzam ve iflasa işaret eden⁴⁷⁶ hadislerdir. Şafii fıkıhçıların çoğu ihtikâra haram hükmünü vermişlerdir.⁴⁷⁷ Hanbeli fıkıhçıları da aynı şekilde tacirin rızıklandırılıp muhtekirin lanetlendiği hadise binaen haram olduğu yönünde görüş bildirmişlerdir.⁴⁷⁸ Aynı şekilde Malikiler de ihtikâr için haramdır hükmünü vermişlerdir.⁴⁷⁹ Delillerden ve hükümden anlaşıldığı üzere ihtikar İslam'da katî olarak neyhedilen bir uygulamadır. Devlet muhtekiri rayiç bedelden satmaya icbar ederek tes'îr uygulamaktadır. Uygulamadan anlaşılmaktadır ki tes'îr muhtekirin cezalandırılması için kullanılan caydırıcı nitelikte bir cezadır.⁴⁸⁰

İhtikârın kapsamı ile ilgili fukaha arasında ihtilaf bulunmaktadır. Bazı hukukçular Hz. Peygamberin konu ile ilgili hadislerine istinaden ihtikârın sadece gıdalara has olduğunu savunurken kimisi gıda dışında temel ihtiyaç maddelerinin de

⁴⁷⁰ Ibn Mace, *Ticaret*, 6.

⁴⁷¹ Enbiya, 21/107.

⁴⁷² Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 111.

⁴⁷³ Bedreddin el-Aynî, *el-Binaye Şerhu'l-Hidaye*, 12: 211.

⁴⁷⁴ Kâsâni, *Bedaiu's-Sana'i*, 6: 516.

⁴⁷⁵ Ibn Mace, *Ticaret*, 6.

⁴⁷⁶ Ibn Mace, *Ticaret*, 6; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1:21.

⁴⁷⁷ İbn Hacer el-Heytemî, *ez-Zevâcir an İktirâfi'l-Kebâir*, (Kahire: Hicaz Matbaası, 1937), 188; Nevevî, *el-Mecmu' Şerhu'l-Mühezzeb*, 13: 44.

⁴⁷⁸ Ibn Kudame, *el-Kâfi "fi Fikhi İmam Ahmed b. Hanbel"*, (Beirut: Daru'l-Kütübü İlmiye 1994), 2: 25; İbn Kudame, *el-Muğni*, 5: 22.

⁴⁷⁹ Bâcî, *el-Münteka*, 5: 16.

⁴⁸⁰ Hasan, "et-Tes'îrfi'l-Fikhi'l-İslamî", 459.

ihlikar kapsamına girebileceğini savunmuşlardır. Hanefi mezhebi ihtikarın hükmünde olduğu gibi kapsamında da ikiye ayrılmıştır. İmam Âzam ve İmam Muhammed hadise bağlı olarak sadece insan ve hayvan gıdalarının ihtikarın kapsamında olabileceğini belirtmişlerdir. İhtikarın hükmü ile ilgili mezheplerin görüşlerini belirtirken fakihlerin illet olarak zarar üzerinde görüş bildirdiklerini belirtmiştik. İmam Âzam ve İmam Muhammed'in bu görüşe sahip olmasının nedeni zarar illetini sadece temel gıda maddeleri için kabul etmeleridir. Yaşam için temel gıda maddeleri birincil ihtiyaçtır. Bu maddeler olmazsa insanların hayatlarını sürdürmesi mümkün değildir. Ancak diğer ihtiyaç maddeleri için aynı ehemmiyet söz konusu olamaz. Bu sebepten dolayı bu anlayışın sahiplerine göre, olmaması veya az bulunması durumunda hayati risklere sebep olan temel gıda maddeleri dışındaki ihtiyaç maddeleri ihtikar yasağı kapsamına girmemektedir. Ebu Yusuf'a göre ise sadece gıda maddeleri değil diğer ihtiyaç maddeleri de ihtikara konu olabilir. Diğer iki imam gibi illeti zarar olarak kabul eden Ebu Yusuf ise daha geniş bir açıdan bakarak sadece yiyeceklerde değil stoklanması insanlara sıkıntı oluşturabilecek tüm maddelerde ihtikarın olabileceğini savunmuştur.⁴⁸¹

Şafiiler de Ebu Hanife ve İmam Muhammed'le aynı görüşü savunmaktadır. Delil olarak da yine Hz. Peygamber'in yiyecek stoklamayı yasakladığı hadisleri kabul etmektedirler.⁴⁸² Hatta İmam Nevevî (676/1277) yiyecek maddeleri dışındaki maddelerin ihtikarında yasaklama yoktur diye açıklama dahi yapmıştır.⁴⁸³ Şafiiler, Ebu Hanife ve İmam Muhammed'den farklı olarak malların stoklanma dönemini ihtikara konu olup olmaması açısından ayırmaktadırlar. Stoklama bolluk ve ucuzluk zamanında yapılıyorsa ihtikar sayılmamaktadır. Yine aynı şekilde kişinin ailesinin geçimi için stokladığı mallar ihtikar sayılmamaktadır, darlık zamanı veya bolluk zamanı farketmez. Ancak darlık zamanında yüksek fiyattan satılmak için stoklanıyor ise bu durumda ihtikar kapsamına dahil olur.⁴⁸⁴ Bir de Şafii mezhebi ihtikara konu olan gıda maddelerini temel gıda maddeleri ve yardımcı gıda maddeleri olarak ikiye ayırmaktadır. Temel gıda maddeleri ihtikar kapsamında değerlendirilirken yardımcı gıda maddeleri ihtikar kapsamında sayılmamaktadır. Yardımcı gıda maddeleri tanım olarak karın doyurucu

⁴⁸¹ Kâsâni, *Bedaiu's-Sanai*, 6: 515-516.

⁴⁸² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2: 33; İbn Mace, *Ticaret*, 6.

⁴⁸³ Nevevî, *el-Mecmu'*, 13: 44.

⁴⁸⁴ Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslamî*, 3: 584.

yiyecek maddelerinin dışında kalan maddelerdir. Hatta Gazzali (505/1111) ilaç ve ilaç yapımında kullanılan maddeleri dahi ihtikar kapsamında saymamıştır.⁴⁸⁵

Hanbeliler de ihtikarın kapsamını ilgili hadislere istinaden yiyecek maddeleri olarak belirlemişlerdir. Hanbeli fakihlerinden İbn Kudame'nin ihtikarın haramlığı için şart koştuğu üç maddeden biri de stoklanan bu maddelerin gıda maddesi olması gerektiğidir. Bu gıda maddesi yine bahsetmiş olduğumuz temel gıda maddesidir. Öyle ki bal, zeytinyağı, helva (tatlılar) gibi gıda maddeleri de keyfi sayılmış ve ihtikar kapsamına dahil edilmemiştir.⁴⁸⁶

Malikiler ise Ebu Yusuf gibi ihtikarın kapsamını daha geniş bir perspektiften ele almıştır. Diğer mezheplerin sadece gıda maddeleri üzerine hasretmiş olduğu ihtikar tanımını onlar kıtlığı durumunda halka zorluk yaşatacak olan bütün ihtiyaç maddelerinin stoklanması⁴⁸⁷ olarak belirtmiş, böylece ihtikarın tüm ihtiyaç maddelerinde yasak olduğunu savunmuşlardır.

Mezheplerin kapsam açısından görüş ayrılığı yaşamalarının sebepleri üç noktada toparlanabilir. Birincisi, konu ile ilgili hadislere baktığımız zaman bazı hadislerin mutlak bazı hadislerin mukayyet olarak geldiğini görmekteyiz. İhtikarın kapsamını sadece temel gıda maddeleri ile sınırlandıranlar hadiste gelen bu mukayyet ifadelerle binaen bu görüşü savunmaktadırlar. İhtikarı bütün ihtiyaç maddelerine hamledenler ise bazı hadislerin mukayyet bazılarının ise mutlak geldiğini ve bu mutlak ile mukayyet hadisler arasında bir tearuz bulunmadığı için mutlak lafızla amel edilmesinin gerektiğini ifade etmişlerdir.⁴⁸⁸ İkincisi, hadislerde dönemin şartları gereği en önemli maddeler ne ise ona göre hüküm verilmiştir. Mesela Mekke ve Medine bölgeleri yiyecek maddesi bakımından dışa bağımlı olduğu için oradan getirilen ticari ürünler sayesinde ihtiyaçları giderilmekteydi. Bu durumdan ötürü hadislerde ağırlıklı olarak yiyecek konusuna önem verilmiştir. Yiyecek maddesinin ihtikarı bu nedenle özellikle bahsedilmiştir. Üçüncüsü ise mezhep imamlarının örfe göre hareket etmiş olmalarıdır. İslam hukukunda yaşanan bölge ve dönemin şartları örf olarak verilecek hükümde önemli bir etkidir. İşte mezhep imamları da kendi dönemlerinde genellikle aynı sıkıntıyla karşı karşıya kalmış olacaklar ki sadece insan ve hayvanların temel gıda ihtiyaçları üzerine durmuşlardır.

⁴⁸⁵ Gazzali, *İhyau Ulumiddin*, 517.

⁴⁸⁶ İbn Kudame, *el-Muğni*, 5: 22.

⁴⁸⁷ Bacî, *el-Münteka Şerhu Muvatta'*, 5: 16.

⁴⁸⁸ Çayıroğlu, "İslam Hukukuna Göre İhtikar Yasağı", 343.

Günümüz meselelerini göz önüne alarak mezheplerin ihtikar ile ilgili yaklaşımları arasında bir tercihte bulunacak olursak Ebu Yusuf ve İmam Malik'in görüşleri daha isabetli görünmektedir. Mezhep alimlerinin yaşamış oldukları dönemin şartları gereği bahsetmiş oldukları konular dışında ihtikar yasağını gerektirecek durumlar oluşmamış olabilir, ancak günümüz için aynısı söylemek mümkün değildir. Günümüzde yeni birçok şey ortaya çıkmış ve bazı noktalarda hayati önem arz etmiştir. Örneğin o dönemin at ve develeri bugün araba ve kamyonlar olarak değerlendirilirse o dönemde hayvan yemi ihtikarı neyse bu dönemde araç yakıtı ihtikarı da aynı olmak zorundadır. Geçimini bu yola elde edenler için bu konuyu asli ihtiyaç olarak zikretmek yanlış olmayacaktır. Buna benzer günlük yaşantı içerisinde daha nice örnekler çıkarılabilir. İhtikarın kapsamı hakkında İmam Yusuf ve İmam Malik'in savunmuş olduğu, stoklanması insanların zararına olan bütün maddelerin ihtikara konu olabileceği görüşü konumuzun destekleyici ilkesi olan maslahat açısından daha uygun görünmektedir.

İhtikarın süresi meselesine gelince yine fukaha arasında görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Hanefi mezhebi alimleri ihtikarın süresi hakkında kırk gün, bir ay veya gün sınırlaması olmaksızın duruma ve şartlara göre değişken gibi farklı görüşler belirtmişlerdir. Bir grup Hanefi alim Hz. Peygamberin; "*Kim yiyecek maddelerini kırk gece alıyorsa o Allah'tan Allah da ondan beri olur...*"⁴⁸⁹ hadisinde sarıh bir şekilde geçmekte olan "*kırk gece (gün)*" ifadesine binaen ihtikarın süresinin kırk gün olduğunu belirtmişlerdir. Bir diğer görüşe göre otuz günden (bir ay) önce stoklamanın -piyasaya darlık oluşturacak bir etkisinin olmayacağı dolayısıyla- ihtikar oluşmayacağı ifade edilmiş ve süre bir ay olarak belirtilmiştir.⁴⁹⁰ Bir diğer grup fakih ise ihtikar için hadiste geçen kırk gün kaydının meseleyi mukayyet kılmadığını, burada asıl anlatılmak istenenin ortada zararın olduğunu, az olsun çok olsun zulmün oluşmasının ihtikar için yeterli süre olduğunu ifade etmişlerdir.⁴⁹¹ Bu konu ile ilgili Hanefi mezhebinde yaygın görüş bir ay üzerinedir.⁴⁹²

⁴⁸⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2:33.

⁴⁹⁰ *Fetâvâ'l-Hindiyye*, 3: 214.;*Mv.F.*, "İhtikar" 2: 94; Cengiz Kallek, "İhtikar" *DİA*, c.21 (İstanbul, TDV Yayınları, 2000), 561.

⁴⁹¹ Ali el-Kâri, *Mirkatü'l-Mefatih*, (Lübnan: Daru'l-Kütübü İlmiye, 2001), 6:101; Kasani, *Bedaiu's-Senai*, 6: 516.

⁴⁹² Zeki Uyanık, "İslam Hukukunda İhtikar", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 16 (2010): 442.

Diğer mezheplere göre ise ihtikar için süre sınırı bulunmamaktadır. Kimisi ihtikar için süre belirten bir ifade üzerinde hiç durmamışlardır.⁴⁹³ İlet olarak belirlenen zarar kavramı üzere hareket eden Maliki, Şafii, Hanbeli fakihlerinin aktarmış oldukları bilgilerden hareketle anlıyoruz ki ihtikarın gerçekleşmiş olması için halkın zarar görmesi zaman olarak yeterlidir.⁴⁹⁴

Yukarıda geçen hadisler ve sahabe uygulamasına binaen Hz. Peygamber ve ashabın ihtikar için sert tavırlar aldıkları görülmektedir. Aynı şekilde Hz. Peygamber ve Hulefa-i Raşidin sonrası da İslam devletleri ihtikar ile ilgili gerekli tedbirleri almaya çalışmışlardır. Abbasilerde ve Endülüs Emevilerinde de ihtikar için tedbirler alınmış ve yaptırımlar uygulanmıştır. Mesela Endülüs'te karaborsacı olduğu bilinen tacire en fazla ailesini geçindirebileceği kadar satış yaptırılmış, bundan fazlası yasaklanmıştır.⁴⁹⁵ Bu sayede esnaf denetlenmiş, ihtikar yoluna meyletmeleri büyük ölçüde engellenmiştir. Osmanlı döneminde yine ihtikarla karşılaşmaktadır. Belgelerde -bilhassa- gıda sektöründe ihtikar yapıldığına dair bilgiler vardır.⁴⁹⁶ Osmanlı mühimme defterlerinde de madrabaz olarak geçen muhtekirin buğday yağ vb. ihtiyaç maddelerinde ihtikar yapmalarını engellemek için sert tedbirler alındığı belirtilmektedir. Bu sebepten ötürü olsa gerek -özellikle son dönemlerde- narh uygulamaları yapılmıştır. Hatta öyle ki Osmanlı siyaset yazarları narh halkın refahı için gerekliydi dahi demişlerdir.⁴⁹⁷ Osmanlı mühimme defterlerinde⁴⁹⁸ de madrabaz olarak geçen muhtekirin buğday yağ vb. ihtiyaç maddelerinde ihtikar yapmalarını engellemek için tedbirler alındığı belirtilmektedir.⁴⁹⁹

Cumhuriyet dönemine geldiğimizde ise ihtikarla ilgili durum çok da farklı değildir. Hatta (yakın dönem olması sebebiyle kaynaklarımızın daha fazla olmasından da kaynaklanıyor olabilir) tarihin diğer dönemlerine nazaran daha da fazla olduğu göze çarpmaktadır. Cumhuriyetin ilk yıllarında devlet henüz kurulmuş, savaştan dolayı kaynaklar tükenmiş ve tabii olarak ülke ekonomisi hayli kötü günler geçirmiştir. Halk

⁴⁹³ Hanbeli mezhebi fakihlerinden İbn Kudâme'nin *el-Muğni* ve *el-Kâfi* adlı eserleri üzerinde yaptığımız incelemelerde herhangi bir zaman kaydı bulunmamaktadır. Buradan anladığımız kadarıyla hadiste geçmekte olan kırık gün kaydı ile zahiren amel etmeyip ihtikara belli bir vakit tayin etmemişlerdir.

⁴⁹⁴ Bacı, *el-Münteka*, 5: 16; *Mv.F.*, "İhtikar" 2: 94; Nevevî, *el-Mecmu'*, 13: 48; Kallek, "İhtikâr" *DİA*, 21: 561.

⁴⁹⁵ Uyanık, "İslam Hukukunda İhtikâr", 435.

⁴⁹⁶ Sabri Ülgener, *Tarihte Darlık Buhranları*, (İstanbul: Derin Yayınları, 2006), 99.

⁴⁹⁷ Tabakoğlu, "Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi", 121.

⁴⁹⁸ *Mühimme Defteri; Osmanlı Devleti'nin Divanı Humayun'da karara bağlanan hükümler üzerine padişahın da onayı alındıktan sonra düzenlenen fermanın bir suretinin kaydetmek için kullanılan defterdir. Eski adıyla "Miri Ahkâm Defterleri" olarak da bilinir.*

⁴⁹⁹ İsmet Binark, *3 Numaralı Mühimme Defteri 966-968/1558-1560*, md., 916-1364, (Ankara: T.C. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Divan-ı Humâyûn Sicilleri Dizisi I, 1993), 408.

yokluğu zirvelerde yaşamıştır. Buna ek olarak her ne kadar fiili olarak dahil olmasak da ikinci dünya savaşı meydana gelmiş, stratejik konumundan ötürü Türkiye de savaş tehdidi ile yüz yüze gelmiş ve dönemin hükümeti tedbir amaçlı belli yaptırımlar uygulamıştır.⁵⁰⁰ Olası bir durumda savaşa hazır bulunulması amacıyla Türk Silahlı Kuvvetleri'nin donanım eksiklikleri giderilmeye çalışılmış, erkekler seferberlik ilan edilip tekrar askere alınmıştır. Ordu büyüyünce haliyle gıda ve giyim üzerine ihtiyaçlar artmış ama talebi karşılayacak derecede arz sağlanamadığı için fiyatlarda da artışlar meydana gelmiştir.⁵⁰¹ Tabii burada şunu hatırlatmak gerekir ki bir devlet savaş tehdidi ile karşı karşıya kalmışsa kaynaklarını ve gelirlerini askeri harcamalara yönlendirmesi zaruri bir durumdur.⁵⁰² Ürünlerin piyasada azaldığı böyle bir dönemde halk piyasada kalan mallara hücum etmiş erzak stoku yapmaya başlamıştır. Bu stoklama sonucu eldeki malların azalması ve hatta bitmesine yol açtığı için de fiyatlarda yükselme meydana gelmiştir. Bu durumu kaçırmak istemeyen fırsatçı esnaf da elindeki malları stoklayarak fiyatları daha da yükseldikten sonra piyasaya sürmüşlerdir.⁵⁰³ 1938-1943 yılları arasında yapılan mukayese ile aradaki fiyat artış oranları gösteren şu tablo ihtikarın sebebiyet verdiği fiyat artışlarını açık bir şekilde göstermektedir.⁵⁰⁴

Tablo 5.1.: 1938-1943 Yılları Arasındaki Ortalama Fiyatlar ve Artış Oranları

Maddenin Adı	1938 (kuruş)	1943 (kuruş)	Artış Oranı(%)
Ekmek	0.05	38.67	284.7
Et (kilo)	42.52	198.54	366.9
Taze sebze (kilo)	7.51	29.96	298.9
Zeytinyağı (kilo)	51.85	231.29	336
Şeker (kilo)	28	338	1107
Peynir (kilo)	48.78	155.42	218.6
Yumurta (tane)	1.71	7.94	364.3
Süt (kilo)	14.79	51.25	236.5
Kömür (kilo)	5.33	12.21	129.1
Odun (kilo)	370.08	1316.66	255.7

⁵⁰⁰ Ali Rıza Gökbunar ve Hamza Kahrıman, "II. Dünya Savaşında İhtikarla Mücadelede Alınan Bir Önlem: Sürgün ve İşyeri Kapatma Cezası" *Yerelden Globele Stratejik Araştırmalar 4*, Ed. Ali Rıza Gökbunar vd., (London-İstanbul: İjopecPublication, 2018): 96.

⁵⁰¹ M. Selçuk Özkan ve Abidin Temizer, "İkinci Dünya Savaşında Türkiye'de Karaborsacılık" *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi 2*, sy. 9, (2009): 319.

⁵⁰² Gökbunar ve Kahrıman, "II. Dünya Savaşında İhtikarla Mücadelede Alınan Bir Önlem: Sürgün ve İşyeri Kapatma Cezası", 97.

⁵⁰³ Hasan Çetin, "İkinci Dünya Savaşı Döneminde Türkiyenin Sosyo-Ekonomik Durumu (1939-1945)" (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2007), 93.

⁵⁰⁴ Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, (İstanbul : İletişim Yayınları 3. Baskı, 2007), 2: 435.

Sadece bu yıllarla kalmayıp -özellikle darbe dönemleri başta olmak üzere- yakın tarihin çeşitli dönemlerinde bu tür karaborsacılık faaliyetleri görülmüştür.

İnsanlık için zararlı bir muamele olduğu bariz ortada olan karaborsacılığa karşı alınabilecek bazı tedbirler de bulunmaktadır. Bu tedbirlere örnek olarak hadisler ve hem İslam tarihi hem yakın tarihte belli uygulama ve cezalar bulunmaktadır. Hz. Peygamber'in karaborsacı hakkındaki aktarmış olduğumuz hadisler, Allah Rasulü'nün ihtikara kesin bir tavırla karşı çıktığını açık olarak göstermektedir. Hz. Peygamber'in kendisine aktarılan malumat doğrultusunda, oluşabilecek ihtikar girişimlerini de önceden müdahil olarak engellediği kaynaklarda geçmektedir. Medine pazarında tüm erzakın tükendiği bir gün ashab Hz. Peygamberin yanına gelerek bir kişideki mallar hariç tüm gıda maddelerinin tükendiğini haber ettiler. Allah Rasulü de o kişiye; "Ey falan kişi, müslümanların bana bildirdiğine göre senin elindekiler hariç tüm gıda maddeleri tükenmiş. Şimdi onu çıkar ve dilediğin gibi sat, stokçuluk yapma"⁵⁰⁵ buyurmuş olası bir ihtikar girişimini bertaraf etmiştir. Burada "dilediğin gibi sat" ifadesi ister yüksek ister düşük olsun istediğin fiyattan sat anlamında değildir. Hz. Peygamber'in kendisine bildirildiği anda henüz fiyatlar yükselmemişken olaya müdahil olması ile piyasa standartları çerçevesinde emsal fiyattan satılmasını sağlamıştır. Böylece ne bayi ne de müşteri zarara uğramadan mesele halledilmiştir.

Hulefa-i Raşidin döneminde de aynı şekilde bazı tedbirlerin alındığı, engel olması için emsal teşkil edecek bazı tazir cezalarının uygulandığı görülmektedir. Mesela Hz. Ömer karaborsacılık yapılmamasını tavsiye ve tembih etmiş,⁵⁰⁶ Hz. Ali Kufe'de ihtikar yapan bir kimsenin malının tamamını yaktırmış,⁵⁰⁷ keza Hz. Osman da ihtikarı kati suretle yasaklamıştır.⁵⁰⁸

Bu örnekler dışında uygulanabilecek tazir cezaları ile de ihtikarın önüne geçilebilir. Mesela Hanefilere göre hakim muhtekire malının ailesinin geçiminden fazla olanını satmasını emreder ve onu ihtikar yapmaktan alıkoymuş olur. Muhtekir bu olayı tekrarlayacak olursa bu durumda hakim muhtekiri hapse atma ve tazir cezası uygulama gibi yetkileri bulunmaktadır.⁵⁰⁹

Günümüzde ise Türk ceza kanununda ihtikar suç olarak kabul edilmiş ve yasaklanmıştır. 765 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 401. maddesinde yasaklandığı

⁵⁰⁵ Kallek, *Sosyal Servet: İslam'da Yönetim Piyasa İlişkisi*, 109.

⁵⁰⁶ Muvatta', *Buyu*, 56.

⁵⁰⁷ Gazzali, *İhyau Ulumiddin*, 516.

⁵⁰⁸ Muvatta', *Buyu*, 56.

⁵⁰⁹ Bedreddin el-Aynî, *el-Binaye Şerhu'l-Hidaye*, 12: 218; Kâsâni, *Bedaiu's-Sanai*, 6: 517.

belirtilen ihtikar, ilgili kanunda gıda maddelerinden yakıta, ulaşımdan inşaat ve sanayiye, sağlık hizmetlerinden daha nice kamuda sürekli ihtiyaç duyulan alanlarda yasaklanmıştır. Bu yasağın çiğnenmesi halinde ilgili kanunun "E" maddesi gereğince iki yıldan on yıla kadar hapis, yetmiş beş bin liradan ikiyüz bin liraya kadar para cezası ile cezalandırma uygulanır.⁵¹⁰ Yine aynı şekilde 01.06.2005 tarihli 5237 sayılı kanun 240. maddesi ihtikar suçu işleyen kimsenin altı aydan iki yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılacağını belirtmektedir.⁵¹¹ Tıpkı yukarıda Hanefi mezhebinin uyguladığı tazir cezası gibi Türk Ceza Kanununun ilgili maddeleri de ihtikar yapılması durumunda alınacak cezayı belirterek bu işi yapmak isteyenleri öncesinde engellemeyi hedeflemektedir.

Hem güncel bir değerlendirme olup toplumumuz için fayda hasıl olması, hem de ihtikar konusunu toparlayıcı olması adına günümüz kanunları üzerinden ilgili hususta iki görüşümüz bulunmaktadır. Birincisi, içinde yaşamakta olduğumuz bu dönemde piyasanın şartları bir asır öncesiyle dahi kıyaslanamayacak ölçüde değişime uğradığı ihtilafsız kabul edilen bir gerçektir. Herhangi bir alandaki bir firma önceden tek bir bölgede veya bir kaç yerde bulunurken günümüzde avm kültürü etkisi ile bir firma ülkenin her yerinde görülebilmektedir.⁵¹² Hatta dünya küçük bir pazar haline gelmiştir. Bir anlamda her alan kendi çapında bir holdingleşme yolunda yarışmaktadır. Haliyle bu durumda kazanç olarak ortaya büyük rakamlar çıkmaktadır. Günümüz şartlarında - ihtikar yapılacak alana göre de değişmek üzere- bu cezaların daha da artırılması caydırıcılık açısından daha sağlam olacaktır. Piyasa şartları incelendiğinde belirlenmiş olan para cezaları ihtikar yaparak kazanç elde eden -özellikle büyük ve orta çaplı firmalar- için rahatlıkla karşılanabilecek miktardadır. Haliyle bu cezanın bir caydırıcılığı olmamaktadır. Para ve hapis cezalarının artırılması bu işin engellenmesi için fayda sağlayacaktır. İkinci görüşümüz ise belirlenen bu cezaların tatbiki için piyasa ve esnaf kontrollerinin düzenli bir şekilde sürekli yapılması gereklidir. Tarihte hisbe teşkilatının yürütmüş olduğu bu görevleri günümüzde zabıta, maliye memurları gibi çeşitli kollar yürütmektedir.⁵¹³ Görevli memurların denetimlerini sürekli yapmaları ve

⁵¹⁰ TCK, 765/401.

⁵¹¹ TCK, 5237/240.

⁵¹² Mahfi Eğilmez, "Piyasa Sisteminde Fiyatlara Müdahale", Kendime Yazılar, erişim 18 Ocak 2020, <http://www.mahfiegilmez.com/2019/02/piyasa-sisteminde-fiyatlara-mudahale.html>

⁵¹³ Çolak, "Konya Şeriyeye Sicillerinde Dördüncü Deftere Kayıtlı Olan Hükümler ve Değerlendirilmesi", 37, 40.

gerekli cezai işlemleri istisnasız yerine getirmeleri piyasayı kendiliğinden düzene koyacaktır.

2.5.2. Neceş (Müşteri Kızıştırma)

İslam ticaret ahlakına aykırı yöntemler arasında olan neceş lügatte izlemek, harekete geçirmek, dehlemek gibi anlamlara gelir.⁵¹⁴ İstilahta ise aldatma niyetiyle satılık malda yapılan -suni- artış anlamına gelmektedir.⁵¹⁵ Daha açık bir şekilde ifade edecek olursak, satılık bir mala gerçek anlamda müşteri olunmadığı halde sırf o malın fiyatını yükseltmek maksadıyla alışveriş esnasında arya girerek akdi kızıştırmaya neceş denir.⁵¹⁶ Neceş malın fiyatını yükseltme şeklinde olabileceği gibi malın fiyatını olduğundan fazla bir şekilde düşürme olarak da görülebilir.⁵¹⁷ Bu genellikle anlaşmalı olarak meydana gelen bir durumdur. Bayi' akdi kızıştıracak olan üçüncü şahsı maddi bir karşılık verme vadi ile satış öncesinde kendisi ayarlar.⁵¹⁸ Bu durumdan haberi olmayan müşteri ise süreci normal seyrinde zannetmektedir. Dolayısıyla burada toplumu ilgilendiren bir aldatma söz konusudur.

Neceş ile ilgili Hz. Peygamber nehyeden ifadeler kullanmıştır; قال "وعن ابن عمر (نهى النبي صلى الله عليه وآله وسلم عن النجش) : *İbn Ömer'den rivayet edildiğine göre Nebi (s.a.v) müşteri kızıştırmaktan (neceşten) nehyetti*"⁵¹⁹ buyurulmuştur. Yine bir başka hadiste; " لا تَلْقُوا الرُّكْبَانَ، وَلَا يَبِعْ بَعْضُكُمْ عَلَى بَعْضٍ، وَلَا تَتَّجِسُوا ... " *Pazara getirilen malları yolda karşılamayın, birbirinizin satışı üzerine satış yapmayın, müşteri kızıştırmayın (neceş yapmayın)...*"⁵²⁰ buyurmuşlar ve bu yolla akit yapmayı kesin bir ifade ile yasaklamışlardır. Bu hadislerle istinaden ve topluma verdiği zarara binaen İslam alimleri neceş yapan kimsenin asi olduğu hususunda görüş birliğindedir.⁵²¹ Bazı alimler ise nacişi (neceş yapan kimseyi) riba yiyen hain kimse diyerek çok ağır nitelemelerde bulunmuşlardır.⁵²²

⁵¹⁴ İbn Manzur, *Lisani'l-Arab*, "neceş" md., 6: 351; Zebidî, *Tacu'l-Arus*, "neceş" md., 17: 403.

⁵¹⁵ Zebidî, *Tacu'l-Arus*, "neceş" md., 17: 403.

⁵¹⁶ Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslamî*, 4: 239; Döndüren, *Ticaret ve İktisat İlmihali*, 235.

⁵¹⁷ Cemil Liv, "İslam'ın İlk Dönemlerinde Piyasa İstikrarını Temin İçin Alınan Tedbirler", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy.36 (2019): 370.

⁵¹⁸ Döndüren, *Ticaret ve İktisat İlmihali*, 235.

⁵¹⁹ Buhari, *Buyu'*, 60; Müslim, *Buyu'*, 13; Muvatta', *Buyu'*, 97; İbn Mace, *Ticaret*, 14.

⁵²⁰ Müslim, *Buyu'*, 11.

⁵²¹ Askalani, *Fethu'l-Bari Şerhu Sahihi'l-Buhari*, 4: 449; Döndüren, *Ticaret ve İktisat İlmihali*, 235.

⁵²² Askalani, *Fethu'l-Bari Şerhu Sahihi'l-Buhari*, 4: 449.

Neceşin hükmü konusunda mezhepler farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Hanefi ve Şafii mezhebi alimlerine göre neceşin hükmü mekruhtur. Bununla birlikte neceşin hukuki olarak akdin geçerliliğine etkisi bulunmamaktadır. Yani mekruh da olsa akit geçerlidir.⁵²³ Maliki ve Hanbeli alimlere göre ise ortada gabnı fahiş varsa zarar gören (kanan) taraf akdi feshedebilir. Hanbelilerin bir diğer görüşü ise akdin batıl olacağı yönündedir.⁵²⁴ Malikiiler ise muhayyer bırakmışlardır. Onlara göre bu durum ayıp muhayyerliği ile aynı hükümdedir. Bu nedenle müşteri durumu öğrendikten sonra muhayyerdir, dilerse alır dilerse geri iade eder.⁵²⁵ Bununla beraber mezhep alimlerimizden her bir görüş sahiplerinin ortak noktası sayabileceğimiz bir durum var ki bu da ister akit geçerli kabul edilsin ister geçersiz, neceş yapan kimseler günahkardır.⁵²⁶ Çünkü yukarda da belirttiğimiz üzere İslam alimleri neceş yapan kişinin asi biri olduğu hususunda görüş birliğine varmışlardır.

Her ne kadar benzer görümler de müzayedede (açık artırma) ve neceş arasında fark bulunmaktadır. Çünkü Hz. Peygamber müzayedeyi yasaklamamış hatta maddi açıdan durumu iyi olmayan bir sahabenin satmak istediği bazı mallarını müzayedede usulü ile satmıştır.⁵²⁷ Ancak neceşi net bir dille yasaklamıştır.⁵²⁸ Fukahanın çoğu, -müzayedede yapılırken- üçüncü kişilerin alma maksadı olmaksızın pazarlık esnasında araya girerek mala rağbeti artırıp yanıltıcı yüksek fiyat tekliflerinde bulunmasını Rasulüllah'ın hadislerde yasaklamış olduğu neceş kapsamında değerlendirmişlerdir.⁵²⁹ Bu nedenle her ne kadar müzayedede serbest kılınmış olsa da neceşe imkan tanınmaması için dikkat edilmesi gerekir.

Neceşin caiz görülmemesinin nedeni toplumun zarar görme ihtimalinin yüksek olduğu bir muamele olmasındandır. Bu muamele ile belki bir iki kişi fazla kazanıyor olabilir ancak aslolan toplum maslahatıdır. Meşhur "Zarar izale olunur"⁵³⁰ ve "Zarar-ı ammi def için zarar-ı hâss ihtiyar olunur"⁵³¹ Mecelle kaidelerine uygun olanı da neceşin kaçınılan bir uygulama olmasıdır. Neceş insanları aldatan, yalan beyan üzere kurulan, bu nedenle de doğal düzenin dışına çıkıp piyasanın dengesini bozan bir uygulamadır.

⁵²³ Mergînânî, *el-Hidaye Şerhu Bidayeti'l-Mübtedi*, 5: 144; Mevsîlî, *el-İhtiyar li Ta'lîl'l-Muhtar*, 1-2: 279; Şirazi, *el-Mühezzeb*, 3: 140.

⁵²⁴ İbn Kudame, *el-Muğni*, 5: 18.

⁵²⁵ İbn Rüşd, *Bidayeti'l-Müctehid ve Nihayeti'l-Muktesid*, 3: 322.

⁵²⁶ Döndüren, *Ticaret ve İktisat İlmihali*, 235.

⁵²⁷ Buhari, *Buyu'*, 59; İbn Mace, *Ticaret*, 25.

⁵²⁸ Buhari, *Buyu'*, 60; Müslim, *Buyu'*, 13; Muvatta', *Buyu'*, 97; İbn Mace, *Ticaret*, 14.

⁵²⁹ Kallek, "Müzayedede", *DİA*, c.32 (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 238.

⁵³⁰ Mecelle, md. 21.

⁵³¹ Mecelle, md. 26.

Bu bölümümüzün ve tezimizin başlığı olan narhın amacı ise yukarıda da bahsi geçtiği üzere suni müdahale sonucu bozulmuş olan piyasaya devlet müdahalesi yoluyla düzen getirmek olduğuna göre, neceşin de piyasaya olan zararından ötürü uygulanması halinde narha götürebilecek yollardan olduğu gayet açıktır.

2.5.3. Telakki'r-Rukbân (Pazara Gelen Malların Yolda Karşılanması)

Bir şehre dışarıdan ticari mal (sil'a) getiren tacir veya üreticinin, şehre girmeden önce yolda karşılanarak ellerindeki malların ucuza alınmasına telakki'r-rukban denir.⁵³² Burada amaç, dışarıdan gelenlerin şehirdeki piyasa fiyatlarını bilmemelerinden yararlanarak malı ucuza alıp şehir halkına fahiş fiyattan satarak yüksek oranda kâr elde etmektir. Hz. Peygamber, "*Ticaret için pazara getirilen malları yolda karşılamayın.*"⁵³³ buyurarak, piyasadaki serbest ekonomi düzenini tehlikeye düşüren uygulamalardan biri olan bu işlemi uygun görmemiş ve yasaklamıştır. Yine bir diğer hadiste "*Pazara gelen malları yollarda karşılamayın, kim karşılar da ondan bir şey alırsa, sahibi pazara geldiği vakit muhayyer olur.*"⁵³⁴ buyurarak aldanmanın önüne geçmek, tüketicinin olduğu kadar üreticinin de hakkını korumak istemiştir. Bu konuya oldukça önem veren Allah Rasulü (s.a.v) şehir dışından gelen tacirlerin önceden karşılanmasının denetimi için muhtesipleri de görevlendirmiştir.⁵³⁵

Telakki'r-rukban karaborsacılıkla benzerlik gösteren bir işlemdir. Aradaki fark, telakki'r-rukbanda gelen malın stoklanarak bekletilmesi yoktur. Ancak yine mal belli kişilerin elinde toplanmış ve fiyatlar da haliyle belli kişilerin insafına kalmış olmaktadır. Yani bir anlamda tekelcilik oluşmaktadır. Mallar doğrudan üretici veya onu satmak için pazara getiren tacir tarafından satılmış olsa hem satan kişi hem de müşteri kazançlı çıkacaktır. Ancak araya aracılardan girmesi her iki tarafa da zarar vermektedir. Bu uygulama Mekke ve Medine'nin zengin tüccarları tarafından yapılmaktaydı ve halk yüksek fiyattan alışveriş yapmak zorunda kalıyordu. Hz. Peygamber de bu zararlı durumun ortadan kalkıp halkın faydalanabilmesi için malın henüz şehre girmeden satın

⁵³² Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd İbn Hümam, *Fethu'l-Kadir*, (Beyrut: Daru'l-Kitabu İlmiye, 2002/1424)6: 478.

⁵³³ Buhari, *Buyu'*, 64, 68, 71; Müslim, *Buyu'*, 11, 19; Ebu Davud, *Buyu'*, 46; İbn Mace, *Ticaret*, 16; Muvatta', *Buyu'*, 86.

⁵³⁴ Müslim, *Buyu'*, 17.

⁵³⁵ Alkış, "İslam Hukuku Açısından Tüketicinin Korunması", 137.

alınmasını yasaklamışlardır. Bu sayede olası tekellilik ve karaborsacılık girişimlerinin de önü kesilmiştir.

Telakki'r-rukbanın hükmü hususunda yine mezhep arası görüş ayrılıkları bulunmaktadır. İmam Malik, ve Zahirilerden İbn Hazm (456/1064) telakki'r-rukbanı caiz görmemektedirler.⁵³⁶ İmam Şafii bu tür bir işlemi haram kabul etmiştir. Ancak yine de akdin sıhhatine engel bir durum olmadığından dolayı akdin münakid olduğunu da kabul etmiştir. Malı satan tüccar için ise aldatıldığını anladığında akdin feshi için muhayyer olduğunu söylemektedir.⁵³⁷ Hanbeliler ise aldanma söz konusu ise satıcının muhayyer olduğu görüşünü beyan etmişlerdir.⁵³⁸ Ancak Hanefiler meseleyi ikiye ayırırlar. Şayet bu uygulama yapıldıktan sonra piyasa ve buna bağlı olarak da halk zarar görecektse caiz değildir. Ancak bu uygulamanın halka ve normal piyasa düzenine bir zararı yoksa bunda herhangi bir sorun yoktur, işlem caizdir.⁵³⁹ Burada iki önemli amaç bulunmaktadır; birincisi en baştan beri sürekli değindiğimiz üzere toplum maslahatı, ikincisi ise üreticinin aldatılarak zarar uğramasına mani olmaktır. Doğal olarak bu iki maraz ortadan kalktığı zaman yapılan muamelede bir sorun olmayacaktır.

Aktarılan bilgileri toparlayıcı bir şekilde ifade edecek olursak Osman Eskicioğlu'nun da ifade ettiği gibi İslam hukukçuları pazara gelen malların yolda karşılanmasının yasaklamasının nedenlerini üç farklı açıdan ele almaktadırlar.⁵⁴⁰ Birincisi; malını daha pazar yerini ve şehrin piyasasını görmeden aracıya satan mal sahibidir. Mal sahibi çarşı pazar fiyatlarını görmeden satacağı için yüksek ihtimalle olması gerekenden ucuza vererek zarar edecektir. Bu nedenle Allah Rasulü (s.a.v) mal sahibini bu durumda muhayyer bırakmış, aldandığını farketğinde ona cayma hakkı tanımıştır.⁵⁴¹ İkincisi; şehrin girişinde karşılama yapıp yüklü miktarda mal almaya gücü olmayan pazarcılar bu şekilde mal alamayacakları için malları alan kişilerin istediği fiyattan satın almak zorunda kalacaklardır. Haliyle bu da pazarcılara zarar verici bir durum olacaktır. Üçüncü grup ise halktır. Bölge halkı araya giren aracılardan çoğalmas ve malın tek elden çıkmış olması nedeniyle üretim tüketim zincirinin son halkası olan

⁵³⁶ İbn Rüşd, *Bidayeti'l-Müctehid*, 3: 319; Zebîdî, *Sahih-i Buhari Muhtasari Tecrid-i Sarih Tercemesi*, 6: 477.

⁵³⁷ Şirazi, *el-Mühezzeb*, 3: 144-145; Nevevî, *Ravzatu't-Tâlibin*, 3: 415; Zebîdî, *Sahih-i Buhari Muhtasari Tecrid-i Sarih Tercemesi*, 6: 478.

⁵³⁸ İbn Kudame, *el-Muğni*, 5: 21.

⁵³⁹ Mergînânî, *el-Hidaye Şerhu Bidayeti'l-Mübtedi*, 5: 144; Kâsânî, *Bedaiu's-Sanai*, 6: 517; Zebîdî, *Sahih-i Buhari Muhtasari Tecrid-i Sarih Tercemesi*, 6: 478.

⁵⁴⁰ Eskicioğlu, *İslam ve Ekonomi*, 106.

⁵⁴¹ Müslim, *Buyu'*, 17.

halk (tüketici) doğal olarak maddi anlamda zararı en fazla hisseden kesim olacaktır. Yine görülüyor ki bu konu da toplum maslahatı gereği yasaklanmıştır. Yani bu yasağın çiğnenmesi halinde piyasa düzeni bozulacağından ve halk zarar göreceğinden dolayı bu uygulama da narha götüren yollardan biri olarak kabul edilebilir.

2.6. HİSBE TEŞKİLATI VE İSLAM TARİHİNDE NARH/TEŞİR UYGULAMALARI

2.6.1. Hisbe Teşkilatı

Bu konuyu 1-Hisbe ve Muhtesib Kavramlarının Tanımı, 2- Hisbe Teşkilatının Ticari Hayatı Tanzim Eden İlkeleri olarak iki başlık altında inceleyeceğiz.

2.6.1.1. Hisbe ve Muhtesib Kavramlarının Tanımı

Hisbe kelimesi Arapça "حسب" (hasebe) fiilinin türeyen "احتساب" (ihtisab) mastarından bir isimdir. Lügatte sevap, iyilik, görüş, tedbir" gibi manalara gelir. Istılahta ise "rehberlik etmek, doğru yolu göstermek, içinde hayır olan işlere yönlendirmek ve zarardan sakındırmak" anlamlarına gelir.⁵⁴² Bu tanımlar bize Kur'an'da geçmekte olan iyiliği emredip kötülükten men etmek anlamına gelen "Emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker"⁵⁴³ prensibini hatırlatmaktadır. Bu prensip hayatın her noktasında geçerli, her anında müslümanlara bir düsturdur. Aslında Allah'a kulluğun bir diğer ifadesi de budur ki ilk peygamberden son peygambere kadar bütün vahiyler kulluk esası üzere toplanır.⁵⁴⁴ Bu esası hayata uygulama ve uygulatma noktasında da hisbe önemli bir yer tutmaktadır. Kısacası hisbenin aslı İslam'ın emirlerinden olan "Emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker"⁵⁴⁵ ilkesini içtimai hayata uygulamak ve uygulatmak anlamına gelmektedir.

Hisbenin bu esası uygulayan ve uygulatan görevlisine muhtesib denir. Bir başka tanım ile muhtesib, müslümanların içtimai ve iktisadî hayatta işlerini dinin emir ve yasaklarına göre yapmalarını denetlemekle mesul görevlilerdir. Biraz daha açacak

⁵⁴² Ibn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, "hsb" md. 1: 310-317; *Mv.F*, "Hisbe", 17: 223-227.

⁵⁴³ Âl-i İmrân, 3/110; Tevbe, 9/71; Hac, 22/41.

⁵⁴⁴ Zariyat, 51/56; Enbiya, 21/25; Nahl, 16/36.

⁵⁴⁵ Âl-i İmrân, 3/110; Tevbe, 9/71; Hac, 22/41.

olursak muhtesib, namazları kılmaktan tutun da emanete sahip çıkmaya ve doğru sözlü olmaya varana kadar her konuyu emreden ve denetleyen; aynı şekilde yalan konuşmayı, ihaneti ve ticari işlerde hile, ölçü ve tartıda eksiklik yapmayı nehyeden ve denetleyen görevli kimselerdir.⁵⁴⁶

Muhtesibin ilke olarak tek bir ilkesi olsa da görev alanı bakımından ortak özellikler taşıdığı meslek dalları da mevcuttur. Mesela muhtesibin kadı, şurta, müftü gibi meslek dalları ile ortak görev alanları vardır. Ölçü-tartı aletlerindeki hileler, iktisadî muamelelerdeki aldatmalar, komşu hakları ihlali gibi içtimai ve iktisadî hayatta karşılaşılan kamu meselelerinde kadı gibi dava başvurusu kabul yetkisi vardır. Fiziki müdahale ile düzeltilmesi gereken yerde şurta gibi yetkisi vardır ve şurta ile sürekli yardımlaşma ve dayanışma içerisindedir. Müftü ile arasında dini konularda nasihatte bulunma ve uygulamaya teşvik noktasında bir birliktelik vardır.⁵⁴⁷ Bu ve benzeri kurumlar ile vermiş olduğumuz örnekler çerçevesinde ortak yönleri olmakla beraber ehlü'd-divan (idari birimler) ve kadılar ile muhtesib arasında bir fark vardır ki o da yukarda da bahsetmiş olduğumuz gibi doğrudan fiili ve kavli müdahale ile iyiliği emredip kötülükten sakındırmaktır.⁵⁴⁸ Eskiden hisbe ismi ile görev yapan bu müessesenin benzer görevlerini günümüzde farklı alanlarda emniyet, zabıta, maliye, belediyeye bağlı görevli birimler gibi müesseseler yürütmektedir.⁵⁴⁹ Şimdi muhtesibin bu saymış olduğumuz görevlerinden iktisatla alakalı olanlarını İslam'ın iktisadî hayatı tanzim eden ahlaki ilkeleri olarak başlıklar halinde inceleyeceğiz.

2.6.1.2. Hisbe Teşkilatının Ticari Hayatı Tanzim Eden İlkeleri

Muhtesibin pazar yeri nizamı, pazar vergisi, çarşı-pazar çevre düzeni gibi bir çok görevi bulunmaktadır. Ancak biz konumuzla doğrudan bağlantılı olan ölçü-tartı, hile ve kalite kontrolü ve fiyat denetimi gibi muhtesibin bizzat piyasa ile ilgili olan görevleri hakkında bilgi vereceğiz. Ticari hayatı tanzim eden ilkeleri iki alt başlıkta inceleyeceğiz.

⁵⁴⁶ İbn Teymiyye, *Hisbe*, 55.

⁵⁴⁷ Cengiz Kallek "Hisbe" *DİA*, c.18 (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 134.

⁵⁴⁸ İbn Teymiyye, *Hisbe*, 51.

⁵⁴⁹ Çolak, "Konya Şeriyeye Sicillerinde Dördüncü Deftere Kayıtlı Olan Hükümler ve Değerlendirilmesi", 37-40.

2.6.1.2.1.Ölçü ve Tartıda Dürüst Olmak

Beşeri yapının vazgeçilmezi olan toplumsal yaşantının gereği olarak insanlar hayatı bir iş bölümü halinde idame ettirirler. Herkes kendi işini yaparak diğer insanların böylece de birbirlerinin ihtiyacını karşılamaktadır. Bu yapılırken de maddi bir karşılık alınmaktadır. Bu maddi karşılık talebi zamanla insanlarda daha az emeğe karşılık daha fazla kazanç isteğine dönüşmüştür. Bu kısmen mümkün olabilecek bir taleptir ancak yapılırken de helal kılınan yollardan şaşılmadan yapılmalıdır. Ölçü ve tartıda dürüst olmak bu helal yollardan biridir. Nitekim Allah Teâla Kur'an'da farklı ayetlerde bu konuya değinmektedir. Mutaffifin suresinde; "*İnsanlardan alırken ölçüp tarttıklarında tam alan, onlara vermek için ölçüp tarttıklarında eksik yapanların vay haline!*"⁵⁵⁰ buyurmakta ve yine Şuara suresinde; "*Ölçüyü tam yapın, (insanların hakkını) eksik verenlerden olmayın. Doğru terazi ile tartın. İnsanların hakkı olan şeyleri kısmayın, yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın.*"⁵⁵¹ buyurarak ölçü ve tartıyı yaparken dürüst olmayı emretmekte ve Şuara suresinin 182. ayetinde geçmekte olan "Doğru terazi ile tartın" ayeti ile de ölçü-tartı aletlerinin de düzgün ve doğru olmasını istemektedir. Aynı şekilde Hz. Peygamber (s.a.v)'in alışverişte ölçü-tartıya uygun hareket edilmesini emreden hadisleri bulunmaktadır. "*Sattığında ölçerek sat, aldığında ölçerek al.*"⁵⁵² hadisi ile ölçü tartı ile iş yapılması gerektiğini buyurmuş; kendi döneminde ölçü ve tartı hususunda en adil ve doğru olan hususunda toplumu yönlendirmek için ise "*Ölçek Medine'nin ölçeği, tartı Mekke'nin tartısıdır.*"⁵⁵³ buyurarak döneminin standartlarını belirlemiştir.

Hulefa-i Raşidin döneminde de ölçü-tartıda dürüst olunmasına büyük önem verildiğine dair örnekler mevcuttur. Mesela Hz. Ömer hutbede iken ölçü ve tartıda hile yapanlara beddua etmiş, Hz. Osman ölçü-tartı denetimi yapması için Haris b. Hakim'i görevlendirmiş, Hz. Ali tüccara ölçü ve tartıda dürüst olmaları için sürekli uyarıda bulunmuştur.⁵⁵⁴

Hem ayetlerdeki kesin ifadelerden hem de Rasulullah ve Hulefa-i Raşidin'nin uygulamalarından anlaşılmaktadır ki ölçü ve tartıda dürüstlük İslam'ın önem verdiği bir meseledir. İşte muhtesibin görevlerinden biri de ölçü ve tartıda doğruluğu tüccara

⁵⁵⁰ Mutaffifin, 48/1-3.

⁵⁵¹ Şuara,, 26/181-183.

⁵⁵² Buhari, *Buyu'*, 51.

⁵⁵³ Ebu Davud, *Buyu'*, 8.

⁵⁵⁴ Kallek, *Sosyal Servet 'İslam'da Yönetim-Piyasa İlişkisi'*, 154.

hatırlatmak, dürüst olmayan davranışlardan sakındırmak, bu konuda kurallara uyulup uyulmadığı hususunda piyasanın denetimini yapmaktır.

2.6.1.2.2. Hile-Kalite Kontrolü ve Fiyat Denetimi

Müşteri ve bayi' akit yaparken birbirlerine karşı her anlamda dürüst olmak zorundadırlar. Müşteri mal ile ilgili bir kusur varsa bilmeli, bayi' de ödeme ile ilgili bir aksaklık, bir gecikme olacaksa bunu bilmelidir. Alışverişten bereket hasil olabilmesi için bu gerekli bir durumdur. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v):

Mütebayiân birbirinden ayrılmadıkça seçim yapma hakkına sahiptirler. Şayet ikisi de doğru söyler (mal ve semene ait hususları) açıklarlarsa alışverişleri bereketli olur. Ancak taraflar (mal ve semene ait hususları) gizler ve yalan söylerse alışverişin bereketi giderilir.⁵⁵⁵

buyurarak alışverişte hem bayi' hem de müşterinin dürüst olması gerektiğinin önemini vurgulamışlardır.

Aynı şekilde mal ve hizmet üretiminde de kaliteyi yakalamak İslam'ın gereklerindedir. Çünkü bir işi yaparken en iyisini yapmak Allah'ın müslümanlar üzerine emridir.⁵⁵⁶ Hz. Peygamber (s.a.v)'in de bizzat piyasayı dolaşıp esnafı kontrol ettiği, malların kalitesini ve işlerde hile yapıp yapılmadığını denetlediği nakledilmektedir. Mesela bir gün Hz. Peygamber çarşıda dolaşırken buğday yığınının önünde durur ve elini yığına daldırır, eline ıslaklık değer ve "Bu nedir?" diye sorar. Buğdayı satan kişi de yağmurdan dolayı ıslandığını söyler, Hz. Peygamber de ıslak yerinin üstte olması gerektiği belirtir ve "Bizi aldatan bizden değildir" buyurarak uyarıda bulunur.⁵⁵⁷ Bu hadisin bir diğer rivayetinde ise Hz. Peygamber arpa ve buğdayın birbirine karıştığını görünce satan kimseyi uyarır ve ayırdıktan sonra dilediği fiyattan satabileceğinin tavsiyesinde bulunur. Bu rivayet ile maksat, farklı kalitedeki malların ayrı ayrı arzı, farklı ve gerçek fiyatlardan satılması anlamına geldiğini vurgulamaktır. Çünkü kalite ve fiyat arasında doğru orantı bulunmaktadır.⁵⁵⁸ Hz. Peygamber ve Hulefa-i Raşidin'nin örneklerde olduğu gibi zaman zaman bizzat kendilerinin yapmış olduğu bu teftişleri sürekli yapmaları için görevli kimseler atadıkları bilinmektedir. Mesela Hz. Peygamber Mekke'nin fethi esnasında Mekke çarşısına Said b. el-As'ı muhtesib olarak görevlendirmiş yine aynı şekilde Hz. Ömer'i ise Medine çarşısına muhtesib tayin

⁵⁵⁵ Buhari, *Buyu'*, 44; Müslim, *Buyu'*, 47.

⁵⁵⁶ Yunus, 110/26; Necm, 53/31.

⁵⁵⁷ Müslim, *İman*, 164; Ebu Davud, *Buyu'*, 50; Tirmizi, *Buyu'*, 72.

⁵⁵⁸ Kallek, *Sosyal Servet*, 151-152.

etmiştir. Hatta pazar yerinde kadınların da bulunmasından dolayı kadın muhtesibler de görevlendirilmiştir.⁵⁵⁹ İşte görüldüğü üzere hileli işler ve kalite kontrolü denetimini yapmak da yine muhtesibin görevleri arasındadır.

Fiyat denetimleri de aynı şekilde hisbe teşkilatının görevleri arasındadır. Mesela Hz. Ömer şehre dışarıdan gelenlere fiyatları sorup piyasa hakkında bilgi almış, Hz. Osman hutbede iken cemaatle fiyatlar hakkında konuşup bilgiler toplamıştır. Keza Hz. Ali zaman zaman fiyatlar hakkında malumat toplamıştır.⁵⁶⁰

2.6.2. İslam Tarihinde Narh/Tes'ir Uygulamaları

Bu bölümde tarihin tamamını değil sadece İslamiyet sonrası dönemlerde narh uygulamalarını inceleyeceğiz. Kaynaklarımızda geçtiği kadarıyla Rasülullah ve Hz. Ömer dönemine ait narha dair bilgiler "Naslarda Narhın Meşru Olup-Olmaması Meselesi" başlığımızda bahsedilmiştir. Bu nedenle bu başlıkta Hulefa-i Raşidin döneminden sonraki dönemleri ele alacağız.

Dört halife devrinin akabinde kurulmuş olan Emeviler döneminde çarşı pazar denetimi ve düzeni Hz. Peygamber'in temellerini atmış olduğu hisbe teşkilatı ile yapılmaya devam etmiştir.⁵⁶¹ Kaynaklarda narh uygulamasının Emeviler döneminde başladığı belirtilmektedir. Bu narh uygulamasının takibinden sorumlu görevliler ise muhtesipler olmuştur.⁵⁶² Endülüs Emevileri'nde de uygulama aynı şekilde muhtesipler tarafından icra edilmiştir.⁵⁶³ Muhtemelen o dönemde az olması veya farklı spekülasyon nedenlerinden dolayı fiyatlarında fahiş oranda artış olmasından dolayı olsa gerek özellikle et fiyatlarına narh getirilmiş ve uyulmaması halinde ceza uygulanacağı belirtilmiştir. Şayet hata tekrarlanırsa yapan kişinin darp ve pazarlarda teşhir edileceği hala devam ederse sürgüne dahi gönderileceği bildirilmektedir.⁵⁶⁴ Aktarılan bilgiler Emevi ve özellikle Endülüs Emevi devletlerinin narh uygulamasını ciddi manada dikkate aldıklarına işaret etmektedir.

⁵⁵⁹ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 801.

⁵⁶⁰ Kallek, *Sosyal Servet*, 149.

⁵⁶¹ Kallek, *Hisbe, DİA*, c.18: 135.

⁵⁶² Kallek, *Narha Yeniden Bakış*, 268.

⁵⁶³ Mustafa Hizmetli, *Endülüste Hisbe Teşkilatı*, (Ankara: TDV Yayınlar, 2011), 53.

⁵⁶⁴ Ahmed b. Muhammed el-Makkari, *Nefhu't-Tib*, (Beyrut: y.e.y, 1968), 1: 218-219.

Abbasilerde de yine hisbe teşkilatı çarşı pazar tertibi ve teftişi için görev yapan kurumdur. Kadı'l-kuddatların tayini için yazılmış olan ahidlerde muhtesibin görevleri arasında ölçü-tartı denetimi ile beraber fiyatların da denetimi olduğu zikredilmektedir.⁵⁶⁵

Anadolu'nun kapılarını müslümanlara açmış olan Selçuklular her alanda olduğu gibi iktisadî hayatta da İslam nizamını bu topraklarda tesis etmeye, gerek müslim gerek gayri müslim olsun tüm insanlara adil ve güvenilir bir piyasa ortamı oluşturmaya çalışmıştır. Orhun yazıtlarından elde etmiş olduğumuz bilgiler neticesinde İslamiyet öncesi Türk devletlerinde de görülen sosyal devlet anlayışının⁵⁶⁶ ve İslam kültüründe bulunan fütüvvet anlayışının da etkisiyle başlatılmış,⁵⁶⁷ Anadolu'nun da dışını kapsayan geniş bir coğrafyada asırlar boyu devam edecek olan İslam medeniyeti iktisadî sisteminin altyapısı oluşturulmuştur. Bahsetmiş olduğumuz bu sistem ahilik teşkilatıdır. 13. yy.'ın ilk yarısında ortaya çıkan ahiliğin Anadolu'da teşkilatlanmasını sağlayan Ahi Evran ismiyle maruf Şeyh Nasuriddin El-Hoyi'dir (1175-1262).⁵⁶⁸ Anadolu'nun fethinden sonra yoğun bir şekilde bölgede kalıcılık çabaları başlamış, ticaret ve zanaat alanında da müslümanların etkin olması ve bu sayede iktisadın müslümanların kontrolünde olması için de büyük uğraşlar verilmiştir. Bu bağlamda ahilik teşkilatı konar göçer bir hayat süren Türkleri yerleşik hayata alıştırmak için meslek sahibi yapmış, kendi bünyesine bağlı olarak da esnafı sürekli kontrol altında tutmuştur.⁵⁶⁹ Kısacası ahilik teşkilatı sayesinde Selçuklular hem piyasayı sürekli denetlemiş hem de toplumun otokontrollü bir ticari hayat sürmelerini tesis etmiştir. Ahilikte esnafın birbirini kontrol ettiği, bu sayede kalite ve hizmette en iyiye ulaşma isteği uyandıran tam rekabet ortamı oluşturulmuştur. Meslek ahlakına uymayan ahiler kurban kesme, dükkanını kapatma, işten men, hammadde ve mamul payından men edilme ve ta'zir değneği ile sopa cezası gibi bazı yaptırımlara maruz kalmışlardır.⁵⁷⁰

Ahiliğin sosyal anlamda koruma, çalışma ilişkilerini düzenleme, eğitme gibi faklı görevlerinin yanında piyasa fiyatlarını tespit ve tayin görevi de bulunmaktadır. Piyasada spekülatif artışların olmasına engel olmak amacıyla aynı kalite ve vasıftaki

⁵⁶⁵ Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ali el-Kalkaşendi, *Subhu'l-A'ş'a fi Sma'ati'l-İnşa*, (Kahire: Matbaatu Emiriyye, 1916), 10: 274.

⁵⁶⁶ "...Aç milleti doyurdum, çıplak milleti elbiseli, fakir milleti zengin, az halkı çok kıldım..."(Köl-Tigin anıtı güney cephesi: md.10)

⁵⁶⁷ Adnan Mahiroğulları, "Selçuklu Osmanlı Döneminde Kurumsal Bir Yapı: Ahilik/Gedik Teşkilatı ve Sosyo-Ekonomik İşlevleri", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, sy. 54 (2011): 140.

⁵⁶⁸ Ziya Kazıcı "Ahilik" *DİA*, c.1 (İstanbul: TDV Yayınları,1988), 540.

⁵⁶⁹ Fatih Aksoy, "12.-13. Yüzyılda Türkiye Selçuklularının Anadolu'nun Türk Yurdu Olmasına Etki Eden İktisadi ve Ticari Faaliyetleri", *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi 3*, sy. 1 (2019): 214.

⁵⁷⁰ Alkış, "İslam Hukuku Açısından Tüketicinin Korunması", 183.

ürünlere tek fiyat uygulamışlar, yani fiyatlara narh getirmişlerdir.⁵⁷¹ Aynı zamanda ahlaki olarak ticarete bir seviye kazandırılmış⁵⁷² ve bu sayede hem tüketici korunmuş hem de üretimde kalite kaybı önlenmiştir.

Osmanlı devletinde de piyasa düzeni devlet erkânı tarafından yakinen takip altında olmuştur. Bu dönemde narh daha sistematik bir hal almış, adeta kurumsallaşmıştır.⁵⁷³ Günümüzde tekel maddeleri, bazı tıbbi malzemeler (maske gibi), petrol ürünleri gibi bir kısım mallara narh konulurken, Osmanlı'da her türlü mal ve hizmete narh konulabilmekteydi.⁵⁷⁴ Osmanlı'da bir devlet politikası olarak narha bu kadar önem verilmesinin en önemli etkenlerinden biri padişah (ve devlet erkânının) halkın hayır duasını alma arzudur. Nitekim Sultan III. Selim'in Kaymakam Musa Paşa'ya gönderdiği hattı hümayununda geçen: "...İbadullahın es'âr hususlarına dahi dikkatle fukara ve zuafâdan taraf-ı hümayunuma hayır dua aldırmağa ihtimam edesin." İfadeleri devlet erkânının bu arzusunun örnek olarak zikredilebilir.⁵⁷⁵ Bu arzunun neticesi olarak da Osmanlı Devleti'nde olağanüstü hallerde narh uygulanabildiği gibi olağan hallerde de narh uygulanmaktaydı.⁵⁷⁶ Her ne kadar narha önem verilse de aslolan alimlerin de fetvalarında geçtiği üzere serbest piyasa olmuştur. Ancak gerekli durumlarda devlet de müdahaleden geri durmamıştır.⁵⁷⁷ Kuruluşundan itibaren ahilik ile olan bağlantısı ve onun devamı olan loncalar ile halkın zarar görmemesi adına piyasayı sürekli denetim altında tutan Osmanlı devletinde -kaynaklarda geçtiği üzere- narh ilk olarak Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethinden sonra uygulamaya koyulmuş ve 19. asrın ikinci yarısına kadar devam etmiştir.⁵⁷⁸ Köprülü Fazıl Paşa'nın görev yaptığı yıllarda uygulanmamıştır. Onun narhı Kur'an'da olmadığı için uygun görmediği ve bu sebepten "Bey ve şira rızayı tarafeyn ile olmalıdır" diyerek serbest rekabet ortamını

⁵⁷¹ Mahiroğulları, "Selçuklu Osmanlı Döneminde Kurumsal Bir Yapı: Ahilik/Gedik Teşkilatı ve Sosyo-Ekonomik İşlevleri", 150.

⁵⁷² Hüseyin Arslan, "Ahilik Teşkilatının Sosyo-İktisadi Yapısı ve Örneklilik Değeri", *Akademik Bakış Dergisi*, sy. 49 (2015): 268.

⁵⁷³ Kallek, *Narha Yeniden Bakış*, 269.

⁵⁷⁴ Çolak, "Konya Şeriyye Sicillerinde Dördüncü Deftere Kayıtlı Olan Hükümler ve Değerlendirilmesi", 26.

⁵⁷⁵ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, "narh" md., 2: 656.

⁵⁷⁶ Çolak, "Konya Şeriyye Sicillerinde Dördüncü Deftere Kayıtlı Olan Hükümler ve Değerlendirilmesi", 32.

⁵⁷⁷ Gonca Başer, "Osmanlılarda Üretim-Tüketim İlişkilerinde Adaletin Devlet Eliyle Tanzimi 'Narh Uygulaması' "(Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2009), 17.

⁵⁷⁸ Başer, "Osmanlılarda Üretim-Tüketim İlişkilerinde Afaletin Devlet Eliyle Tanzimi 'Narh Uygulaması' ", 16.

istediği belirtilmektedir. Ancak yine sonrasında fiyatlarda yine artışlar görülünce yeniden narh sistemine dönmüştür.⁵⁷⁹

Padişahların hattı hümayunlarında doğrudan koymuş oldukları narhların yanında bu görevi taşrada kadılar yönetmişlerdir.⁵⁸⁰ Kadı kendisine verilen narh tayin görevini tek başına icra etmemişlerdir. Osmanlı'da narh kadıların başkanlığında esnaf şeyhi, kethüda, yiğitbaşı, ehli hibre ve halktan temsilcilerin oluşturduğu komisyonlar tarafından belirlenmiştir. Bunun yanında Her kadılıkta bir muhtesip bulundurulması esası benimsenmiş, onlar da esnafı denetleme ve nizamnamelere uyup uymadıklarını kontrol etme görevine devam etmişlerdir.⁵⁸¹ Narhta temel ölçüyü arz ve talep şartları olarak belirlenmiş ve bu şartlar değiştikçe tespit edilen (narh konan) fiyatlar da değişmiştir. Hassa pazarbaşının muhtesiplikçe onaylanmış bir narh defteri olur ve her ay bu defteri İstanbul şehreminine teslim etmesi gerekirdi.⁵⁸² Kuraklık, ulaşım engeli ve savaş gibi doğal olarak arzın düşmesine ve buna bağlı olarak piyasanın yükselmesine neden olan hallerde ise fiyatlar yine ona göre belirlenmiş esnaf da zor durumda bırakılmamıştır.⁵⁸³

Günümüzde ise narhla ilgili kanun maddeleri bulunmaktadır. 1580 sayılı belediyeler kanununun ikinci faslının 16. maddesi de azami ücret ve narh tarifesinden bahsetmektedir.⁵⁸⁴ Narh haricinde günümüzde gerekli görüldüğü durumlarda tanzim satış ve alışları yapılarak yine piyasanın yıkıcı etkilerine karşı devlet tarafından tedbirler alınmaya çalışılmaktadır ve yakın zamanda uygulaması da olmuştur.⁵⁸⁵ Ayrıca piyasa düzenine karşı olası olumsuzlukların önlenmesi ve toplumsal refahın sağlanması için

⁵⁷⁹ Ahmet Tabakoğlu, "Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi", İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Mecmuası 43, (1987): 121.

⁵⁸⁰ Çolak, "Konya Şerhiye Sicillerinde Dördüncü Deftere Kayıtlı Olan Hükümler ve Değerlendirilmesi", 34; Başer, "Osmanlılarda Üretim-Tüketim İlişkilerinde Afaletin Devlet Eliyle Tanzimi 'Narh Uygulaması' ", 20.

⁵⁸¹ Çolak, "Konya Şerhiye Sicillerinde Dördüncü Deftere Kayıtlı Olan Hükümler ve Değerlendirilmesi", 36; Harun Şahin, " 'Klasik' Dönem Osmanlı Ekonomisinde İktisadi Kontrol Araçları", *Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi* 5, sy.10, (2014): 169.

⁵⁸² Halil Sahillioğlu, "Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1525 Yılı Sonunda İstanbul'da Fiyatlar", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sy.1., (1967): 37-38.

⁵⁸³ Tabakoğlu, "Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi", 122.

⁵⁸⁴ Belediye Kanunu, "Belediyenin Vazifeleri", 1580 Sayılı Belediye Kanunu, 2. Fasıl, md.16, *Resmi Gazete*, (14 Nisan 1930), 8823.

⁵⁸⁵ İHA, "Tanzim Fiyatları Türkiye Geneline Yayılıyor" *Ekotrent*, (2 Şubat 2019), erişim 04 Ocak 2020, <http://ekonomi.haber7.com/ekonomi/haber/2825858-tanzim-fiyatlari-turkiye-geneline-yayiliyor>; İHA, "Cumhurbaşkanının Çağrısı Sonrası Denetimler Sıklaştı" *Hürriyet* (02 ekim 2018), erişim 04 Ocak 2020, <http://www.hurriyet.com.tr/galeri-cumhurbaskaninin-cagrisi-sonrasi-denetimler-siklasti-40974521/1>

anayasamızda devlete piyasaya doğrudan müdahale hakkı verilmiştir.⁵⁸⁶ Konuya dair bilgiler kendi başlığı altında ayrıntılı olarak verilecektir.

Gerek Türkiye Cumhuriyeti gerekse diğer devletlerin uygulamada izlemiş oldukları stratejiye baktığımızda hem tüketiciyi hem de üreticiyi koruyarak toplum düzeninin bozulmasına engel olmak adına böyle bir yönteme başvurdukları görülmektedir.

2.7. MODERN İKTİSAT ANLAYIŞININ DAYANDIĞI GÜNÜMÜZ HUKUK SİSTEMİNE GÖRE DEVLETİN PİYASAYA MÜDAHALESİ VE MÜDAHALE GEREKÇELERİ AÇISINDAN İSLAM HUKUKU İLE ORTAK NOKTALARI

Devletler rastgele bir araya gelmiş bir kaç kişiden oluşan basit bir oluşum değildir. Devletin kurulabilmesi için belli ortak noktalarda buluşan insanların, ortak bir toprakta bir araya gelmesi gerekir. Daha düzgün bir tanımla ifade edecek olursak: "Devlet, belli bir insan topluluğunun, belli bir toprak parçası üzerinde egemen olmasıyla oluşan, hukuki kişiliğe sahip devamlı teşkilattır."⁵⁸⁷ Tanımdan da anlaşıldığı üzere devlet sistematik bir toplum yapısını temsil etmektedir.

Devlet toplumun daha sistematik bir yapı haline gelmesini ifade ettiği gibi devletin sistematik yapısını da iktisat temsil etmektedir. Hatta öyle ki iktisadî yapı sadece tek bir devletin değil birden fazla devletin sistematikliğini ifade edebilecek güce sahiptir. Nitekim zikrettiğimiz hadise günümüzde bariz bir şekilde görülebilmektedir. Mesela kapitalist ekonomi anlayışı dünya üzerinde bir çok ülkede uygulanmaktadır. Her ne kadar etkisi azalsa ve uygulama şartlarında hafifletici değişimler yaşasada halâ sosyalist ekonomi anlayışının sürdürüldüğü ülkeler mevcuttur. Aynı şekilde İslamî ekonomik sistem tarihte pek çok müslüman devlette kullanılmış ve günümüzde de devlet üstü bir uygulama ağıyla kullanılmaya devam etmektedir. Bahsedilen iktisadî sistemleri giriş kısmında anlattığımız için burada tekrar aynı bilgileri aktarmayacağız. Değinmek istediğimiz husus zikredilen iktisadî sistemlerin de bir dayanağının olduğudur. Öyle ki dayandıkları esaslar sayesinde etkinliklerini sürdürebilirler.

Asıl itibariyle her bir iktisadî sistem belli bir ideolojinin ürünüdür. Yani iktisadî sistemler rastgele oluşmuş yapılar değildir. Bir amaç uğruna kurulmuşlardır.

⁵⁸⁶ Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası, md., 166, 167.

⁵⁸⁷ Kemal Gözler, *Devletin Genel Teorisi*, (Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları, 2007), 6.

Amaçlarının gerçekleşmesi için de bu ideolojileri koruyan ve boşluklarını dolduran hukuki desteklere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu anlamda bir ideoloji ürünü olarak her iktisadî sistem aynı zamanda kendisini koruma altına alan hukuki esaslara dayanmaktadır diyebiliriz. Mesela kapitalist iktisat normlar hukuku olarak benimsediği kapitalist hukuka,⁵⁸⁸ sosyalist iktisat Marksist-Lenist ideolojiye dayanan sosyalist hukuka,⁵⁸⁹ İslam iktisadı İslam hukukunca belirlenmiş emir ve yasaklara dayanmaktadır. Tıpkı bahsi geçen iktisadî sistemlerde olduğu gibi bugün ülkemizdeki modern iktisat anlayışının da hukuki bir dayanağı bulunmaktadır. Ülkemizin benimsemiş olduğu modern ekonomi sisteminin hukuki dayanağı TC 1982 Anayasası ve tüketici haklarını ilgilendiren kanun maddeleridir. Konumuzun bu kanun maddeleri ve 1982 Anayasası ile bağlantılı olmasından olayı öncelikle TC 1982 anayasası hakkında malumat vermenin faydalı olacağı kanaatindeyiz. Sonrasında ise modern ekonomik yapıyla ilgili olan maddelerini inceleyeceğiz.

2.7.1. T.C 1982 Anayasası

Bir hukuki kavram olarak Anayasa:

Devleti oluşturan toplumun temel mutabakatını teşkil eden, devletin kuruluş felsefesi ve temel organları, kişilerin temel hak ve hürriyetleri, ekonomik ve sosyal hak ve görevlerini kamu kurum ve kuruluşlarını düzenleyip bir hükme bağlayan üst kanundur.⁵⁹⁰

Anayasanın 11. maddesinde: "*Anayasa hükümleri, yasama, yürütme, ve yargı organlarını, idare makamlarını ve diğer kuruluş ve kişileri bağlayan temel hukuk kurullarıdır. Kanunlar Anayasaya aykırı olamaz*"⁵⁹¹ ifadesi yer almaktadır. Bu tanıma göre anayasa devlet, devletin unsurları ve vatandaşları bağlayıcı bir yapıya sahiptir. Yani devletin, yapısı ve görevleri anayasaya göre şekillenmektedir. Bu bağlamda devletin yapısı ve nitelikleri -genel çerçevede- anayasada belirtilmiştir. Anayasaya göre Türkiye Cumhuriyeti "*sosyal bir hukuk devletidir.*"⁵⁹² Türkiye'nin sosyal hukuk devleti

⁵⁸⁸ Adnan Güriz, *Kapitalizm ve Hukuk*, 204, erişim 02 Aralık 2020, <https://ayam.anayasa.gov.tr/media/6435/adnanguriz.pdf>

⁵⁸⁹ "Sosyalist Hukuk" *Vikipedi Özgür Ansiklopedisi*, erişim 02 Aralık 2020, https://tr.wikipedia.org/wiki/Sosyalist_hukuk

⁵⁹⁰ İbrahim Kaplan, " Genel Olarak "Anayasa" Kavramı ve Anayasa Hazırlanmasının Tabii Olduğu Genel İlkeler" *Anayasa Değişikliklerinin Hukuki Sınırları*, erişim 15 Haziran 2020, <https://www.turkhukukkurumu.org.tr/sitemizde-yazilar/21-anayasa-kavrami.html>

⁵⁹¹ Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası, md., 11.

⁵⁹² Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası, md., 2.

olması devletin topluma karşı bazı görev ve sorumluluklarını gündeme getirmektedir. Yine bunlar da anayasada belirtilmiştir. Şimdi bunlardan bahsedeceğiz.

2.7.1.1. T.C 1982 Anayasasına Göre Devletin Topluma Karşı Görevleri

Birlikte yaşamının gerekleri olarak kişilerin ailelerine, topluma ve devlete karşı hak ve görevleri vardır.⁵⁹³ İnsanların birbirlerine ve devlete karşı hak ve görevleri olduğu gibi aynı şekilde devletin de vatandaşlarına karşı hak ve görevleri bulunmaktadır.⁵⁹⁴ Devletin kişilere karşı olan vazifeleri anayasanın 5. Maddesinde:

...Kişilerin ve toplumun refah, huzur ve mutluluğunu sağlamak, kişilerin temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya, insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmaktır.⁵⁹⁵

şeklinde ifade edilmiştir. Sosyal devlet olmanın bir gerekliliği olarak bu maddelere göre devletin bireye ve topluma karşı sorumluluklarından bazılarını kısaca aktaracak olursak:

a) Refah, huzur ve mutluluğu sağlaması: Devlet, temelde birey ve toplumun en küçük yapıtaşı olan aile başta olmak üzere herkesin refah, huzur ve güvenliğini temin etmelidir.⁵⁹⁶ Bir devletin ayakta kalabilmesi için en önemli unsurlardan biridir. Bir ülkede refah, huzur ve mutluluk kalmamışsa toplumun bir arada tutulması da oldukça güç olur. Çünkü devlet, toplumun belli ortak menfaatlerde birleşmeleri sayesinde kurulmuştur. Bu ortak menfaatlerin de nihai amacının refah, huzur ve mutluluk olarak zikredilmesi yanlış bir yaklaşım olmaz. Bu bağlamda devlet bunları temin etmekle yükümlüdür. Bunların sağlanması çeşitli yollarla olabilir. Temel hak ve özgürlüklerini kullanabilme imkanı tanınması, mal ve can güvenliğini sağlama gibi imkanlar bu yollara örnek olarak zikredilebilir.

b) Halkın madden ve manen gelişimini sağlaması: Devlet her vatandaşın kendini geliştirebilmesi için gerekli alt yapı hizmetlerini sunmak zorundadır. Bu bağlamda devlet tüm vatandaşlarının eğitim hizmetlerini karşılamalı, asgari seviyede de olsa okul ve kurs hizmetleri vermeli, veren kurumları desteklemeli ve denetlemelidir. Ayrıca imkanı olmayan vatandaşlara eğitimleri için burs imkanı sağlayarak katkıda bulunmak

⁵⁹³ Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası, md., 12.

⁵⁹⁴ Yıldızhan Yayla, "Çağdaş İslam Ülkeleri Anayasaları", *DİA*, c.3 (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 190.

⁵⁹⁵ Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası, md., 5.

⁵⁹⁶ Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası, md., 41.

da sosyal devletin görevlerindedir.⁵⁹⁷ Bahsettiğimiz eğitim türü madden ve manen insana ve topluma fayda sağlayacak her alanda olabilir. Bu anlamda ülkemizde her yaştan bireyin kendisini yeteneğine göre geliştirebilmesi için açılan halk eğitim kursları veya vatandaşların manevi eğitim alabilmeleri için açılan Kur'an kursları gibi imkanların sağlanması bu madde bağlamında değerlendirilebilir.

c) Sağlık hizmetlerini sağlaması: Devlet bütün vatandaşlarının yaşamını beden ve ruhen sıhhatli bir şekilde geçirebilmesi için gerekli sağlık kuruluşlarını kurmak veya kurulmasına olanak sağlamakla görevlidir. Aynı zamanda sağlık hizmetlerinin düzenli ve kaliteli bir şekilde sürdürülebilmesi için denetlemeler yapmak da yine devletin vazifeleri arasındadır.⁵⁹⁸ Her ne kadar Anayasa'da gençliğin korunması başlığı altında zikredilmiş olsa da halkın uyuşturucu, alkol, sigara gibi bağımlılık yapan zararlı maddelerden korunmasını sağlamak⁵⁹⁹ da burada zikredilebilir.

d) Sosyal güvenliği sağlaması: Devlet vatandaşlarının maddi ve manevi durumlarına, sağlık durumları ve yaşlılıklarına göre bazı tedbirler almak zorundadır. Şehit ve gazi ailelerine, engelli vatandaşlara, yaşlı ve kimsesiz muhtaçlara, ailesi ölmüş veya onlar tarafından terk edilmiş çocuklara sahip çıkmak, onların ihtiyaçlarını gidermek⁶⁰⁰ devletin sosyal güvenlik görevidir. Sadece ülke sınırları içerisinde bulunan vatandaşlarının değil, aynı zamanda yurt dışında yaşayan vatandaşlarının da sosyal güvenliklerinin sağlanması için gereken tedbirleri almakla mükelleftir.⁶⁰¹

e) Ekonomik engelleri kaldırması: Devlet vatandaşın ekonomik anlamda rahata erebilmesi ve ticaretini rahatça yapabilmesi için sermaye, mal ve hizmet piyasalarının düzenli işlemelerini sağlayacak tedbirleri almak ve kamu düzenine mani olan ekonomik engelleri kaldırmakla görevlidir.⁶⁰² Aynı zamanda sosyal ve ekonomik gelişmeleri sağlamak amacıyla gerektiğinde kişi hak ve hürriyetlerine kısıtlama dahi getirebilir.⁶⁰³

Devlet aktarmış olduğumuz sosyal ve ekonomik alanlardaki bu görevlerini görevlerin amaçlarına öncelik gözeterek mali kaynakların yeterliliği ölçüsünde yerine getirebilir.⁶⁰⁴

⁵⁹⁷ Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası, md., 42, 130.

⁵⁹⁸ Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası, md., 56.

⁵⁹⁹ Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası, md., 58.

⁶⁰⁰ Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası, md., 61.

⁶⁰¹ Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası, md., 62.

⁶⁰² Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası, md., 167.

⁶⁰³ Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası, md., 23.

⁶⁰⁴ Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası, md., 65.

Anayasanın devlete vermiş olduğu bu görevler çerçevesinde halkın hak ve hürriyetini korumak için ekonomik faktörlerin insan üzerindeki etkilerini gözeterek, insanları her anlamda olduğu gibi ekonomik anlamda da koruyacak önlemler alması devletten beklenen bir reflekstir.⁶⁰⁵ Bu bağlamda anayasada devletin piyasaya müdahalesi için tanınan yetki ve sınırlar nelerdir? Şimdi bunları inceleyeceğiz.

2.7.2. T.C 1982 Anayasası'na Göre Devletin Piyasaya Müdahale Yetkisi

Ekonomi yönetimi eski dönemlerden günümüze dek en küçük gruplardan devlete kadar bütün oluşumların temelini teşkil etmektedir. Bu nedenle ekonomi yönetimi insanların hayatında önemli bir yere sahiptir. Ekonomi yönetiminde devletin yeri ve etkisinin nasıl olması gerektiği hususu ise tarihte çoğu zaman gündeme gelmiştir. Kimi zaman devletin müdahaleci bir yol izlemesi, kimi zaman da devletin piyasaya herhangi bir müdahalede bulunmaması yönünde görüşler bildirilmiştir. Her iki görüş de kamu menfaati öngörülerek ileri sürülmüştür.

İslam hukukunda narh ve tes'ir kelimeleri ile ifade edilen devletin piyasaya müdahalesi, modern iktisat ve hukuk literatüründe ekonomik regülasyon terimi ile ifade edilmektedir.⁶⁰⁶ Modern iktisat ve hukuk bilimcileri devletin piyasaya müdahalesini (regülasyon/narh) 1800'lü yıllara dayandırsalar⁶⁰⁷ da biz hadis kaynaklarımız ve İslam tarihinden edindiğimiz bilgilerden hareketle konuyu daha eski tarihlere dayandırmaktayız. Bununla beraber özellikle sanayi devrimi sonrası devletin piyasaya müdahalesi kavramının biraz daha farklı bir boyut kazandığı da gerçektir. Öyle ki, devletlerin işlevselliği dahi piyasaya müdahale edip etmemesi ile ölçülmeye başlanmıştır.⁶⁰⁸

Ekonomik kararların alınmasında kontrolün devlet tarafından yapılması talebinin temelinde az önce de bahsetmiş olduğumuz kamu menfaatinin korunması düşüncesi

⁶⁰⁵ Gürsel Orer, "Ekonomik Kamu Düzeni ve Devletin Ekonomiye Müdahalesi", *Uyuşmazlık Dergisi*, sy. 6 (2015): 368.

⁶⁰⁶ Orer, "Ekonomik Kamu Düzeni ve Devletin Ekonomiye Müdahalesi", 368; Emin Kömürcüler ve Mustafa Özçağ, "Bir Regülasyon Kurumu Olarak Yargı Organı: Anayasa Mahkemesi ve Danıştay Kararlarında Devletin Düzenleyici Rolü", *Yönetim ve Ekonomi Dergisi* 22, sy. 1 (2015): 84; Coşkun Can Aktan ve Serdar Yay, "Regülasyon İktisadına Giriş" *Ekonomi Bilimleri Dergisi* 8, sy. 1 (2016): 118.

⁶⁰⁷ Sinan Sarısoy, "Düzenleyici Devlet ve Regülasyon Uygulamalarının Etkinliği Üzerine Tartışmalar" *Maliye Dergisi*, sy. 159 (2010): 296.

⁶⁰⁸ Kadir Yücel, "İngiltere'de Hazine Kontrolü ve Ekonominin Koordinasyonu", *Sayıştay Dergisi*, sy. 78 (2010): 60.

vardır. Günümüzde -Türkiye Cumhuriyeti olarak- devlet 24 ocak 1980 kararı ile serbest piyasa ekonomisini benimsemiştir.⁶⁰⁹ Modern devlet anlayışında bireylere ve serbest piyasaya devlet müdahalesinin alanları oldukça daraltılmıştır.⁶¹⁰ Ancak şu unutulmamalıdır ki anayasada bulunan hükümler, devleti kişi ve kurumlara değil, kişi ve kurumları devlete karşı bağlayıcı kılar. Mesela hiç bir kimsenin zorla çalıştırılmamasına dair yasa vardır, ancak olağanüstü hallerde devletin vatandaşlardan istediği hizmetlerde bu kural ortadan kalkmaktadır.⁶¹¹ Bu durum toplum ve o toplumun oluşturduğu devletin menfaatlerinin birey ve bir grup insanın menfaatinden daha önemli görülmesinin de bir gereğidir.⁶¹² Durum aynı şekilde ekonomi için de geçerlidir. Piyasa için her ne kadar serbest piyasa ekonomisi benimsense de devletin kamu menfaati veya olağanüstü hal gibi mücbir durumlarda piyasaya müdahale hakkı bulunmaktadır. Anayasada buna yetki vardır.

2.7.2.1. Piyasaya Müdahalenin Anayasal Dayanağı

Bir ülkenin ekonomik modelinin ne olduğu o ülkenin anayasasına bakılarak öğrenilebilir.⁶¹³ Bu bağlamda öncelikle anayasamızda belirlenmiş bir ekonomi modeli veya ekonomik sistem var mıdır bunu belirtmek gerekir. Bu konuya ilişkin anayasa mahkemesinin farklı tarih ve sayılı kararlarında anayasa ilkelerine ters düşmemek kaydı ile iktidarın ekonomi alanında müdahaleci veya liberal bir politika izleyebileceği,⁶¹⁴ anayasanın 5, 35, 48 ve 167. maddelerinden hareketle liberal bir iktisadî politika takibine elverişli olduğu kadar karma iktisadî politika takibine de müsait olduğu ifade edilmektedir.⁶¹⁵ Anayasa mahkemesinin bu kararına göre anayasada devletin belli bir ekonomik politika tercih ettiğini gösteren açık bir delil yoktur. Günün şartları ve toplumun ihtiyacı göz önünde bulundurularak mevcut iktidarın kamu yararına gördüğü ekonomi sistemini uygulamasına müsaade edilmiştir. Dolayısıyla sosyal bir devlet olarak ihtiyaç halinde kamu menfaati gereği devlet piyasaya müdahaleci bir politika

⁶⁰⁹ Ahmet Fatih Özkan, "Ekonomik Kamu Düzeni ve Koluk Faaliyeti", Ankara Barosu Dergisi 67, sy.4, (2009): 81.

⁶¹⁰ Ozer, "Ekonomik Kamu Düzeni ve Devletin Ekonomiye Müdahalesi", 369-370.

⁶¹¹ Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası, md., 18.

⁶¹² Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası, md., 35, 43.

⁶¹³ Özkan, "Ekonomik Kamu Düzeni ve Koluk Faaliyeti", 82.

⁶¹⁴ 18.2.1985 tarih ve E.984/9-K.985/4 sayılı karar, *Resmi Gazete*, sy. 18949 (5.12.1985)

⁶¹⁵ 5.5.1987 tarih ve E.986/1-K.987/10 sayılı karar, *Resmi Gazete*, sy. 19641 (21.11.1987)

izleyebilir. Nitekim anayasada doğrudan bu hususu dile getiren maddeler de bulunmaktadır.

Anayasa piyasaya müdahale konusunda devlete geniş yetkiler tanımıştır.⁶¹⁶ Anayasada vatandaşların dokunulmaz, devredilemez, vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlerinin olduğu,⁶¹⁷ bu hak ve özgürlüklerin korunması için devletin gerekli önlemleri alacağı ve engelleri kaldıracağı belirtilmiş,⁶¹⁸ kişilerin hak ve özgürlüklerine büyük ihtimam gösterilmiştir. Ancak kamu menfaati ve ülkenin sosyal ve ekonomik yararı söz konusu olduğunda devletin bu hakları sınırlandırma yetkisi bulunmaktadır. Buna binaen anayasada sosyal ve ekonomik gelişmelerin sağlanması ve kamu mallarının korunması için gerektiğinde kişi hak ve hürriyetlerine müdahalede bulunarak kısıtlama getirilmesi devletin görev ve yetkileri arasında belirtilmiştir.⁶¹⁹

Ülkemizde ekonomik faaliyetlerde özel kuruluşlara müsaade edilmiştir. Ancak bu özel kuruluşların da milli ekonominin gereklerine ve sosyal amaçlara uygun olması gerekir. Aynı zamanda bu kuruluşların kararlı ve güvenli bir şekilde çalışmalarını sürdürmesi ekonomide istikrar ve kamuda düzen açısından önemlidir. Bu hususlara riayet edilip edilmediğinin denetimi ve gerekli tedbirlerin alınması devletin görevidir.⁶²⁰

Anayasanın 166. maddesinde ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmanın, sanayi ve tarımın ülke genelinde dengeli ve uyumlu bir biçimde hızla gelişmesinin, ülke kaynaklarının verimli bir şekilde kullanılmasının planlanması, bunları gerçekleştirecek gerekli teşkilatın kurulması devletin görevleri olarak belirtilmiştir.⁶²¹ Bu planlama ile amaç milli kaynakların tasarruflu bir şekilde kullanılması, üretimin artması ve buna bağlı olarak yatırım ve istihdamın geliştirilmesi, fiyatlarda istikrarın sağlanması ve en önemlisi de kamu yararının gözetilmesi ile toplumsal düzenin sağlanmasıdır. Bu politikaların oluşturulması hükümetin görevi olmakla beraber, ekonomik ve sosyal konsey istisnai nitelikte görüş bildirir.⁶²²

Ekonomik istikrarın sağlanması için para, kredi, sermaye, mal ve hizmet piyasalarının sağlıklı ve düzenli işlemlerini sağlamak ve aynı zamanda geliştirici tedbirleri almak devletin görevidir. Bunları sağlayabilmek adına devlet piyasalarda

⁶¹⁶ Orer, "Ekonomik Kamu Düzeni ve Devletin Ekonomiye Müdahalesi", 386.

⁶¹⁷ Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası, md., 12.

⁶¹⁸ Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası, md., 5.

⁶¹⁹ Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası, md., 23.

⁶²⁰ Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası, md., 48.

⁶²¹ Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası, md., 166.

⁶²² Orer, "Ekonomik Kamu Düzeni ve Devletin Ekonomiye Müdahalesi", 370.

oluşabilecek tekelleşme ve kartelleşmelerin önüne geçer.⁶²³ Anayasa mahkemesi de bir kararında bu madde ile ilgili:

"...Bu maddenin (167. md.) birinci fıkrası devleti " para, kredi, sermaye, mal ve hizmet piyasalarının sağlıklı ve düzenli işlemelerini sağlayıcı ve geliştirici tedbirleri" almak ve; "piyasalarda fiilî veya anlaşma sonucu doğacak tekelleşme ve kartelleşmeyi." önlemek görevleriyle görevlendirmiştir. Buna göre devlet; bir taraftan para, kredi, sermaye, mal ve hizmet piyasalarının sağlıklı ve düzenli işlemlerini sağlamak öte yandan da bu piyasaların gelişmesini sağlayıcı tedbirleri almakla yükümlüdür Bu amaçlarla alınacak tedbirler ve yapılacak düzenlemeler, anayasamızın devlete verdiği görevin gereğidir."⁶²⁴

diyerek devletin piyasaya müdahalede bulunabileceğini açıkça ortaya koymuştur.

Ülkenin tasarrufunda bulunan doğal servet ve kaynakların gerçek veya tüzel kişilere devredilmesi durumunda, kaynakların devredildiği şahısların kurallara uygun hareket edip etmediğinin denetlenmesi de yine devletin görev ve yetkileri arasındadır.⁶²⁵

Belirtmiş olduğumuz bu maddelerde anayasa devlete piyasaya müdahale yetkisi tanımıştır. Ancak müdahalenin mahiyeti ve nasıl yapılacağı, açıkça belirtilmemiştir. Anayasa müdahale için devlete geniş yetkiler tanımıştır.⁶²⁶ Devlet de bir anlamda bu geniş yetkisini kullanarak merkezi yönetim ve denetleme organlarının yanında bağımsız idari otorite adı verilen kurumlar aracılığıyla da piyasa denetimini yapmaktadır. BDDK (Bankacılık Denetleme ve Düzenleme Kurulu), SPK (Sermaye Piyasası Kurulu), RK (Rekabet Kurulu) gibi kuruluşlar bunlardan bir kaçıdır. Bu bağımsız kuruluşlar da aynı şekilde anayasanın gereklerine göre piyasayı düzenlemekle mesuldür. Anayasanın 167. maddesi üzerinden örnekle açıklayacak olursak: "Devlet para, kredi, sermaye, mal ve hizmet piyasalarının sağlıklı ve düzenli işlemelerini sağlayıcı tedbirler alır..." ibaresi BDDK ve SPK kuruluşları ile yerine bu denetimi yapmaktadır. "...Piyasalarda fiili veya anlaşma sonucu doğacak tekelleşme ve kartelleşmeyi önler." ibaresi ile belirtilen görevi ise RK ile yerine getirilmektedir.⁶²⁷ Burada bahsedilen ve diğer bağımsız idari otoritelerin piyasayı inceleme ve denetleme, düzenleme, düzenledikleri ile ilgili devletin gerekli organlarına bilgi verme yolu ile görüş bildirme, uyuşmazlıkları çözme ve gerektiğinde yaptırım uygulama yetkileri bulunmaktadır.⁶²⁸

⁶²³ Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası, md., 167.

⁶²⁴ 6.10.1986 tarihli ve E.1985/21-K.1986/23 sayılı karar

⁶²⁵ Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası, md., 168.

⁶²⁶ Orer, "Ekonomik Kamu Düzeni ve Devletin Ekonomiye Müdahalesi", 386.

⁶²⁷ Özkan, "Ekonomik Kamu Düzeni ve Koluk Faaliyeti", 88; Orer, "Ekonomik Kamu Düzeni ve Devletin Ekonomiye Müdahalesi", 375.

⁶²⁸ Özkan, "Ekonomik Kamu Düzeni ve Koluk Faaliyeti", 88-92.

2.7.2.2. Devletin Piyasaya Müdahale Yolları

Devletimiz piyasa için -normal şartlar altında- kısıtlayıcı bir politika değil arz-talep döngüsü içerisinde kendi doğal seyrini devam ettiren serbest piyasa politikasını benimsemiştir.⁶²⁹ Ancak daha önce de belirtildiği üzere piyasaya olan suni müdahalelerin toplumsal düzeni bozmaması için devlet, merkezi yönetim organları ve bağımsız idari otoriteler aracılığıyla piyasaya müdahalede bulunabilir. Bu müdahaleler bir tek yolla değil farklı yollarla yapılmaktadır.

a) **Denetim yoluyla müdahale:** Devlet Anayasasının 167. maddesinde verilen yetki ve görevler uyarınca para, kredi, sermaye, mal ve hizmet piyasalarını denetleme yoluyla piyasaya müdahalede bulunabilir. Devletin piyasaya müdahale yolları arasında ilk sırada denetime yer vermemizin sebebi denetimlerin henüz piyasada bir bozulma olmadığı halde olası bozulmaların önlenmesi adına yapılmasıdır. Günümüzde gerek merkezi yönetim organları ile gerekse bağımsız idari otoriteler ile piyasalar sürekli denetlenmekte, bu sayede ortaya çıkabilecek riskler bertaraf edilerek toplumsal düzenin bozulması engellenmektedir.⁶³⁰ BDDK'nın bankaları denetleme ve inceleme yetkileri buna örnek verilebilir. Günümüzde maaş, kredi, faturalar gibi pek çok etken nedeniyle toplumun büyük çoğunluğunun bankalarla işbirliği içerisinde olması bankalarda oluşabilecek olumsuzlar toplumsal anlamda büyük sorunlara neden olabilir.⁶³¹ Bu nedenle toplumsal düzeni korumak amacıyla "...finansal piyasalarda güven ve istikrarın sağlanmasına, kredi sisteminin etkin bir şekilde çalışmasına tasarruf sahiplerinin hak ve menfaatlerinin korunmasına ilişkin..."⁶³² bankacılık kanunu ile BDDK kurulmuş ve para ve kredi piyasalarını denetleme yetkisi verilmiştir.

b) **Düzenleme yoluyla müdahale:** Düzenlemeler ekonomide etkinlik ve istikrarı sağlamak için kullanılan önemli araçlardır. Devletin piyasaya düzenleme yolu ile müdahalede bulunması yasama organı tarafından çıkarılan kanunlar, yürütme organı tarafından çıkarılan düzenleyici işlemler ve alınan kararlar ile gerçekleşmektedir.⁶³³ Devletin piyasaya düzenleme yolu ile müdahalesi bazı fiilleri yasaklama, bazı fiillerin

⁶²⁹ Bakanlar Kurulu Kararları, *Resmî Gazete*, sy.22279 (6.5.1995), 8-48.

⁶³⁰ Orer, "Ekonomik Kamu Düzeni ve Devletin Ekonomiye Müdahalesi", 385.

⁶³¹ Özkan, "Ekonomik Kamu Düzeni ve Koluk Faaliyeti", 90.

⁶³² 5411 sayılı Bankacılık Kanunu, md. 1, erişim 02.05.2020, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5411.pdf>

⁶³³ Orer, "Ekonomik Kamu Düzeni ve Devletin Ekonomiye Müdahalesi", 382.

gerçekleştirilmesini talep etme ve geçek veya tüzel kişileri bazı fiilleri yapmaya yönlendirme şeklinde olmaktadır.⁶³⁴

c) **Yaptırım yoluyla müdahale:** Devlet piyasada oluşan veya oluşabilecek olan ihlal ve düzensizliklere kamu düzenini emniyette kılmak için doğrudan yaptırım uygulama yoluyla müdahalede bulunabilir.⁶³⁵ Yaptırım yoluyla müdahalede bulunmadan önce denetim ve düzenlemelerin yapılması, konulan kurallara uygun hareket edilip edilmediğinin takip edilmesi gerekir. Nihai noktada hala kural ihlali bulunuyorsa devlet yaptırım uygulama yetkisini kullanabilmektedir.⁶³⁶ Yaptırım yoluyla müdahalenin idari para cezası, ruhsat iptali, faaliyetlerin geçici veya tamamen durdurulması, lisans iptali ve iş yeri kapama cezası gibi daha pek çok çeşidi bulunmaktadır. Devletin yaptırımlar uygulayarak piyasaya müdahalede bulunması merkezi yönetim organı tarafından yapılabildiği gibi bağımsız idari otoritelere de yaptırım uygulama yetkisi verilmiştir.⁶³⁷

d) **Yardım yoluyla müdahale:** Devlet denetleme, düzenleme ve bunların neticesinde yaptırım uygulama yolları ile piyasaya müdahalede bulunduğu gibi teşvik, hibe, kredi gibi imkânları sınırlayarak yardımda bulunma yoluyla da piyasaya müdahalede bulunabilir.⁶³⁸ Kamu kaynaklarının devlet tarafından ülke gelişiminde daha yararlı görülen sektörlere yönlendirilmesi devletin yardım yoluyla piyasaya müdahalede bulunmasıdır.⁶³⁹ Devletin bu yolla müdahalede bulunması ile hedef; ekonomik verimliliği artırma, kaynak dağılımında dengeyi sağlama ve rekabet şartlarını iyileştirmektir.⁶⁴⁰ Bu müdahale yoluna örnek olarak 15 temmuz darbe girişimi sonrası manevi olarak zarar gören vakıflar ve kamu yararına faaliyet gösteren derneklerin zararını karşılamak, gelir ve kaynak dağılımındaki dengeyi sağlamak adına bu

⁶³⁴ Halime Sebahat Yılmaz Karaosmanoğlu, "Düzenleyici Etki Analizi ve Türkiye Uygulaması", (Uzmanlık Tezi, İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, 2006), 7.

⁶³⁵ Özkan, "Ekonomik Kamu Düzeni ve Kolluk Faaliyeti", 90; Orer, "Ekonomik Kamu Düzeni ve Devletin Ekonomiye Müdahalesi", 380.

⁶³⁶ Turgut Tan, "Bağımsız İdari Otorite veya Düzenleyici Kurullar", Amme İdaresi Dergisi 35, sy 2 (2002): 30; Özkan, "Ekonomik Kamu Düzeni ve Kolluk Faaliyeti", 90.

⁶³⁷ Özkan, "Ekonomik Kamu Düzeni ve Kolluk Faaliyeti", 90; Orer, "Ekonomik Kamu Düzeni ve Devletin Ekonomiye Müdahalesi", 382.

⁶³⁸ Fatih Leblebici, *Devlet Yardımları Uygulamasının Maliyeti ve Ekonomik Göstergelerle Mukayesesi* (y.y: İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü Sanayi Dairesi Başkanlığı, 2002), 3

⁶³⁹ Leblebici, *Devlet Yardımları Uygulamasının Maliyeti ve Ekonomik Göstergelerle Mukayesesi*, 3.; Hamza Kocatepe, "Devlet Yardımlarının Firmaların Rekabet Gücü Üzerine Etkisi", (Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2007), 6.

⁶⁴⁰ Kocatepe, "Devlet Yardımlarının Firmaların Rekabet Gücü Üzerine Etkisi", 6; Orer, "Ekonomik Kamu Düzeni ve Devletin Ekonomiye Müdahalesi", 384.

kurumlara bağılı yükseköğretim yurtlarına barınma ve beslenme desteklerinin verilmesi⁶⁴¹ zikredilebilir.

Modern iktisadın dayandığı günümüzde yürürlükte olan hukukta devletin piyasaya müdahale yollarını bu dört başlıkta izah etmeye çalıştık. Farklı kaynaklarda bizzat ekonomik faaliyet yürütme veya planlama yolları gibi başka müdahale yolları da aktarılmıştır. Ancak onların da bu başlıklar altında izah edilen bilgilerle benzerlik göstermesinden dolayı biz bu maddelerle iktifa ettik. Şimdi İslam hukuku ve beşerî hukuk örneği olan TC 1982 Anayasa hukukunun piyasaya müdahale gerekçeleri açısından ortak noktalarını aktarıp tezimizin sonuç kısmına geçeceğiz.

2.7.3. Piyasaya Müdahale Gerekçeleri Açısından İslam Hukuku ve Modern İktisadın Dayandığı TC 1982 Anayasa Hukukunun Ortak Noktaları

Hukuk sistemleri oluşum, içerik, kanunların tatbiki ve daha pek çok noktada farklılık gösterebilir. İki ayrı hukukun birbiriyle yüzde yüz eşleşmesini beklemek doğru bir beklenti olmaz. Çünkü çoğu hukuk sistemleri daha oluşum aşamasında birbirinden ayrılmaktadır. Kimi hukuk sistemi aynı toprakları ve soyu paylaşan insanların bir araya gelerek devlet veya daha küçük bir topluluğun kurallarını belirlemek için oluşturulmuş ve sadece bir milleti bağlayıcı kılarken, kimi hukuk sistemi aynı inanca sahip insanlara inandıkları dinin emir ve yasaklarını hayat nizamı olarak uygulamalarını gerekli kılan kuralları ifade edebilmektedir. Bu hukuk sadece tek bir sınır içerisinde yaşayan insanları değil aynı inancı paylaşıp farklı topraklarda yaşayan insanları da bağlayıcı niteliktedir. Bu bağlamda her bir hukuk sisteminin kendi içinde mütalaa edilmesi ilgili hukuka dair kuralların anlaşılması açısından daha doğru bir yaklaşım olur. Bununla beraber farklı hukuk sistemlerinin birbirleri ile benzerlik gösterebileceği bazı ortak noktaların olması da mümkündür.

İslam hukuku ve Türkiye Cumhuriyeti devletinin mevcut hukuk sistemi burada bahsedildiği gibi iki ayrı hukuk sistemidir. Doğal olarak birbirlerinden ayrıldıkları pek çok husus bulunmaktadır. Ancak bu iki hukukun birbiriyle benzerlik gösteren bazı ortak noktaları da vardır. Devlete gerektiğinde piyasaya müdahale izni verilmesi bu ortak noktalardan birisidir.

⁶⁴¹ Bakanlar Kurulu Kararları, "Bakanlar Kurulunca Vergi Muafiyeti Tanınan Vakıf ve Kamu Yararına Çalışan Derneklere Ait Yükseköğrenim Yurtlarında Barınan Öğrencilere Yapılacak Beslenme ve Barınma Yardımlarına Dair Yönetmelik", *Resmî Gazete*, sy. 30234 (8.11.2017), 16.

Hem İslam hukuku hem günümüz hukukuna göre aslolan bayi' ve müşterinin arz talep döngüsü içinde kendi düzenlerini oluşturdukları serbest piyasa ekonomisidir.⁶⁴² Ancak benimsenmiş olan bu görüş normal piyasa şartlarında kabul görmüştür. Serbest piyasa ekonomisine engel olan arızaların çıkması ve piyasanın suni müdahalelere maruz kalması durumunda her iki hukukta da devletin piyasaya müdahalede bulunma yetkisi vardır. Bu iki hukuka göre devletin piyasaya müdahalede bulunma gerekçeleri açısından üzerinde özellikle durulan hususlardan hareketle, toplumsal düzenin (kamu düzeninin) korunması, haksız rekabetin giderilip adil rekabet ortamının oluşturulması ve korunması ve tüketicinin korunması olarak üç ortak nokta ifade edilebilir.

2.7.3.1. Toplum/Kamu Düzeninin Korunması

İktisadi hayatın düzenlemesine dair konulan kurallarda amaç toplum ve bireyin ekonomik menfaatlerinin korunması yoluyla toplumsal düzenin sağlanmasıdır. Çünkü ekonominin bozulması ile birlikte eş zamanlı olarak istihdam ve iş imkanları da daralacak dolayısıyla toplumsal düzen zarar görecektir. Toplum düzeninin bozulması ise ülke bütünlüğü ve güvenliğinin tehlikeye düşmesi gibi daha büyük sorunları beraberinde getirebilir.⁶⁴³ Bu bağlamda toplumsal düzenin sağlanması devletin piyasa düzenini sağlaması ile doğrudan bağlantılı bir durumdur. Diğer iki başlık da dolaylı olarak toplum düzeni ile alakalıdır.

İslam hukukunda benimsenen serbest piyasa ekonomisinin gereği olarak piyasaya her zaman müdahalede bulunulmamıştır. Hatta Hz. Peygamber'den narh koyması istendiğinde o bu talebi geri çevirmiştir.⁶⁴⁴ Ancak bununla beraber kendisi bizzat zaman zaman çarşı pazar denetimleri yapmış gerektiğinde esnafı uyararak⁶⁴⁵ piyasanın düzen içerisinde işlemlerini sağlamıştır. Hz. Peygamber dönemi ve sonrasında ise toplumun düzenini sağlama görevini " Emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker."⁶⁴⁶ ayetini ilke edinerek kurulan hisbe teşkilatı yerine getirmiştir.⁶⁴⁷ Devletlerin değişmesi ile isim değişse de benzer kurumlar hisbe teşkilatının bu görevini sürdürmüşlerdir.⁶⁴⁸ Bu devletler piyasanın suni müdahaleler neticesinde bozulması durumunda toplumun zarar

⁶⁴² Kallek, *Sosyal Servet: İslam'da Yönetim Piyasa İlişkisi*, 102.

⁶⁴³ Orer, "Ekonomik Kamu Düzeni ve Devletin Ekonomiye Müdahalesi", 376.

⁶⁴⁴ Ebu Davud, *Buyu'*, 49; Tirmizi, *Buyu'*, 73; İbn Mace, *Ticaret*, 27.

⁶⁴⁵ Müslim, *İman*, 164; Ebu Davud, *Buyu'*, 50; Tirmizi, *Buyu'*, 72.

⁶⁴⁶ Âl-i İmrân, 3/110.; Tevbe, 9/71.; Hac, 22/41.

⁶⁴⁷ İbn Teymiyye, *Hisbe*, 44.

⁶⁴⁸ *İslam tarihinde narh uygulamaları başlığımıza bakabilirsiniz.*

görmemesi için piyasaya müdahalelerde de bulunmuşlardır. Özellikle Osmanlı devletinde bunun örneklerine çokça rastlanılır. Yapılan bu denetimlerin ve gerektiğinde piyasaya yapılan müdahalenin en önemli amaçlarından biri toplumsal düzenin korunmasıdır. Nitekim "Zarar-ı ammı def için zararı has ihtiyar olunur"⁶⁴⁹ kaidesi de düzenin korunmasında topluma öncelik verilmesi gerektiğini desteklemektedir.

Modern iktisadın dayanağı olan günümüz hukukuna göre de devlet serbest piyasa ekonomisini benimsemiştir.⁶⁵⁰ Ancak benimsenmiş olan bu serbest piyasa politikası devletin piyasayı düzenlemesi ve bu alana müdahalede bulunmasını engelleyici veya reddedici bir sonuç doğurmaz. Kamu maslahatı gerektiğinde devletin belli ölçüde düzenlemeler yapmak için yetkileri bulunmaktadır.⁶⁵¹

Birey-toplum-devlet kavramlarının birlikteliği en iyi kamu/toplum düzeni kavramı ile ifade edilmektedir. Bu konuda vurgulanması gereken en önemli husus ise kamu düzenini sağlama ve koruma işleminin devletin en önemli görevi olduğudur.⁶⁵² Anayasada toplum düzeninin korunması ile ilgili, devletin birey ve toplumun huzur ve refahının sağlanması, toplumun önünde bulunan ekonomik ve sosyal engellerin kaldırması ilkesi ile hareket edilmektedir.⁶⁵³ Anayasanın piyasaya devlet müdahalesine izin veren 23. ve 166. maddelerinde kamu yararının gözetilmesi yani toplumsal düzenin sağlanması için piyasaya müdahalenin yapılması gerektiği ifade edilmektedir. Bu bağlamda günümüz hukukuna göre de devletin piyasaya müdahalede bulunmasının en önemli gerekçelerinden biri olarak kamu/toplum düzeninin sağlanması ilkesi olduğunu görmüş olmaktadır.

2.7.3.2. Haksız Rekabetin Giderilip Adil Rekabet Ortamının Sağlanması ve Sürdürülebilirliği

Piyasa dengesinin oluşumunda mebiin kalitesi ve semen önemli etkenlerdir. Bu etkenlerin ideal seviyede topluma hitap edebilmesi ise piyasada rekabetin olması ile bağlantılı bir husustur. Rekabetin olmadığı bir ekonomik ortamda tüketiciler olarak toplumun zarar göreceği muhakkaktır.⁶⁵⁴ Ancak bu durumdan sadece tüketiciler değil

⁶⁴⁹ Mecelle, md., 26.

⁶⁵⁰ Bakanlar Kurulu Kararları, *Resmi Gazete*, sy.22279 (6.5.1995), 8-48.

⁶⁵¹ Altın Aslı Şimşek, "Genel Kamu Hukukunun Temel Kavramı Olarak Kamu Düzeni" (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2010), 24.

⁶⁵² Şimşek, "Genel Kamu Hukukunun Temel Kavramı Olarak Kamu Düzeni", 2.

⁶⁵³ Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası, md., 5.

⁶⁵⁴ Orer, "Ekonomik Kamu Düzeni ve Devletin Ekonomiye Müdahalesi", 378.

üretici ve bayi'ler de olumsuz etkilenecektir. İslam hukukunda piyasaya müdahale gerekçelerinden biri de haksız rekabetin giderilmesi ve adil rekabetin sağlanmasıdır. Serbest piyasa ekonomisinin de bir gereği olan bu durum İslam hukukunda ihtikar, neceş, telakki'l-celeb ve tekelleşme gibi piyasa düzenini bozucu fiillerin yasaklanması yoluyla tesis edilmek istenmiştir. Hz. Peygamber bir hadisinde "*Câlib (ticaret için uzak yerden mal getiren) rızıklandırılmış, muhtekir (karaborsacı) ise lanetlenmiştir*"⁶⁵⁵ buyurarak kendi imkanları ile kimsenin hakkına girmeden topluma hizmet eden tüccarı övmüş, halkı ve diğer esnafı zarara uğratarak rekabet ortamını bozarak toplumsal düzene zarar veren muhtekiri lanetlemiştir. Yine aynı şekilde Hz. Peygamber bir başka hadiste "*Pazara gelen malları yollarda karşılamayın, kim karşılar da ondan bir şey alırsa, sahibi pazara geldiği vakit muhayyer olur.*"⁶⁵⁶ buyurarak tüketicinin olduğu kadar haksız rekabet yapılmasını yasaklayarak üreticinin de hakkını korumak istemiştir. Bu yolların yasaklanmasının nedeni adil rekabet ortamını olumsuz etkilemesi ve piyasa düzenini bozmasıdır. Şayet bu gibi nedenlerden ötürü piyasa düzeni bozulur ise adil rekabet ortamının yeniden tesisi için devlet piyasaya müdahalede bulunabilir. Hz. Peygamber'in "*Zarar vermek ve zarara zarar zararlar karşılık vermek yoktur.*"⁶⁵⁷ hadisi gereğince iktisadî hürriyet ve adil rekabet ortamının sağlanabilmesi için haksız rekabetin engellenmesi, gelebilecek zararın devletin ilgili kurumlarınca meşru yollardan giderilmesi gereklidir. İslam hukukunda bu görev hisbe teşkilatı ile yerine getirilmiştir. Hisbe teşkilatının piyasa mallarının fiyat ve kalitelerini kontrol etmesi, muhtekiri cezalandırması da bu bağlamda zikredilebilir.⁶⁵⁸

Günümüz hukukunun iktisat anlayışına göre ise rekabet serbest piyasa ekonomisinin işlerliğini sağlayan bir araçtır. Adil rekabeti sağlayan şartların olmaması durumunda serbest piyasa ekonomisinin de sağlıklı bir şekilde işlerliğini sürdürmesi beklenemez.⁶⁵⁹ Rekabeti sağlayan şartların olmamasının neticesi olarak piyasada tekelleşmeler baş gösterir.⁶⁶⁰ Anayasada tekelleşme ve kartelleşmelere karşı tedbir almak devletin vazifesi olarak belirtilmiştir.⁶⁶¹ Adil rekabet ortamının korunması hem

⁶⁵⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5: 27.

⁶⁵⁶ Müslim, *Buyu'*, 17.

⁶⁵⁷ Muvatta', *Akziye*, 31; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1: 313; İbn Mace, *Ahkam*, 17.

⁶⁵⁸ Kallek, *Sosyal Servet: İslam'da Yönetim Piyasa İlişkisi*, 151.

⁶⁵⁹ Zehreddin Aslan, "Devletin Ekonomiye Müdahalesi ve İktisadi Kolluk Faaliyeti İçinde Rekabetin Korunması", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, sy. 14 (1996): 4.

⁶⁶⁰ Orer, "Ekonomik Kamu Düzeni ve Devletin Ekonomiye Müdahalesi", 378.

⁶⁶¹ Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası, md., 167.

üretici hem de tüketicinin haklarını korumaktır. Üretici, sanatkâr, bayi' ve müşterinin haklarının korunması yine anayasanın devlete verdiği görevdir.⁶⁶²

Günümüz hukuk sisteminde devletin haksız rekabeti giderip adil rekabeti sağlamanın bir diğer yöntemi ise ülkenin gelişimi ve toplumun menfaati için faydalı görülen kurumlara devletin yardım etmesi yoluyla piyasaya müdahalede bulunmasıdır. Bu sayede devlet güvendiği kurumları destekleyerek rekabet şartlarını iyileştirmekte ve piyasada dengeyi sağlamaktadır.⁶⁶³

Aynı zamanda devlet bu görevi bağımsız idari otoritelerden RK (Rekabet Kurulu) aracılığıyla da yerine getirmektedir. RK serbest rekabetin kaldırılıp haksız rekabetin oluşturulduğu durumlarda piyasaya müdahalede bulunarak serbest rekabet ortamını sağlayan ve bu sayede toplum düzeninin korunmasına yardımcı olan düzenleyici kurul görevi görmektedir.⁶⁶⁴

2.7.3.3. Tüketicinin Korunması

Piyasa, bayi' ve müşterinin bir mal veya hizmet ticareti için bir araya geldikleri kamusal alandır.⁶⁶⁵ Piyasanın oluşabilmesi için müşteri/tüketici ve bayi'in her ikisi de gereklidir. Bu nedenle her ikisinin varlığının devamını sağlayacak tedbirler sağlanmalıdır. Ancak genellikle tüketici malın nerede, nasıl, hangi şartlarda üretildiğini bilmediği için aydınlatılmaya ve korunmaya daha fazla muhtaçtır.⁶⁶⁶

İslam hukukunda tüketicinin korunmasına dair bilgiler kendi başlığı altında verildiği için tekrar bahsetmeyeceğiz. Ancak İslam hukuku açısından bir hususu hatırlatalım. Tüketicinin korunması toplumun tamamını ilgilendiren bir konudur. Çünkü bir insan hayatta kullanılacak her şeyin üreticisi olamaz. Bazı şeylerin üreticisi bazılarının da tüketicisi olur. Bu nedenle tüketicinin korunması demek bir anlamda toplumsal düzenin korunması demektir. Tüketici olarak toplumun zarar görmesi durumunda devlet piyasaya müdahalede bulunabilmektedir. Bireysel anlamda ise muhayyerliklerin genelde tüketicinin korunmasına yönelik tedbirler olduğunu ifade etmiştik.

⁶⁶² Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası, md., 172, 173.

⁶⁶³ Leblebici, *Devlet Yardımları Uygulamasının Maliyeti ve Ekonomik Göstergelerle Mukayesesi*, 5.

⁶⁶⁴ Ozer, "Ekonomik Kamu Düzeni ve Devletin Ekonomiye Müdahalesi", 379.

⁶⁶⁵ Kallek, "Pazar" DİA, 37: 194.

⁶⁶⁶ Tahsin Erdiñç, "Tüketicinin Korunmasına Yönelik Haklarla İlgili Anayasal ve Yasal Düzenlemelerin Nitelikleri ve Anayasada Almaları Gereken Yerler", *Akademik Bakış Dergisi*, sy. 25 (2011): 6.

Günümüz hukukuna göre tüketicinin korunması anlayışı sosyal devlet ilkesinin bir yansımasıdır.⁶⁶⁷ Her bir bireyin tüketici olduğu düşüncesinden hareketle toplumun yekununun tüketici konumunda olduğuna yukarıda değinmiştik. Bu bağlamda anayasaya göre devlet her ne kadar serbest piyasa ekonomisini benimsemiş olsa da tüketici olarak toplumun korunması için ekonomik engelleri kaldırmakla mesuldür.⁶⁶⁸ Anayasanın bir diğer maddesinde "Devlet, milli ekonominin yararlarını dikkate alarak, öncelikle üretimin artırılmasını ve tüketicinin korunmasını amaçlayan kooperatifçiliğin gelişmesini sağlayacak tedbirleri alır." ve "Devlet tüketicileri koruyucu ve aydınlatıcı tedbirler alır, tüketicilerin kendilerini koruyucu girişimlerini teşvik eder." denilerek tüketicinin korunması hususu devletin görevleri arasında zikredilmektedir. Ayrıca anayasanın bir başka maddesinde serbest rekabetin sürdürülebilmesi, tekelleşme ve kartelleşmelerin önüne geçilmesi⁶⁶⁹ de yine dolaylı olarak tüketicinin korunmasını sağlar niteliktedir.

Anayasada geçen bu maddelerin yanında tüketiciye özel olarak 1995 yılında 4077 sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun (TKHK) ilan edilmiştir. İlgili kanun 2003 yılında güncellenmiş, 2013 yılında 6052 sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun (TKHK) olarak değiştirilmiştir.⁶⁷⁰ Gerçek ve tüzel her kişi hakkında geçerli⁶⁷¹ olan bu kanun çıkarılma amacı her alanda tüketicinin korunmasına yöneliktir. Bu amaç kanun 1. Maddesinde şöyle ifade edilmektedir:

Bu Kanunun amacı; kamu yararına uygun olarak tüketicinin sağlık ve güvenliği ile ekonomik çıkarlarını koruyucu, zararlarını tazmin edici, çevresel tehlikelerden korunmasını sağlayıcı, tüketiciyi aydınlatıcı ve bilinçlendirici önlemleri almak, tüketicilerin kendilerini koruyucu girişimlerini özendirme ve bu konulardaki politikaların oluşturulmasında gönüllü örgütlenmeleri teşvik etmeye ilişkin hususları düzenlemektir.⁶⁷²

Bu kanun ile tüketici her alanda hakkını arama yetkisine sahip olmuştur.⁶⁷³ Kısacası anayasadaki maddeler ve TKHK ile tüketici hakları devlet tarafından koruma altına alınmıştır. Yani devlet tüketiciyi koruma yoluyla bir anlamda piyasaya müdahalede bulunmaktadır.

⁶⁶⁷ Ozer, "Ekonomik Kamu Düzeni ve Devletin Ekonomiye Müdahalesi", 378.

⁶⁶⁸ Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası, md., 5.

⁶⁶⁹ Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası, md., 167.

⁶⁷⁰ Alper Uzun, "Yeni Tüketici Kanunu Yürürlüğe Girdi" *Erdem & Erdem*, erişim 23.06.2020, <http://www.erdem-erdem.av.tr/yayinlar/hukuk-postasi/yeni-tuketici-kanunu-yururluge-girdi/>

⁶⁷¹ TKHK, md., 3.

⁶⁷² TKHK, md., 1.

⁶⁷³ TKHK, md., 2.

İslam hukuku ve modern iktisatın dayandığı günümüzde yürürlükte olan hukukun piyasaya müdahale gerekçeleri için yapmış olduğumuz araştırmalardan çıkarımlarımızda her iki hukukun da konu içerisinde özellikle üzerinde durduğu ve dikkat çektiği hususlardan hareketle bu üç ortak noktayı belirledik. Yapılacak yeni araştırmalar ve farklı açılardan değerlendirmeler ile bu üç madde haricinde eklemeler de yapılabilir.

SONUÇ

İnsanlar için topluluk halinde yaşamak çoğu zaman kaçınılmaz hatta gereksinim duyulan bir durumdur. Topluluk halinde yaşamak ise insanlara belli sorumluluklar yüklemiştir. Bunlardan en önemlisi birbirinin ihtiyacını karşılama görevidir. Çünkü herkes her ihtiyacını kendisi üretemez. Bu sorumluluğun neticesinde de ticaret ortaya çıkmıştır.

İslâm hukuku ticari sahada “serbest rekabet” esasını kaide olarak benimsemiştir. Günlük hayatta fiyatların teşekkül ve tekevvünü iktisadın arz ve talep kanunlarına bırakılmıştır. Alışveriş sırasında elde edilecek kârın minimum ve maksimum sınırları belirtilmemiştir. Piyasanın kontrolüne dair Kitap ve Sünnette umumi prensipler ortaya konmuş, iş daha çok ilgili teşkilata ve ülü’l-emre bırakılmıştır. Âmme menfaati ve onu himaye kârın tespitinde ve narhta başta gelen şart olarak gösterilmiştir. Bu bakımdan kâr oranı satıcı ve alıcının iyi niyetine bırakılmıştır. Fakat iyi niyetin suiistimali halinde, dini ve ahlakî duyguların zayıfladığı, kanaatsizliğin hakim olduğu durumlarda ifrata gidilmeksizin bayi ve müşterinin hukuku eşit şekilde korunarak narh müessesesi İslam hukukunda meşru kabul edilmiştir. Tabii bir sebepten dolayı değil de fiyatların sünü oynamaları engellemek için devlet piyasaya müdahale ederek narh (sabit fiyat) koyabilir. İlgili hadis buna engel değildir. Aynı zamanda metin içerisinde de bahsettiğimiz üzere Hz. Peygamber'in fiillerinin nübüvvet, beşeriyet ve devlet başkanlığı tasnifine tabi tutularak üç aşamada değerlendirilmesi, hakkında ihtilaf bulunan konuları günümüze tatbik ederken daha sağlıklı bir sonuca varmamıza yardımcı olacaktır. Bunun yanı sıra dönemin coğrafi ve kültürel yapısı da dikkatlerden kaçmamalıdır. Nitekim bu açılardan bakıldığı zaman Hz. Peygamber bulunduğu dönemin şartları gereği narh talebini geri çevirmiştir. Ancak Rasûlullah'ın bu tavrı ileriye yönelik piyasaya müdahaleyi engelleyici genel bir kural olarak algılanmamalıdır.

Devlet, aslolan serbest piyasanın tesisi ve temini için tedbirlerini en başta almalıdır. Devlet denetimler yaparak ihtikar, telakki'r-rukban, neceş gibi ticaret ahlakına uygun olmayan, insanların sırtından haksız kazanç elde edilmesine neden olan fiillerin önüne geçmeli, faillerine gereken cezaî muameleyi uygulamalıdır. Yapılması gereken denetimlerin zamanında yapılması ve ticarete uyulması gereken kurallar ihlal edildiği

zaman tatbik edilmesi gereken yaptırımlar sayesinde devletin piyasaya doğrudan müdahil olmasına gerek kalmayacaktır.

Modern iktisadın dayanağı olan günümüz hukuk sisteminde de İslam hukukunda olduğu gibi serbest piyasa ekonomisi benimsenmiştir. Devlet anayasada ve kanunlarda belirtilen esaslarla bu prensibin korunması ve sürdürülebilmesini hedeflemektedir. Ancak piyasa düzeninin dış müdahaleler sonucu bozulması durumunda devletin hem bayi' hem de müşteriyi mağdur etmeyecek ölçüde bir sınırlama getirmesi gerekli görülmüştür. Nitekim kısmi olarak görebildiğimiz bazı örnekler de mevcuttur. Günümüzde cerrahi maskelerin fırsatçılık yapanlara karşı 1 lira ile üst sınırının belirlenmesi buna örnek olarak zikredilebilir.

İslam hukuku için bahsetmiş olduğumuz bu ifadeler aynı zamanda günümüz hukuku için de geçerlilik arz etmektedir. İslam hukuku ve ülkemizde geçerli olan TC 1982 Anayasa hukukunun iki ayrı hukuk sistemi olmalarından ötürü elbette ki farklı yönleri vardır. Ancak bu hususta kayda değer benzerlik gösteren yönleri de bulunmaktadır. Kamu düzeninin korunması, haksız rekabetin giderilip adil rekabet ortamının sağlanması ve sürdürülmesi, tüketici haklarının korunması her iki hukuk sisteminde de devletin piyasaya müdahale gerekçeleri açısından ortak noktalardır. Biz bu çalışmamızda bunlardan ön planda tutulan üç maddeyi zikrettik.

Yaptığımız araştırmalarda gördük ki iki hukuk sistemi açısından da ticari hayatta dürüstlük ve adalet asıldır. Piyasa normal kendi seyrinde işliyor, ticaret karşılıklı rıza ve güvene dayalı ilerleyebiliyorsa böyle bir piyasaya devletin müdahalesi caiz değildir. Aynı şekilde savaş, kıtlık vb. durumlarda satıcının elinde olmayan sebeplerden ötürü piyasa fiyatları yükseliyorsa, halk her ne kadar mağduriyet yaşasa da devletin müdahalesi caiz değildir, çünkü piyasa yine suni bir etkiye maruz kalmamış, kendi doğal arz talep seyrinde işlemektedir. Bununla beraber devletin bu durumlarda her iki tarafı da zarara uğratmayacak tedbir ve piyasayı düzenleme faaliyetlerinde bulunmasında da bir sakınca bulunmamakta hatta toplumsal kırılmaların önüne geçebilmek için önem arz etmektedir. Ancak piyasa normal seyrinden çıkmış, tekelleşme, karaborsa, ticari ahlakın bozulması gibi durumlar meydana gelmiş, fiyatlar hiç bir meşru sebep olmaksızın yükseliyorsa devletin yetkili kurumlarının piyasaya müdahalesi/tes'îr uygundur. Kısacası gerekli durumlarda İslam ticaretinde devlet tarafından piyasaya müdahale ve piyasa sınırlaması örfe göre değişmek kaydı ile vardır. Bunun Şer'i dayanağı da Nisa Suresi 29. âyet, narh ile ilgili vermiş olduğumuz hadisler, ihtikar,

telakki'r-rukban, neceş gibi konuların zararı ve yasaklanmasına delil olarak belirtmiş olduğumuz hadislerdir.

KAYNAKÇA

- Abdurrahman, Abdullah Zübeyir. *et-Tes'îr ve Hükmühu*, erişim 22 Kasım 2020, hssb.gov.sd/sites/default/files/0_التسعير%20وحكمه.pdf
- Aksoy, Fatih. "12.-13. Yüzyılda Türkiye Selçuklularının Anadolu'nun Türk Yurdu Olmasına Etki Eden İktisadi ve Ticari Faaliyetleri". *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi* 3, sy. 1 (2019): 189-241.
- Aktan, Coşkun Can ve Serdar Yay. "Regülasyon İktisadına Giriş". *Ekonomi Bilimleri Dergisi* 8, sy. 1 (2016): 116-135.
- Ali Haydar Efendi, Hoca Emin Efendizâde. *Dürerü'l-Hükkam Şerhu Mecelleti'l-Ahkam*. İstanbul: DİB Yayınları, 2017.
- Alkış, Alparslan. "İslam Hukuku Açısından Tüketicinin Korunması". Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2012.
- Alptekin, M. Yavuz. "Kapitalizmin Ortaya Çıkışı: Jeo-Kültürel Yaklaşım". *KTÜ SBE Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 10 (2015): 231-241.
- Âlûsî, Şihâbüddin Mahmûd b. Abdullah. *Ruhu'l-Meani*. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2015/1436.
- Ankaravî, Mehmed Emin. *Feteva-yı Ankaravî*. y.y.: y.e.y., t.y
- Apaydın, Yunus. "İrade Beyanı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22: 387-391. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- Arı, Abdüsselam. "Rıza". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35: 57-59. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.
- Arkawi, Hasîb. "Ahkamü't-Tes'îrfi'l-Fıkhî'l-İslamî". *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 1, sy. 2 (2015): 268-286.
- Armağan, Servet. "İslam Hukukunda Alışverişte Kâr Haddi Araştırmasına Dair Tenkîdî Görüş: 5", *İslam Hukukuna Göre Alışverişte Vade Farkı ve Kâr Haddi*. Ed. Ali Şafak, Hayreddin Karaman, 165-172. İstanbul: İlmî Neşriyat, 1989.
- Arslan, Hüseyin. "Ahilik Teşkilatının Sosyo-İktisadi Yapısı ve Örneklilik Değeri". *Akademik Bakış Dergisi*, sy. 49 (2015): 248-271.
- Askalanî, Ahmed b. Ali b. Hacer. *Fethu'l-Bari Şerhu Sahihi'l-Buhari*. Riyad: Darü's-Selam, 2000/1421.

- Aslan, Akgündüz. "İnsan Hakları". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22: 323-327. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- Aslan, Zehreddin. "Devletin Ekonomiye Müdahalesi ve İktisadi Kolluk Faaliyeti İçinde Rekabetin Korunması". *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, sy. 14 (1996): 1-6.
- Atam, Şenay. "Osmanlı Devleti'nde Halk Sağlığı Konusunda Bir Örnek: Çürük Un Meselesi", 5. *Uluslararası Kültür ve Medeniyet Kongresi*, Ed. Sedat Cerci ve Nurlan Akhmetov, 137-144. Hatay: İksad Yayınları, 2019.
- Aybakan, Bilal. "Zarar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44: 130-134. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- Aydın, M. Akif. "Çocuk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 8: 361-363. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- _____. "Gasp". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 13: 387-392. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.
- _____. *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul: Beta Yayınları, 2015.
- Aynî, Mahmud b. Ahmed b. Musa b. Ahmed b. Bedreddin. *el-Binaye Şerhu'l-Hidaye*. Beyrut: Daru'l-Kütübi İlmiye 2012/1433.
- Bâcî, Ebu'l-Velid Süleyman b. Halef b. Sa'd el-Endülüsi. *el-Münteka Şerhu'l-Muvatta' el-İmam Malik*. Kahire: Matbaatü's-Saade, 1332.
- Bakanlar Kurulu Kararları. *Resmi Gazete*. 6 Mayıs 1995.
- Bakanlar Kurulu Kararları. "Bakanlar Kurulunca Vergi Muafiyeti Tanınan Vakıf ve Kamu Yararına Çalışan Derneklere Ait Yükseköğrenim Yurtlarında Barınan Öğrencilere Yapılacak Beslenme ve Barınma Yardımına Dair Yönetmelik", *Resmi Gazete*. 8.11.2017.
- Bankacılık Kanunu, "5411 sayılı Bankacılık Kanunu" erişim 02.05.2020, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5411.pdf>
- Bardakoğlu, Ali. "Buluğ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*.6: 413-414. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- _____. "Ehliyet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10: 533-539. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- _____. "Gabn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 13: 268-273. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.

- _____. "Garâmet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 13: 359-361. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.
- Başer, Gonca. "Osmanlılarda Üretim-Tüketim İlişkilerinde Adaletin Devlet Eliyle Tanzimi Narh Uygulaması". Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2009.
- Başoğlu, Tuncay. "Ta'zir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40: 198-202. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- Bedî' Yakûb, Emil. *Mevsûatu 'Ulûmi'l-Luğati'l-'Arabiyye*. Beyrut: Daru'l-Kütübi İlmiyye, 2006.
- Belediye Kanunu. "Belediyenin Vazifeleri". *Resmi Gazete*, 14 Nisan 1930.
- Beyhakî, Ebi Bekr Ahmed b. Hüseyin. *Şuabu'l-İman*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2003.
- Binark, İsmet. *3 Numaralı Mühimme Defteri 966-968/1558-1560*. Ankara: T.C Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Divan-ı Humâyûn Sicilleri Dizisi I, 1993.
- Buhari, Alaüddin Abdülaziz b. Ahmed b. Muhammed. *Keşfu'l-Esrar*. Beyrut: Daru'l-Kütübi İlmiye, 1308.
- Buhari, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail. *el-Câmiu's-Sahih*, Beyrut: Daru İbn Kesir, 2002/1423.
- Bûtfî, Ramazan. *Davâbitu'l-Maslaha fi's-Şerîati'l-İslâmiyye*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1986.
- Cessas, Ebu Bekr Ahmed b. Ali er-Razi. *Ahkamu'l-Kur'an*, Beyrut: Daru'l-Kütübi İlmiye, 2013/1434
- Cevzi, İbn Kayyim. *et-Turuku'l-Hükmiyye fi's-Siyaseti's-Şeriyeye*. Lübnan: Daru'l-Kütübü İlmiye, 2012.
- Cürcanî, Ali b. Muhammed Seyyid Şerif. *Mu'cemu't-Ta'rifât*. Kahire: Daru'l-Fazilet, ty.
- Çakan, İsmail Lütfi. *Hadis Usulü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2016.
- Çalış, Halit. "İslam Borçlar Hukukunda Akit Serbestisi ve Genel Olarak Sınırlamaları". *Dini Araştırmalar Dergisi* 7, sy.19, (t.y): 269-295.
- Çeker, Orhan. *İslam Hukukunda Akitler*. Konya: İttifak Holding Yayınları, 1999.
- Çetin, Hasan. "İkinci Dünya Savaşı Döneminde Türkiyenin Sosyo-Ekonomik Durumu (1939-1945)". Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2007.
- Çolak, Hasgül. "Konya Şeriyeye Sicillerinde Dördüncü Deftere Kayıtlı Olan Hükümler ve Değerlendirilmesi". Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 1992.
- Çolak, Abdullah. "İslam'ın İktisadi Prensipleri" *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi III*, sy. 1 (2003): 29-49.

- _____. *İslam Hukuku Ceza ve Borçlar*. Çorum: Öncü Yayınları, 2017.
- _____. *İslam Borçlar Hukuku*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2020.
- _____. *İslam Ceza Hukuku*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2020.
- _____. *İslam Hukuk Tarihi ve İslam Hukukunun Kaynakları*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2020.
- Dalgın, Nihat. *Gündemdeki Tartışmalı Dini Konular 2*. İstanbul: Ensar Yayınları 2018.
- Develioğlu, Ferit. *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi, '26. Baskı', 2010.
- Döndüren, Hamdi. *İslam Ticaret İlmihali*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2016.
- _____. "İslam Hukukuna Göre Akdin Feshinden Doğan Tazminat, Rekabet, Reklam-Promosyon ve Acentelerin Temsil Yetkisi", Ed: Mehmet Bayyığıt, *I. Uluslararası İslam Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi*, (1997): 106-138.
- Dönmez, İbrahim Kafi. "İslam Hukukunda Alışverişte Kâr Haddi Araştırmasına Dair Tenkîdî Görüş: 6", *İslam Hukukuna Göre Alışverişte Vade Farkı ve Kâr Haddi*, Ed. Ali Şafak, Hayreddin Karaman, 151-160. İstanbul: İlmî Neşriyat, 1989.
- _____. "Cehalet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7: 219-222. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- _____. "Garar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 13: 366-371. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.
- _____. "Temyiz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40: 437-439. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-Taberî. *Tefsiru't-Taberi*. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1994.
- Ebu Davud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistanî, *es-Sünen*. Beyrut: Daru'l-Kütübi İlmiye, 2010.
- _____. thk. : Şuayb Arnavut ve Muhammed Kamil Kara Belbelli. Beyrut: Risaletü'l-İlmiyye, 2009
- Ebu Zehra, Muhammed. *İslam Hukuk Metodolojisi Fıkıh Usulü*. Ankara: Fecr Yayınları, 2014.
- Eğilmez, Mahfi. "Piyasa Sisteminde Fiyatlara Müdahale", Kendime Yazılar, erişim 18 Ocak 2020, <http://www.mahfiegilmez.com/2019/02/piyasa-sisteminde-fiyatlara-mudahale.html>

- Erdiç, Tahsin. "Tüketicinin Korunmasına Yönelik Haklarla İlgili Anayasal ve Yasal Düzenlemelerin Nitelikleri ve Anayasada Almaları Gereken Yerler". *Akademik Bakış Dergisi*, sy. 25 (2011): 1-14.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2013.
- Erdoğan, Suat. "Özel Borç İlişkileri I" *İslam Hukuku II*. Ed. Abdullah Çolak, Mehmet Dirik, 63-96. İstanbul: Lisans Yayınları, 2019.
- Erdoğdu, İbrahim. "Osmanlı İktisadi Düzeninde İhtisab Müessesesi ve Muhtesiblik zerine Bir Deneme". *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, sy.11 (2000): 123-145.
- Erkal, Mehmed. "İslam Hukukunda Alışverişte Kâr Haddi Araştırmasına Dair Tenkîdî Görüş: 7", *İslam Hukukuna Göre Alışverişte Vade Farkı ve Kâr Haddi*, Ed. Ali Şafak, Hayreddin Karaman, 197-212. İstanbul: İlmî Neşriyat, 1989.
- Eskicioğlu, Osman. *İslam ve Ekonomi*. İzmir: Çağlayan Matbaası, 1999.
- Etimoloji Tükçe. "Piyasa", *Piyasa Kelime Kökeni*,
<https://www.etimolojiturkce.com/kelime/piyasa>, erişim tarihi: 02 Ekim 2019
- Fetâvâ'l-Hindiyye*, y.y: Matbatü Emiriyye, 1310.
- Feyruzabadi, Muhammed b. Yakub. *el-Kamusu'l-Muhit*. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2005.
- Fikir.Gen.Tr. "Piyasa Nedir, Piyasa Çeşitleri Nelerdir" *Piyasa Mekanizması: Arz Talep ve Fiyat Oluşumu*, <https://www.fikir.gen.tr/piyasa-nedir-piyasa-cesitleri-nelerdir/>, erişim 4 Ekim 2019
- _____. "Ekonomik Sistemler Nelerdir? Kapitalizm ve Sosyalizm Nedir?" *Ekonomi Nedir*, <https://www.fikir.gen.tr/ekonomik-sistemler-nelerdir-kapitalizm-ve-sosyalizm-nedir/>, erişim 25 Kasım 2020
- Gazzali, Muhammed b. Ahmed. *İhyau Ulumiddin*. Beyrut: Daru ibn Hazm, 2005.
- _____. *Mustasfâ*, çev: Yunus Apaydın. İstanbul: Klasik Yayınları, 2017.
- Gökbunar, Ali Rıza ve Hamza Kahrıman. "II. Dünya Savaşında İhtikarla Mücadelede Alınan Bir Önlem: Sürgün ve İşyeri Kapatma Cezası". *Yerelden Globele Stratejik Araştırmalar 4*. Ed. Ali Rıza Gökbunar, Cuma Ercan, Yavuz Tansoy Yıldırım, 96-107. London-İstanbul: Ijopoc Publication, 2018.
- Gözler, Kemal. *Devletin Genel Teorisi*. Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları, 2007.
- Gözübenli, Beşir. "Semen". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 36: 465-467. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.

- Günay, Hacı Mehmet. "Tağrîr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39: 375-376. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Güriz, Adnan. *Kapitalizm ve Hukuk*, 204, erişim 02 Aralık 2020, <https://ayam.anayasa.gov.tr/media/6435/adnanguriz.pdf>
- Habergetiren, Ömer Faruk. *İslam Hukukunda Sermaye ve Sermaye Hareketleri*. İstanbul: Kitabı Yayınları, 2015.
- Haber7 Ekotrent. İHA, "Tanzim Fiyatları Türkiye Geneline Yayılıyor". (2 Şubat 2019), erişim 04 Ocak 2020, <http://ekonomi.haber7.com/ekonomi/haber/2825858-tanzim-fiyatları-türkiye-geneline-yayiliyor>;
- Hacak, Hasan. "İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi". Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2000.
- Hamidullah, Muhammed. *İslam Peygamberi*, çev: Mehmet Yazgan. İstanbul: Beyan Yayınları, 2011.
- Hâzin, Alâüddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm. *Tefsiru'l-Hâzin*. Beyrut: Daru'l-Kütübi İlmiye, 2014/1435.
- Heytemî, İbn Hacer. *ez-Zevâcir an iktirâfi'l-Kebâir*. Kahire: Hicaz Matbaası, 1937.
- Hizmetli, Mustafa. *Endülüste Hisbe Teşkilatı*. Ankara: TDV Yayınları, 2011.
- İbn Âbidin, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî. *Reddü'l-Muhtar alâ Dürri'l-Muhtar*. Beyrut: Daru'l-Marife, 2015.
- İbn Hanbel, Ahmed. *el-Müsned*. Beyrut: Müessesü'r-Risale, 1993/1413.
- İbn Hümmam, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî. el-İskenderî, *Fethu'l-Kadir*. Beyrut: Daru'l-Kitabı İlmiye, 2002/1424.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer. *Hadislerle Kuran-ı Kerim Tefsiri*, çev: Bekir Karlığa ve Bedrettin Çetiner. İstanbul: Çağrı Yayınları 1992.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed el-Cemmâîlî el-Makdisî. *el-Muğni*. Riyad: DaruAlemi'l-Kütüb, 1997/1417.
- İbn Mace, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvî. *es-Sünen*. Beyrut: Daru'l-Tasil, 2014/1435.
- İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mukerrem. *Lisanü'l-Arab*. Beyrut: Daru's-Sadr, t.y.
- İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî. *el-Eşbah ve'n-Nezair*. Beyrut: Daru'l-Kütübi İlmiye, 1999.

- İbn Rüşd, Ebu'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed. *Bidayetü'l-Müctehid ve Nihayetü'l-Muktesid*. Kahire: Mektebetü İbn Teymiye, 1994/1415.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Menî' ez-Zühri. *Tabakâtü'l-Kebir*. Kahire: el-Mektebetü'l-Hanci, 2001/142.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm. *Hisbe*, çev: Cemal Güzel. İstanbul: Takva Yayınları, 2015.
- İbrahim, Kaplan. " Genel Olarak "Anayasa" Kavramı ve Anayasa Hazırlanmasının Tabii Olduğu Genel İlkeler" *Anayasa Değişikliklerinin Hukuki Sınırları*, erişim 15 Haziran 2020, <https://www.turkhukukkurumu.org.tr/sitemizde-yazilar/21-anayasa-kavrami.html>
- İmranî, Ebu'l-Huseyn Yahya b. Ebi'l-Hayr b. Salim. *el-Beyan fi Mezhebi'l-İmam eş-Şafii*. Cidde: Daru'l-Minhac, 2000/1421.
- Kâisî, İbrahim Alallah Cevir. "Hukmu't-Tes'îri'l-Cebrî fî'l-Fıkhı'l-İslamî", *Irak Üniversitesi Dergisi (Mecelletü'l-Câmiatü'l-İslamiyye)* 26, sy.3 (2011): 115-140.
- Kala'cî, Muhammed Ravvas. *Mevsûâtu Fıkhı Ömer İbnü'l-Hattab*, Beyrut: Daru'n-Nefais, 1989/1409.
- Kalkaşendi, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ali. *Subhu'l-A'ş'a fi Sına'ati'l-İnşa*, Kahire: Matbaatu Emiriyye, 1916.
- Kallek, Cengiz, "İhtikar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21: 560-565. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- _____. "Müzayede". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32: 236-238. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- _____. "Narh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32: 387-389. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- _____. "Pazar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 34: 194-203. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- _____. *Sosyal Servet: İslam'da Yönetim Piyasa İlişkisi*, İstanbul: Klasik Yayınları, 2018.
- _____. "Hisbe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 18: 133-143. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.
- Karadavi, Yusuf. *İslam Hukuku Evrensellik Süreklilik*, çev: Yusuf Işıcık- Ahmet Yaman. İstanbul: Nida Yayınları, 2016.

- Karaman, Hayreddin, "Akid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2: 251-256. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989.
- _____. *Fıkıh Usulü*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2010.
- _____. *Ana Hatlarıyla İslam Hukuku*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2014.
- Karaosmanoğlu, Halime Sebahat Yılmaz. "Düzenleyici Etki Analizi ve Türkiye Uygulaması". Uzmanlık Tezi, İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, 2006.
- Kâri, Ali. *Mirkatü'l-Mefatih*. Lübnan: Daru'l-Kütübi İlmiye, 2001.
- Kasani, Alaüddin Ebi Bekr b. Mesud. *Bedaiu's-Senai*. Beyrut: Daru'l-Kütübi İlmiye, 2003/1424.
- Koca, Ferhat. "Mefsedet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 28: 356-358. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- _____. "İslam Hukukunda Maslahatı Mürsele ve Necmeddin et-Tüfî'nin Bu Konudaki Görüşlerinin Değerlendirilmesi", *İlam Araştırma Dergisi 1*, sy. 1 (1996): 93-122
- Kocatepe, Hamza. "Devlet Yardımlarının Firmaların Rekabet Gücü Üzerine Etkisi". Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2007.
- Koç, Mehmet. "Osmanlı Hukukunda Ta'zir Suç ve Cezaları". Doktora Tezi, Necmeddin Erbakan Üniversitesi, 2017.
- Koçak, Cemil. *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.
- Koçak, Muhsin. Dalgın Nihat ve Şahin Osman. *Fıkıh Usulü*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2013.
- Kostakoğlu, Fatih. "Arz ve Talep" *İktisada Giriş 1*, Ed. Kemal Yıldırım ve Fatih Kostakoğlu. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Köl-Tigin anıtı*.
- Kömürcüler ,Emin ve Mustafa Özçağ. "Bir Regülasyon Kurumu Olarak Yargı Organı: Anayasa Mahkemesi ve Danıştay Kararlarında Devletin Düzenleyici Rolü". *Yönetim ve Ekonomi Dergisi 22*, sy. 1 (2015): 83-97.
- Köse, Saffet. "Rüşd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35: 298-300. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.
- _____. "Rüşvet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35: 303-306. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.

Kur'an-ı Kerim.

Kurtubî, Ebi Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekr. *el-Camiu'l-Ahkamu'l-Kur'an.*

Beyrut: Risaletü'l-Alemiyye, 2012/1433.

Lelebici, Fatih. *Devlet Yardımları Uygulamasının Maliyeti ve Ekonomik Göstergelerle Mukayesesi.* y.y: İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü Sanayi Dairesi Başkanlığı, 2002.

Liv, Cemil. "İslam'ın İlk Dönemlerinde Piyasa İstikrarını Temin İçin Alınan Tedbirler". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 36 (2019): 363-398.

Mahiroğulları, Adnan. "Selçuklu Osmanlı Döneminde Kurumsal Bir Yapı: Ahilik/Gedik Teşkilatı ve Sosyo-Ekonomik İşlevleri". *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, sy. 54 (2011): 139-154.

Makkari, Ahmed b. Muhammed. *Nefhu't-Tîb.* Beyrut: y.e.y, 1968.

Malik b. Enes. *el-Muvatta'.* y.y, y.e.y, t.y.

Merginânî, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî. *el-Hidaye Şerhu Bidayeti'l-Mübtedi.* Kıratşi/Pakistan: İdaretü'l-Kur'an ve'l-Ulumi'l-İslamî, 1996/1417.

Mevsîlî, Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd. *el-İhtiyar li-Ta'lili'l-Muhtar.* Beyrut: Daru'-Erkam, 1997/1418.

Meydanî, Abdülğâni el-Ğaneymî. *el-Lübab fi Şerhi'l-Kitab.* Lübnan: Daru'l-Kitabi'l-Arabiyye, 2012.

Muhammad Ainul. Yaşin. "el-Mukarenetü Beyne'-Tes'iri fi'l-İktisadi'l-İslamî ve'l-İktisadi't-Taklidî", 15, erişim 05 Aralık 2020,

<http://ejournal.kopertais4.or.id/tapalkuda/index.php/qodiri/article/view/1171/81>

Muhasebe Dersleri. "Fiyat", *Ekonomi*, erişim 01 Ekim 2019., <https://www.muhasabedersleri.com/ekonomi/fiyat.html>

Muhasebe Hocası. "Piyasa Çeşitleri ve Özellikleri", *Mikro Ekonomi*, erişim 04 Ekim 2019, <https://muhasabehocasi.net/piyasa-cesitleri-ve-ozellikleri.html>,

Münziri, Zekiyyüddin Abdülazim b. Abdülguva. *et-Terğibve't-Tehzib.* Beyrut: Daru'l-Kütübi İlmiye, 2002.

Müslim, Ebu'l-Huseyn b. Haccac en-Neysaburi. *el-Câmiu's-Sahih.* Kahire: Dâru'l-Hadis, 2010.

Mv.F (el-Mevsuatü'l-Fıkhiyye). Kuveyt: Tabaatü Zatü's-Selam, 1984-1988.

- Nesefî, Ebü'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Tefsiru'n-Nesefi*. Dimeşk-Beyrut: Daru İbn Kesîr, 2013/1434.
- Nevevî, Ebu Zekerriyya Muhyiddin Yahya b. Şeref. *el-Mecmu' Şerhu'l-Mühezzeb*. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1992.
- _____. *Ravzatu'Tâlibin*. Beyrut: Kütübü'l-İslamî, 1991/1416.
- Oğuz, Orhan. *İktisada Giriş Temel Kavramlar ve Prensipler*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 1992.
- Okcu, Abdulmecit. "Nisa Suresi 29. Ayette Geçen 'Ticaret' Kelimesinin Farklı Okunuşları ve Hukuki Yansımaları". *EKEV Akademi Dergisi*, sy. 61 (2015): 257-276.
- Onur Ceylan, "Monopol, Olügopol ve Tam Rekabetçi Piyasa", *Piyasa Rehberi*, erişim 04 Ekim 2019, <https://piyasarehberi.org/piyasa/80-monopol-oligopol-ve-tam-rekabetci-piyasa>,
- Orer, Gürsel. "Ekonomik Kamu Düzeni ve Devletin Ekonomiye Müdahalesi". *Uyuşmazlık Dergisi*, sy. 6 (2015): 363-393.
- Osmanî, Muhammed Taki. *Tekmiletü Fethü'l-Mülhim*. Dimeşk: Daru'l-Kalem, 2006.
- _____. *Fıkhu'l-Buyu'*. Karaçi: Mektebetü Mearifi'l-Kur'an, 2015.
- Özdemir, Ahmet. "Akitlerde İrade Beyanı". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 8/2 (2008): 117-131.
- Özkan, Ahmet Fatih. "Ekonomik Kamu Düzeni ve Kolluk Faaliyeti". *Ankara Barosu Dergisi* 67, sy.4, (2009): 75-94.
- Özkan, M. Selçuk ve Abidin Temizer. "İkinci Dünya Savaşında Türkiye'de Karaborsacılık". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2, sy. 9, (2009): 319-325.
- Öztürk, Nazım. *Maliye Politikası*. Bursa: Ekin Yayınları, 2014.
- Pakalın, M. Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: MEB Yayınları, 1993.
- Razi, Abdulkadir. *Muhtaru's-Sıhah*. Lübnan: Mektebetü Lübnan, 1986.
- Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Tefsîru'l-Kebir Mefatihü'l-Gayb*. Beyrut: Dâr el-Fikr 2005.
- Sahillioğlu, Halil. "Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1525 Yılı Sonunda İstanbul'da Fiyatlar". *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sy. 1 (1967): 36-53.

- Samani, Hasan. "Tanzimat Devri'nde Kıbrıs (1839-1878)". Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2006.
- Sarısoy, Sinan. "Düzenleyici Devlet ve Regülasyon Uygulamalarının Etkinliği Üzerine Tartışmalar". *Maliye Dergisi*, sy. 159 (2010): 278-298.
- "Sosyalist Hukuk" *Vikipedi Özgür Ansiklopedisi*, erişim 02 Aralık 2020, https://tr.wikipedia.org/wiki/Sosyalist_hukuk
- Şaban Zekiyyüddin. *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkh)*, çev: İbrahim Kafi Dönmez. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2015.
- Şafak, Ali. "İslam Hukukunda Alışverişte Kâr Haddi", *İslam Hukukuna Göre Alışverişte Vade Farkı ve Kâr Haddi*, Ed. Ali Şafak, Hayreddin Karaman, 60-110. İstanbul: İlmî Neşriyat, 1989.
- Şahin, Harun. "'Klasik' Dönem Osmanlı Ekonomisinde İktisadi Kontrol Araçları". *Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi* 5, sy.10, (2014): 161-184.
- Şelebî, Muhammed Mustafa. *el-Fıkhul-İslami*. Beyrut: Daru'l-Câmiyye, 1982.
- Şevkânî, Ali b. Muhammed. *Neylü'l-Evtar Şerhu Muntaka'l-Ahbar*. Lübnan: Beytü'l-Efkarı'd-Devliyye, 2004.
- Şimşek, Altın Aslı. "Genel Kamu Hukukunun Temel Kavramı Olarak Kamu Düzeni". Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2010.
- Şimşek, Murat. *İslam Hukukunda Bağlayıcılık Bakımından Hz. Peygamber'in İctihad ve Tasarrufları*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
- Şirazi, Ebu İshak İbrahim b. Ali. *el-Mühezzeb*. Dimeşk: Daru'ş-Şamiyye, Beyrut: Daru'l-Kalem, 1996/1417.
- Tabakoğlu, Ahmet. *İslam ve Ekonomik Hayat*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1987.
- _____. "Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Mecmuası* 43, (1987): 117-150.
- Tan, Turgut. "Bağımsız İdari Otorite veya Düzenleyici Kurullar". *Amme İdaresi Dergisi* 35, sy 2 (2002): 11-37.
- TBMM "İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi", erişim 20.07.2019, <http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/203-208pdf>,
- TCK (*Türk Ceza Kanunu*).
- TDK, "Narh" *Büyük Türkçe Sözlük*, erişim 22.12.2019. <https://sozluk.gov.tr/?q=narh&aranan=>

- _____. *Büyük Türkçe Sözlük*, erişim 06 Aralık 2018, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts
- Tekin, Abdulkadir. "Faiz ve Karaborsa (İhtikâr)" *İslam Hukuku II*, Ed. Abdullah Çolak, Mehmet Dirik, 194-226. İstanbul: Lisans Yayınları, 2019.
- Tirmizi, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *es-Sünen*. Beyrut: Daru'l-Ğarbi'l-İslami, 1996.
- TKHK (*Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun*).
- TMK (*Türk Medeni Kanunu*).
- Tomar, Cengiz. "Müsadere". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32: 65-67. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Türkay, Orhan. *Mikro İktisat Teorisi*. Ankara: Ankara Üniv. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1986.
- Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası
- Uyanık, Zeki. "İslam Hukukunda İhtikar". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 16 (2010): 433-476.
- Uzun, Alper. "Yeni Tüketici Kanunu Yürürlüğe Girdi" *Erdem & Erdem*, erişim 23.06.2020, <http://www.erdem-erdem.av.tr/yayinlar/hukuk-postasi/yeni-tuketici-kanunu-yururluge-girdi/>
- Ülgener, Sabri. *Tarihte Darlık Buhranları*. İstanbul: Derin Yayınları, 2006.
- Üstünel, Besim. *Ekonominin Temelleri*. Ankara: Ofset Dördüncü Baskı, 1983.
- Yaman, Ahmet ve Çalış, Halit. *İslam Hukukuna Giriş*. İstanbul: İfav Yayınları, 2012.
- Yayla, Yıldızhan. "Çağdaş İslam Ülkeleri Anayasaları". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 3: 164-194. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2015.
- Yeniçeri, Celal. *İslam Açısından Tüketim, Tüketicinin Korunması ve Ev İdaresi*, İstanbul: İfav Yayınları, 1996.
- _____. "İslam Hukukunda Alışverişte Kâr Haddi Araştırmasına Dair Tenkîdî Görüş", *İslam Hukukuna Göre Alışverişte Vade Farkı ve Kâr Haddi*: 6.Ed. Ali Şafak, Hayreddin Karaman, 173-195. İstanbul: İlmî Neşriyat, 1989.
- Yücel, Ahmet. *Hadis Usulü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2012.
- Yücel, Kadir. "İngiltere'de Hazine Kontrolü ve Ekonominin Koordinasyonu". *Sayıştay Dergisi*, sy. 78 (2010): 59-80.

- Zebîdî, Seyyid Muhammed Murtaza el-Huseyni. *Tacu'l-Arus*. Kuveyt: Turas el-Arabiyye, 1973.
- Zebîdî, Zeynüddîn Ahmed b. Ahmed b. Abdi'l-Lâtif. *Sahih-i Buhari Muhtasari Tecrid-i Sarih Tercemesi*, çev: Kamil Miras. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1984.
- Zeydan, Abdülkerim. *el-Medhal*. Beyrut: Müessesetü'r-Risaleti'n-Nâşirin, 2012.
- Zorlu, Kürşad ve Hale Kırmızıoğlu. "Adam Smith'in Devlet Anlayışı Üzerine Kuramsal Bir İnceleme" *Akademik Bakış Dergisi 11*, sy.22 (2018): 77-99.
- Zuhayli, Vehbe. *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletuh*. Dımeşk: Dâru'l-Fikr, 1985.

